

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

Markéta Schürz Pochylová

**Typologický pohled na tvoření slov, zejména
v češtině a maďarštině**

DISERTAČNÍ PRÁCE

Školitel: Prof. PhDr. Edvard Lotko, CSc.

Konzultantka: Doc. PhDr. Milada Hirschová, CSc., DSc.

Konzultant: Doc. András Cser, Ph.D.

Olomouc 2011

Čestné prohlášení

Svým podpisem tímto stvrzuji, že jsem disertační práci napsala samostatně a uvedla veškerou literaturu, s níž jsem pracovala.

V Budapešti 25. prosince 2011

Markéta Schürz Pochylová

Obsah

Úvod.....	7
1 Otázky jazykové typologie	9
1.1 Z dějin typologie	10
1.1.1 Vladimír Skalička	11
1.2 Typ izolační	13
1.3 Typ introflexivní	15
1.4 Typ aglutinační	16
1.4.1 Vokální harmonie	17
1.4.1.1 Samohlásky ve vokální harmonii	18
1.4.2 Gramatický rod v maďarštině	21
1.4.3 Gramatické sufixy – přehled pádů v maďarštině	21
1.4.4 Prostor v maďarštině	22
1.4.5 Záložky	23
1.4.6 Přivlastňovací sufixy	23
1.4.7 Slovo tvorné sufixy	25
1.4.7.1 lakás/be-mutat-ó-k (ukázkové byty)	25
1.4.7.2 leg-szorgalmas-abb (nejpilnější)	25
1.4.7.3 ház-i/gazdá-ink-nak (majitelům)	25
1.4.7.4 lehet-ő-ség-ről (o možnosti)	26
1.4.8 Zájmena, demonstrativa a členy v maďarštině	26
1.4.9 Konjugace v maďarštině	27
1.4.10 Nominální věta a slovosled	28
1.4.11 Infinitivy a participia	29
1.5 Typ flexivní	29
1.5.1 Vyjadřování vztahů mezi lexikálními jednotkami	30
1.5.2 Nominální věta	32
1.6 Typ polysyntetický	33
1.6.1 Problém hranice morfémů a slov	33
1.6.2 Tvorba pojmenování	34
1.6.3 Kombinování typů	35

1.6.3.1	Které rysy ostatních typů najdeme v češtině?	36
1.7	Závěr první kapitoly	37
2	Slovotvorná motivace	39
2.1	Postup při srovnávání	41
2.2	Rozdíl ve slovotvorné motivaci	41
2.3	Rozdíl ve způsobu motivace	42
2.3.1	Kompozita metaforická a metonymická	43
2.4	Rozdíl ve slovotvorném postupu	43
3	Produktivní způsoby tvoření v češtině a v maďarštině	45
3.1	Derivace	45
3.2	Kompozice	46
3.3	Abreviace	47
4	Kompozice	48
4.1	Relevantní práce o kompozici	48
4.1.1	Slovotvorná teorie Miloše Dokulila	48
4.1.2	Vladimír Šmilauer: Novočeské tvoření slov	49
4.1.3	Přemysl Hauser: Nauka o slovní zásobě	50
4.1.4	Mluvnice češtiny I	50
4.1.5	Susan Olsenová	51
4.1.6	Ivana Bozděchová	53
4.1.7	Příruční mluvnice češtiny	53
4.1.8	Maďarské gramatiky	54
4.1.8.1	Členění maďarských kompozit z hlediska syntaktického vztahu mezi komponenty	55
4.1.8.2	Dělení podle slovnědruhové příslušnosti komponentů	58
4.1.9	Encyklopedický slovník češtiny	60
4.1.10	Mluvnice současné češtiny (Praha 2010)	60
4.1.11	Dílčí shrnutí	62
4.2	Teoretické vymezení kompozit	62
4.2.1	Zadní komponent u dvojčlenných českých kompozit	65
4.3	Základní typy kompozit v maďarštině	66
4.3.1	Substantivní komponenty v kompozitu	66

4.3.1.1	Koordinační kompozita v maďarštině.....	66
4.3.1.2	Subordinační kompozita v maďarštině	68
4.4	Konverze	68
4.4.1	Překládání atributů v češtině a v maďarštině.....	69
4.4.1.1	Atribut kongruentní.....	70
4.4.1.2	Atribut nekongruentní	71
4.5	Převádění atributu nekongruentního na atribut kongruentní a jeho překládání	71
4.5.1	Sémantické rozdíly ve vyjádření konkrétnosti a obecnosti	72
4.6	Konkurence přívlastků	74
4.6.1	Dílčí závěr k překládání atributů	75
4.6.2	Maďarská substantivní kompozita S+S a české ekvivalenty.....	76
4.7	Substantivní kompozita s primárně adjektivním komponentem A+S	77
5	Kompozita s deverbativními komponenty	80
5.1	Členění maďarských kompozit podle pozice deverbativního komponentu.....	80
5.2	Deverbativní komponent v přední pozici.....	80
5.3	Deverbativní komponent v zadní pozici	80
5.3.1	Činitelská jména	81
5.4	Konatelská jména.....	82
5.5	Nástroje	83
5.6	Deverbativní kompozita se stavbou Pron+Sv	83
5.7	Dílčí závěr k maďarským deverbativním kompozitům	83
6	Členění maďarských kompozit podle intence sloves.....	85
6.1	Kompozita založená na vztahu subjektu a predikátu	85
6.2	Vztah verba a objektu v akuzativu.....	85
6.3	Vztah verba a objektu v různých pádech	86
6.4	Vztah verba a adverbiálního určení	86
6.4.1	Vztah verba a adverbiálního určení prostředku a způsobu.....	86
6.4.2	Vztah verba a adverbiálního určení účelu	87
6.4.3	Adverbiální určení času	87
6.4.4	Dílčí závěr k adverbiálním kompozitům	87
6.5	Hledání českých ekvivalentů k maďarským kompozitům	88
6.5.1	Sufixy českých ekvivalentů –ící, –ací	88

6.5.2	Prepozice <i>na</i> v účelovém významu	88
6.5.3	Lokál s předložkou <i>v</i> , sufix <i>-ný</i> , sufix <i>-avý</i> , <i>-ivý</i>	89
6.6	Ekvivalenty <i>-í</i> , <i>-ní</i> , <i>-ba</i> k deverbativnímu sufixu <i>-ás</i> , <i>-és</i>	89
6.7	České ekvivalenty v podobě jednoslovných derivátů	89
6.7.1	Nejčastější sufixy českých derivátů	90
6.7.1.1	Suffixy českých feminin	90
6.7.1.2	Suffixy českých maskulin	90
6.7.1.3	Suffixy českých neuter	90
6.8	Tautologická kompozita u deverbativních komponentů	91
7	Vícekomponentová německá a maďarská kompozita	92
7.1	Grafy německých vícekomponentových kompozit	93
7.2	Grafy maďarských vícekomponentových kompozit	96
8	Aktuální tendence v současných jazycích	102
8.1	Univerbizace	102
8.1.1	Frekventované sufixy českých univerbismů	102
8.1.2	Motivace k tvorbě univerbizovaných pojmenování	103
8.2	Hybridní složeniny	104
8.2.1	Vladimír Mejstřík	104
8.2.2	Patrik Mitter	105
8.2.3	Hybridní kompozita v češtině a maďarštině	106
8.3	Prefixoidy a sufixoidy	107
	Závěr	108
	Resumé	111
	Zusammenfassung	112
	Rezümé	113
	Seznam zkratk	114
	Seznam vyobrazení	115
	Bibliografie	116

Úvod

V naší disertaci zkoumáme český a maďarský jazyk. Na první pohled jsou to jazyky zcela odlišné, avšak po hlubším prozkoumání zjišťujeme, že mezi těmito dvěma jazyky můžeme najít společné rysy. Společné styčné body nacházíme na několika jazykových rovinách, ale především se snažíme ukázat, jak se rozdílné typy jazyků promítají do slovtvorby. Naše práce spadá do oblasti kontrastivní lingvistiky. Pracovali jsme s bohatým materiálem uvedeným v použité literatuře, přístup jsme měli také ke korpusům češtiny i maďarštiny.

K výběru tohoto tématu a k sespání naší disertace nás vedlo několik osobních i pragmatických důvodů. Jedním z osobních důvodů je dlouholetý zájem o maďarštinu a maďarskou kulturu vůbec. Mezi důvody vzniku naší práce byla také snaha vyplnit pomyslnou mezeru ve zkoumání jazyků geneticky nepřibuzných, protože typologický pohled je velmi vhodný pro zkoumání jazyků nepřibuzných. V zájmu o neindoevropskou maďarštinu ve vztahu ke slovanské češtině navazujeme na linii Vladimíra Skaličky. Další inspirací ke srovnávání češtiny a maďarštiny byla práce slovenského lingvisty Juraje Furdíka. Autor se pokusil srovnat slovenštinu s maďarštinou a to nás přimělo začít hledat vztahy mezi češtinou a maďarštinou.

Předpokládali jsme, že oba jazyky jsou součástí stejného kulturního prostředí, tedy střední Evropy, a proto na ně budou působit podobné extrajazykové vlivy. Jedním z nejdůležitějších procesů v současných jazycích je příliv cizích slov a přejímání nestandardních postupů při tvoření slov. Kompozice se stala také v češtině důležitým slovtvorným postupem, proto jedním z hlavních cílů naší práce bude prozkoumat vztahy mezi českými a maďarskými kompozity. Analýzu začínáme se složeninami dvoukomponentovými, ale v závěru práce analyzujeme také kompozita vícekomponentová. Jelikož vícečetná kompozice není pro češtinu typická, při analýze vícekomponentových kompozit jsme jako model využili němčinu, kde jsou tato kompozita velmi hojně zastoupena, a způsob jejich analýzy můžeme aplikovat také při analýze maďarských vícekomponentových složenin.

Práce s prameny byla na jednu stranu jednoduchá, neboť, pokud je nám známo, neexistuje žádná práce tohoto typu zabývající se pouze vztahem češtiny a maďarštiny. Na druhou stranu byla práce s prameny náročná, protože jsme kromě české literatury museli vyhledat také maďarské či německé mluvnické. Literatuře o kompozitech v různých jazycích či o typologických vlastnostech jazyků je celá řada, ale najít literaturu zabývající se konkrétně

kompozity v češtině a maďarštině se nám téměř vůbec nepodařilo. To nás také utvrdilo v přesvědčení, že by tato práce mohla přinést nové důležité poznatky.

Velice bych chtěla poděkovat panu vedoucímu školiteli, panu profesoru Edvardu Lotkovi, který po celou dlouhou dobu vzniku práce byl nápomocen radou, novým pohledem i korekcí, pokud se cesty práce rozbíhaly nesprávným směrem. O to více nás mrzí, že se pan profesor Lotko nedočkal dokončení a odevzdání naší dlouhaleté práce. Doufáme, že i s touto verzí by byl spokojen.

Velice bych také chtěla poděkovat paní docentce Miladě Hirschové, která má lví podíl na zdárném dokončení práce. Paní docentka byla velice ochotná v jakékoli době i hodině přispěchat s radou, námitkou, opravou. Především bych jí ráda poděkovala za velikou motivaci, kterou mi předávala v dobách únavy z práce, v dobách pocitu marnosti a vyčerpanosti. Bez jejího vlídného slova a pozitivního elánu by tato práce nikdy nebyla dokončena. Zároveň bych chtěla poděkovat panu Andrási Cserovi, s kterým jsme konzultovali především problémy maďarštiny. Dále bych chtěla poděkovat svému manželovi, který mi pomáhal s formální stránkou práce. V neposlední řadě bych poděkovala svým rodičům, kteří mi všípili zájem o cizí jazyky a dali mi šanci studovat.

Děkuji Pánu Bohu, že mi zachoval zdraví a čistou mysl.

1 Otázky jazykové typologie

Jazyková typologie je jednou z možností, jak zkoumat gramatiku geneticky nepříbuzných jazyků. V úvodní části práce představíme předchůdce moderní typologie. Samostatnou kapitolu věnujeme Vladimíru Skaličkovi, jednomu z nejdůležitějších českých typologů. Jeho jazyková typologie vychází ze zásad funkčně-strukturální lingvistiky pražské školy a je právem hodnocena jako jedna z přelomových lingvistických teorií 20. století.

Skaličkova typologie dělí jazyky do pěti skupin nejen podle gramatiky. V naší práci budeme z jeho pojetí vycházet, avšak zaměříme se především na hledání specifík v češtině a maďarštině a ukážeme, do jaké míry lze češtinu chápat jako typický flexivní jazyk, na druhé straně, do jaké míry je maďarština jazykem aglutinačním.

V maďarštině si například budeme všímat jednoho z nejcharakterističtějších rysů aglutinačního jazyka, jímž je vokální harmonie, a proto se pokusíme poměrně detailně popsat její zákony, ale i výjimky. Je zřejmé, že nebylo možno popsat všechna gramatická specifika češtiny a maďarštiny, vybrali jsme především ta, která dokládají typologická specifika obou jazyků.

Čeština i maďarština, i když jazyky typologicky odlišné, procházejí v současné době podobnými procesy. Jedná se především o podobné tendence při přejímání cizích slov. Vlivem přejímání cizích slov v obou jazycích se objevují slova vzniklá jiným způsobem než derivací. Máme tím na mysli především tvorbu kompozit. Podle publikace Olgy Martinové *Nová slova v češtině* (Martinová, O. 1998) tvoří neologismy cizího původu (včetně hybridních složenin) až 54 % z celkového počtu nových slov. Z celkového počtu neologismů je 27,29 % kompozit. Nejvíce kompozit bývá dvoukomponentových, kdy oba základy jsou cizího původu. Nové výrazy vznikají většinou z řecko-latinských základů, velmi často se vyskytují také tzv. kompozita hybridní, kde jeden komponent bývá domácího původu a druhý bývá původu cizího. Pro většinu živých jazyků platí, že v současné době se nejvíce slov přejímá z angličtiny.

I když bývá maďarština řazena k jazykům tzv. uzavřeným (introvertním), v poslední době se stejně jako v češtině přejímá stále více slov především z angličtiny. Přejímání v maďarštině probíhá bez větších problémů, neboť v maďarštině, jazyku aglutinačním, se nové slovo nemusí vyrovnávat se zařazením k rodu a k deklinačnímu typu, jako je tomu např. v češtině,

většinou se slovo přizpůsobí foneticky maďarskému systému hlásek. Opět velký počet přejímek tvoří kompozita. V maďarštině je kompozice obvyklým způsobem tvoření slov starších i novějších. K podrobné analýze syntaktických vztahů mezi komponenty v kompozitu se dostaneme v dalších částech práce.

1.1 Z dějin typologie

V dějinách lingvistiky se nejdříve zkoumaly jazyky tzv. klasické, tj. latina, řečtina. Objevením sanskrtu v 18. století se v Evropě rozvíjelo studium orientálních jazyků, ale „...ještě 36 let po objevení sanskrtu se Evropa nepoučila ze skvělých staroindických artikulačních popisů...“ (Černý, J. 1996, s. 89).

Teprve vznikem srovnávací a historické lingvistiky (Rasmus Rask, Franz Bopp) se jazyky klasifikují podle své gramatické stavby. Dokazovala se příbuznost mezi jazyky germánskými, skandinávskými, řečtinou, litevštinou, arménštinou a slovanskými jazyky; později se připojil také sanskrt, perština a keltské jazyky. Hledal se prvotní, nejdokonalejší jazyk. (Černý, J. 1996, s. 91).

Od 19. století se jazykovědci začali kromě klasických jazyků zabývat také studiem živých jazyků, které ovšem byly od sebe geneticky dosti vzdálené. Jazykovědci se zabývali např. maďarštinou, tatarštinou, japonštinou, indiánskými jazyky i jazyky asijskými jazyky. Z potřeby klasifikovat i velmi vzdálené jazyky vzniká jazyková typologie a také termín jazykový typ.

V jazykovém typu se jazyky sdružují podle shod v jejich vnitřním uspořádání. Počátky typologie můžeme hledat již v době romantismu v 19. století. Bratři Schlegelové (Černý, J. 1996, s. 89) dělí jazyky na dokonalé (indoevropské – mají flexi - mohou růst a rozvíjet se) a nedokonalé (to jsou všechny ostatní jazyky, které nemají flexi).

Za předchůdce moderní typologie je považován Wilhelm von Humboldt (Černý 1996, s. 94). Při studiu klasických jazyků se věnoval také jazykům živým, např. maďarštině, tatarštině, semitským jazykům, japonštině a mnoha dalším. Zajímala ho hlavně struktura jazyků. Mimořádným zájmem o živé jazyky se velmi odlišoval od svých současníků. Můžeme ho proto považovat nejen za předchůdce typologie, ale také za jednoho z předchůdců moderní lingvistiky.

Základním termínem jazykové typologie je jazykový typ, ten procházel také svým vývojem a musel se oprostít od různých konotací, např. psychologických: „typ je zrcadlem

mentality jednotlivých národů(...), čím dokonalejší je struktura určitého jazyka, tím dokonalejší je mentalita příslušného národa nebo rasy.“ (Černý, J. 1996, s. 95) Z hlediska dnešní lingvistiky se takové názory jeví jako krajně nepřipustné a nevědecké. Moderní lingvistika neposuzuje dokonalost jazyka podle toho, do které skupiny patří, ale podle toho, jak dokáže plnit své základní funkce.

Teprve strukturní lingvistika definuje jazykový typ jako intelektuální konstrukt, který jazykovědec vkládá do jazyka. Dánský lingvista Louis Hjelmslev se ve svém díle O základech teorie jazyka (Praha 1972) také zabývá typologií. Autor zde vyčleňuje jazykové typy pouze čtyři, a to izolační, aglutinační, flexivní a polysyntetický. Na rozdíl od Skaličky nechápe typ introflexivní jako samostatný typ. Hjelmslev o typologii tvrdí: „Jen typologií se lingvistika pozvedá ke zcela obecným hlediskům a stává se vědou“. (Hjelmslev, L. 1972, s. 89).

V našem pojetí se přidržíme definic jazykového typu, který vychází z myšlenek pražské strukturální školy. Různé definice jazykového typu se opírají o některou jazykovou univerzálii, a tak jazykový typ je organizačním principem, který vysvětluje stavbu jazyků. Jazykový konstrukt je nikdy nenaplněný ideál, jazyky se liší mírou naplnění znaků tohoto konstruktu. V živých jazycích se typy různě prostupují, jeden jazyk může patřit k několika typům zároveň. Ve vývoji jazyka můžeme dokonce pozorovat postupný přechod jazyka od jednoho typu k jinému. (Komárek, M. 1999, s. 67 - 69).

Za zakladatele české typologie je považován Vladimír Skalička. Na jeho práci potom navazuje Jaroslav Popela, který typologii dále rozpracovává a interpretuje ji. Ze zahraničních autorů, kteří navazují na Skaličkovu pojetí, uveďme např. Daniela Weisse nebo Horsta Geckelera.

1.1.1 Vladimír Skalička

V české i světové lingvistice představují průkopnický čin typologické práce Vladimíra Skaličky. Jeho práce vznikaly v letech 1935 - 1979. K velmi originálním a zřejmě nejlepším dílům patří „*Zur ungarischen Grammatik*“ (Skalička 1935) nebo dílo „*Typ češtiny*“ (1951).¹

Skalička, znalec mnoha živých jazyků, hledal mezi jazyky obecnou teorii. Typologii definuje jako nauku o podobnostech a rozdílech mluvnic jazyků. (Skalička, Vl. 2004, s. 478). Jazykový typ je podle něj souhrn takových souvislostí, které pak dávají mluvnicki jednotlivého jazyka určitý ráz. (Skalička, Vl. 2004, s. 478).

---

¹ V díle *Typ češtiny* Skalička ukazuje, že v češtině lze najít rysy všech pěti typů.

Skalička vychází z principu potenciality, který popsal již Vilém Mathesius ve své stati „O potenciálnosti jevů jazykových“ (Mathesius 1911), kde vyslovuje myšlenku, že: „jazykové jevy nemusí být a nebývají konsekventní, nýbrž mohou být jen potenciální“. To znamená, že se jazyky mezi sebou liší tím, do jaké míry jsou u nich vyvinuty tytéž diference, tj. liší se stupněm konsekventnosti.

V díle „Zur ungarischen Grammatik“ (Skalička 1935) zavádí termín „séma“. Označuje ho jako gramatický element, ale podle V. Mathesia Skalička tento termín užívá jako funkční jednotku. Dalším důležitým termínem je „morfém“, podle Skaličky je to „spojení sémat, která jsou jednoznačně sama o sobě nebo za pomoci jiných morfémů vyjádřena nepřetržitou řadou fonémů“ (Skalička 1935). Morfémy mohou vyjadřovat jednu funkci, nebo kumulují několik funkcí najednou. Hlavní morfém nazývá „sémantém“, to je morfém, který nese lexikální význam; ve flexivních jazycích bývá označován jako „kořen“.

Naproti tomu „formém“ je pomocný gramatický morfém, je nositelem gramatického významu. Podle Skaličky můžeme tedy jazyky rozdělit nejen podle rozlišení vztahu mezi sémantémem a formémem, ale také podle toho, jestli formémy kumulují význam, či zda každý formém vyjadřuje pouze jednu gramatickou kategorii.

Podle uspořádání sémantémů a formémů se jazyky dělí do pěti typů a jednotlivé typy se demonstrují na jazycích, kde se daný typ vyskytuje ve vysoké míře. Jsou to typy izolační, aglutinační, flexivní, introflexivní a polysyntetický. U posledního typu neexistuje diference na sémantém a formém, protože složená slova jsou složená z lexikálních bází. Poslední typ bývá nazýván negramatický. Na druhém pólu proti němu stojí typ flexivní, tento typ je maximálně gramatický. Níže ukážeme, jak se tato míra gramatičnosti a negramatičnosti projevuje.

Skalička definuje typ jako soubor gramatických vlastností, které jsou si navzájem příznivé, tzn. má-li jazyk jednu vlastnost, očekáváme, že bude mít i druhou, třetí atd. Jevy jedné kombinace vlastností (typu) mohou být potlačeny, a tím je umožněna existence jevů jiné kombinace (typu).

Ve světě zřejmě nenajdeme jazyk, který by náležel jen k jednomu typu. Každý jazyk je kombinací různých typů, přičemž jednotlivé typy jsou v jazyce zastoupeny různou měrou. Např. v češtině bychom mohli najít všech pět typů, ale nejtypičtějším asi bude flexe a hned v

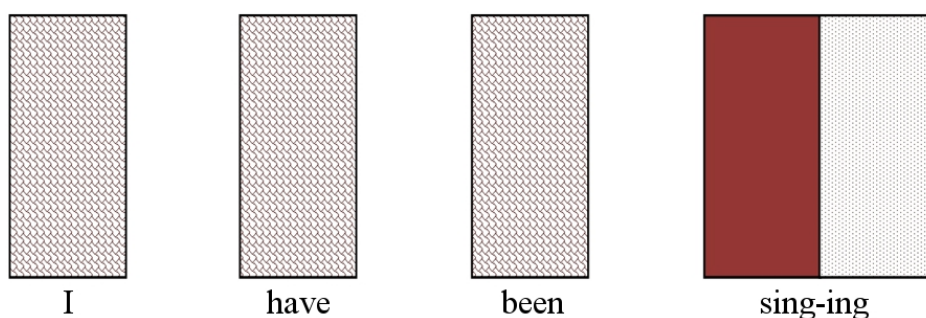

druhé řadě aglutinace. V maďarštině bude velmi typická aglutinace, avšak velmi častá je také kompozice, jakožto projev typu polysyntetického.

Jaké jsou obecné a konkrétní vlastnosti jednotlivých typů? Popíšeme všechny typy, ale nejvíce se budeme věnovat typu aglutinačnímu (maďarštině) a typu flexivnímu (češtině). Nejdříve představíme jednotlivé typy a potom se pokusíme ukázat, jakým způsobem se realizují v češtině a v maďarštině.

Skalička při analýze jednotlivých typů řeší pět základních otázek gramatiky. Je to problém formy a funkce, problém slabiky, problém třídění, tzn. označení diferenciací sémantem x formém. Dále řeší problém vázání, tzn. jak se morfémy spojují do slov. Poslední je problém amplifikace, tzn. jak se výrazy hromadí, např. přívlastky. Tyto problémy představují základy strukturní gramatiky. Skalička ukazuje, jak jednotlivé jazyky řeší tyto obecné gramatické problémy.

1.2 Typ izolační

Obraz 1: Schéma izolačního typu ²

Slova v tomto typu se nejčastěji neskloňují a nečasují pomocí přípon, jsou neměnná. Morfémy bývají jednofunkční, tzn. mají vždy jednu konkrétní funkci. Jazyk tohoto typu se vyznačuje vysokým počtem formémů, tzv. gramatických morfémy. Tento typ také není příznivý pro synonymii a homonymii, ty by totiž ještě více zvyšovaly již tak vysoký počet formémů, gramatických morfémy.

V izolačním typu se k sémantému přiřazuje velké množství jednofunkčních formémů, a proto je třeba odlišit je od sebe. Hranice morfémy odpovídá hranici slabiky. V ideálním případě je každý jednotlivý morfém izolovaným slovem. (Popela 2006, s. 13). Např. *on the street* – *na ulici*. *On* a *the* jsou gramatické morfémy, formémy, *street* je sémantém.

² Plný obdelník označuje sémantém, ostatní jsou formémy.

Sémantém bývá často nejednoznačný, vyjadřuje nějakou obecnou ideu, např. *love* – *the love* – je substantivum *láska*, *you love* – tvar slovesa *milovat*. (Popela 2006, s. 15) Na příkladu vidíme, že spojení morfémů je velmi volné. Sémantémy i formémy jsou buď zvláštní izolovaná slova, např. *your house* (*your*) formém, (*house*) sémantém, nebo je slovo součástí spojení sémantému a jednoho nebo více formémů, např. *in front of the house*. O volnosti spojení morfémů svědčí také to, že mezi ně můžeme vložit jiné slovo, např. *in front of your house*.

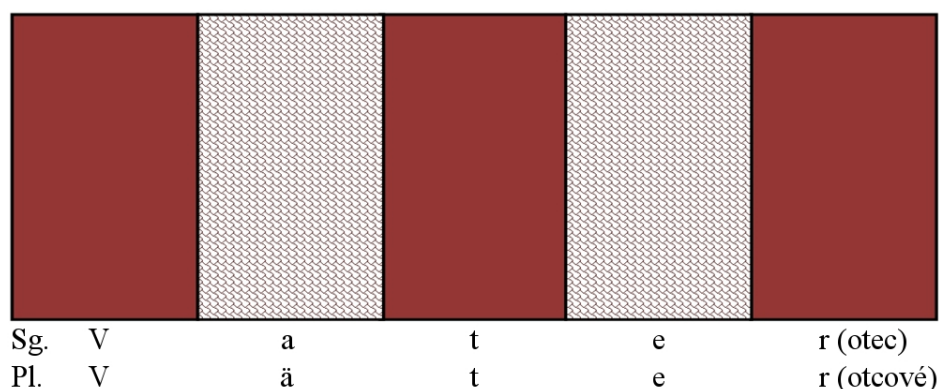
Větná konstrukce se tvoří slovosledem, tyto jazyky se vyznačují pevným slovosledem, pozice slova ve větě tedy určuje jeho syntaktickou charakteristiku, např. podstatné jméno před slovesem je podmět, po slovese je předmět, dále se gramatické významy tvoří synsémantickými slovními druhy, např. předložkami, spojkami. (Encyklopedický slovník češtiny, s. 349 - 350; 436 - 437). Jazyk tohoto typu většinou netvoří složeniny. Vyznačuje se velikou jednoduchostí, stručností – netvoří složité tvary skloňovací ani časovací, i když tuto jednoduchost dokáže využít k rafinované složitosti. (Skalička 2004, s. 490). V izolační agličině stejně jako v aglutinační maďarštině neexistuje kategorie gramatického rodu u jmen, např. v maďarštině se kategorie rodu nijak neprojeví při deklinaci adjektiv, např. *szép táska* (*hezka taška*), *szép barát* (*hezky kamarád*), *szép színház* (*hezke divadlo*). Pády se tvoří pomocí izolovaných formémů.

Z hlediska motivovanosti slovní zásoby tvoří základ slovní zásoby pojmenování značková, tzn. z hlediska synchronního jsou to slova bez motivace. Značková slova mají tendenci k jednoslabičnosti. Izolační typ je příznivý cizím slovům a velmi často se tvoří také nová pojmenování spojením dvou i více izolovaných pojmenování v sousloví, např. *get to know* (*seznámit se*).

Tento typ v ideálním případě nezná kongruenci, také nemá sufixy ani prefixy, hlavním gramatickým rozlišením je pevný slovosled. Tento typ je nejvíce rozvinut v jazycích západní Evropy, zejména v angličtině. Hjelmslev uvádí, že tento typ se velmi silně projevuje v klasické čínštině. (Hjelmslev, L. 1972, s. 85).

1.3 Typ introflexivní

Obraz 2: Schéma introflexivního typu³

Na první pohled se podobá typu flexivnímu, a proto někdy bývá pokládán za jeho podtyp. U introflexe se hromadění významů v jedné části přesouvá do kořene, např. *Vater* – *Väter*. Morfémy bývají mnohofunkční. Sémantém a formém splývají v jednom morfému – slovu, protože není vyvinuta diferenciacie morfému a slova. Tento morfém nesmí být příliš dlouhý, protože by se pak rozpadl na menší morfémy, a to by vedlo k zániku introflexe, např. semitské jazyky mají tříslouhláskové kořeny.

Odvozeniny se tvoří obměňováním morfému - slova, např. v arabštině – *katab(a)* – *psát*, *kitāb(un)* – *kniha*, *kutub(un)* – *knihy*, *kātib(un)* – *písař*, nebo jiný příklad z hebrejštiny – *šapat* – *soudit*, *šopét* – *soudce*, *mišpat* – *rozsudek* nebo z akkadštiny, např. *kasarum* – *svázat*, *kusu* – *svaž*, *kussurum* – *dobře svázáno*, *maksarum* – *uzel*. (Huehnergard, J. 1997, s. 15).

V tomto typu je velice rozvinutá synonymie i homonymie formálních elementů, např. „v arabštině existuje 31 způsobů introflexivního tvoření plurálu“ (Popela 2006, s. 13). Prostředky tohoto typu jsou poměrně omezené, nejčastěji dochází k metatezi souhlásek a obměňování samohlásek uvnitř slova. Sémantém splývá s mnohofunkčním formémem, jakoby se kořen a koncovka položily na sebe a smísily se.

Uvnitř tohoto slova – morfému můžeme však rozlišit fonémy hlavní, ty by představovaly sémantém, a fonémy pomocné, gramatické, ty bychom označili jako formémy. Proto bude v tomto typu velmi důležitou disciplínou morfonologie. I když neexistuje diferenciacie mezi sémantémem a formémem, protože splývají, existuje zde diferenciacie mezi fonémem hlavním a pomocným.

³ Příklady v sg. *Vater* a v pl. *Väter*.

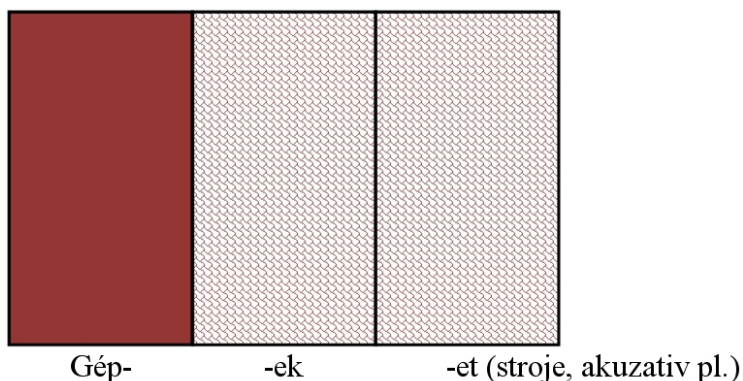

Odlišení slovních druhů je méně zřetelné než u jiných typů, jelikož tu neexistují koncovky. Části řeči (slovní druhy) se rozlišují pomocí kombinace určitých fonémů či pozicí uvnitř morfému – slova. Vzhledem k jisté omezenosti výrazových prostředků není tento typ nakloněn ani třídění podle paradigmát. Co se týče spojování morfémů ve slovo, jak bylo již výše zmíněno, nejedná se o typické vázání, jde spíše o slití v jednu gramatickou jednotku. Protože nelze přesně říci, zda se jedná o morfém či slovo, používáme termín morfém – slovo.

Při řešení problému druhého slovesa dává tento typ přednost participiím před vedlejšími větami, i když vedlejší věty také užívá.

Tento typ je rozvinut v jazycích semitských (v arabštině, hebrejštině), méně pak v jiných jazycích, např. v jazycích keltských a germánských, např. v němčině u sloves, např. *fahren* – *führt* (*jet* – *jede*) nebo u německých substantiv při vyjádření plurálu, např. *Baum* – *Bäume* (*strom*, *stromy*). Introflexivní typ se často kombinuje s jinými typy, např. s izolačním nebo aglutinačním.

1.4 Typ aglutinační

Obraz 3: Schéma aglutinačního typu

Aglutinační typ (původně znamená „přiklízující“), má bohaté prostředky pro vyjadřování gramatických kategorií jmen a slov. Na bázi (sémantém) se zavěšuje mnoho gramatických přípon (formémů). Aglutinační jazyk, jako je např. maďarština, má morfémy jednofunkční.

Někdy se mylně předpokládá, že tento typ se týká především jazyků neindoevropských, ale je známo, že se vyskytuje také například v indoevropské arménštině či v nové perštině. Tento typ je hojně vyvinut zvláště v tzv. jazycích altajských, tj. v jazycích tureckých, mongolských (v mongolštině, jihoruské kalmyčtině), také v jazycích ugrofinských (finštině, maďarštině). Také je vyvinut například v japonštině, korejštině atd. Aglutinační postupy můžeme však

nalézt v hojné míře také například v češtině, například při tvoření imperativu plurálu, např. *dělejme, pište*.

V následujícím příkladě ukážeme, jak každý morfém plní jen jednu specifickou funkci. Např. *stroje* (akuzativ plurálu) maďarsky *gép/ek/et, gép* (*stroj*) je sémantém, neboli základ slova, *-ek* – gramatická přípona plurálu, tzv. formantém; *-et* – opět jednofunkční gramatická přípona pro vyjádření akuzativu. Na příkladu vidíme, že na sémantém se přilepuje hned několik jednofunkčních formémů. V jednofunkčnosti morfémů se aglutinační typ podobá typu izolačnímu. Rozdíl je v tom, že jednofunkční morfémy tvoří v aglutinačním typu jedno slovo, ale v izolačním typu jde o samostatná izolovaná slova. Synonymie či homonymie těchto formálních elementů se v aglutinačním typu téměř nevyskytují.

Od problematiky funkce formálních elementů se dostáváme k otázce vzájemného rozlišení formálních elementů. Každý formální element vyjadřuje pouze jednu funkci, proto je nutné tyto morfémy navzájem přesně odlišit. Hranice morfémů se kryjí s hranicí slabik, např. *ágy-ban* (*v posteli*).

Sémantém bývá víceslabičný, ale velmi často je také jednoslabičný, naproti tomu formémy bývají zpravidla jednoslabičné. Tento typ se snaží jasně odlišit část sémantému a část formémů. Tímto rozlišujícím prvkem je vokální harmonie.

1.4.1 Vokální harmonie

Vokální harmonie je typickým znakem aglutinačního typu jazyka, kdy se vokály formémů snaží připodobnit vokálu sémantému. Vokály sémantému jsou tedy konstantní, vokály formému se přizpůsobují dané bázi. Na rozdíl od maďarštiny je v češtině poměrně častá alternace souhlásek, např. **k** a **c** – *ruka, ruce*; **h** a **z** – *Praha, Praze*. V aglutinačním typu je hlásková alternace řídká, avšak ve vysoké míře se uplatňuje vokální harmonie.

Pravidelné střídání vokálů podle pevných pravidel je typické právě pro jazyky aglutinačního typu, např. pro turečtinu, maďarštinu a finštinu. „Důslednost vokální harmonie v maďarštině je slabší než v turečtině, ale silnější než ve finštině.“ (Skalička, Vl. 2004, s. 64). Je přirozené, že ač se jedná o jazyky jedné typologické skupiny, určitá vlastnost (v tomto případě důslednost vokální harmonie) se projevuje v různé míře.

1.4.1.1 Samohlásky ve vokální harmonii

V původních maďarských slovech mohou být buď jen samohlásky přední (e, é, i, í, ö, ő, ü, ü)⁴, nebo jen samohlásky zadní (a, á, o, ó, u, ú). Slova s předními samohláskami se nazývají vysokozvuká a slova se zadními samohláskami nízkozvuká. U původních maďarských slov, pokud je báze slova (sémantém) vysokozvuká, to znamená, že obsahuje vysokozvuké vokály; pak také formém bude obsahovat vysokozvuké vokály. Ukažme si, jak funguje vokální harmonie u původních maďarských slov. Například slova *kenyér* (chléb); *erős* (silný); *erkély* (balkón); *repül* (létat). Všimli jsme si, že sémantém obsahoval jen vokály vysokozvuké. Pokud báze slova obsahuje přední vokál, pak také další formémy by měly obsahovat přední vokál.

Pokud například k sémantému přilepíme sufix k vyjádření místa *-ban, -ben*, pak i zde opět funguje pravidlo vokální harmonie na stejném principu. Tedy hlásky vysokozvuké se opakují také ve formému, např. maďarský formém *-ban, -ben* odpovídá české předložce *v*, např. *ház/ban*. K sémantému *ház* (dům), se připojuje nízkozvuký formém *-ban*. Jiným příkladem je sufix *-on, -en*, který odpovídá české předložce *na*, např. *erkély/en*. Na stejném principu budou fungovat také slova s vokály nízkozvukými, např. *anya* (matka); *folyó* (řeka); *asztal* (stůl); *bokor* (keř). Například *asztal/on* (na stole), opět vidíme, že k nízkozvukému sémantému se připojil nízkozvuký formém pro vyjádření místa.

Suffixy *-ban* a *-ben* jsou velmi produktivní. Mohou vyjadřovat místo a čas. Pokud se tyto suffixy přilepují k bázi, velmi často dochází k různým druhům asimilace. Buď jsou to asimilace velární, nebo palatální. (Lakos, D. 2002, s. 44). Pokud základ končí vokálem (*a, o, e*), koncový vokál se prodlužuje, např. *szoba + -ban = szobában* (v pokoji). I když bylo výše řečeno, že sufix místa *-ban, -ben* odpovídá české prepozici *v* a *-n* s variantami (*-on, -en, -ön*) odpovídá české prepozici *na*. Pokud zkoumáme užívání sufixů pro vyjádření místa v maďarštině a jemu odpovídající užívání prepozic v češtině, můžeme potvrdit, že se ve většině případů shoduje. Existují však také výjimečné případy, kdy se liší.

Např. *Szlovákiában X na Slovensku*
Budapesten X v Budapešti
Magyarország/on X v Maďarsku
Morvaország/ban X na Moravě

⁴ y – měkkí konsonanty, proto nepatří ani k jedné skupině vokálů, např. *ny*[ň], *ty*[ť], *gy*[ď] a další příklady.

Časový význam sufixů - *ban/-ben*, -*on/-en* se uplatňuje při vyjádření měsíců, dnů v týdnu, např. *december/ben* (v prosinci), *péntek/en* (v pátek), *szombat* (v sobotu). Všimli jsme si, že zcela odlišné je také vyjádření českých a maďarských dnů v týdnu. U českých dnů v týdnu se vyskytuje jen prepozice *v*, naproti tomu u maďarských se užívá sufix -*en* se svými vokálními variantami.

Dalšími velmi produktivními sufixy jsou -*val*, -*vel*. Pokud je báze slova zakončena konsonantem, dochází ke zdvojení koncového konsonantu základu. Např. *Dávid+val* – *Dáviddal* (s Davidem).

Tyto přípony jsou ekvivalentem českého instrumentálu *s něčím*, *něčím*, *s někým*, *někým*. Stejně jako výše zmíněné sufixy, také tyto se připojují k základu podle pravidel vokální harmonie. Končí-li základ slova konsonantem, dochází k progresivní asimilaci, např. *villamos* (tramvaj) + *val* = *villamos/sal* (tramvaji). *Utazok villamossal*. (Cestuji tramvaji). *Beszélek Dáviddal* (Dávid + val). *Mluvím s Davidem*. Končí-li základ slova na vokál, platí stejná pravidla jako u sufixu -*ban*, -*ben*, tedy vokál *a* se prodlužuje, např. *Nóra* – *Nór^aval* (s Norou).

Na příkladech jsme mohli pozorovat, že pravidla vokální harmonie fungují velmi pravidelně. Na druhé straně však musíme upozornit na to, že maďarština je typická tím, že každé pravidlo produkuje zároveň velké množství výjimek. Velmi často může docházet k porušení pravidel vokální harmonie. Může k tomu docházet z různých důvodů. Jedním ze zdrojů nepravidelností ve vokální harmonii slov mohou být cizí slova a jejich začleňování do systému jazyka. Druhým důvodem může být například rozdílnost původu vokálu *i* ve starých maďarských slovech. (Kiefer, F. 1994, s. 94).

Jak již bylo výše řečeno, zdrojem nepravidelností vzhledem k vokální harmonii mohou být například slova cizího původu. Jedná se o slova, která jsou mluvčími chápána jako zdomácnělá, mluvčí si jejich cizost ani neuvědomují. Tato slova jsou již plně začleněna do systému jazyka. např. *iskola* (škola); *reklám* (reklama); *riporter* (reportér), *szolid* (solidní); *konzervatív* (konzervativní). Na příkladech jsme si všimli, že v jednom slově se spolu vyskytují vokály jak vysokozvuké, tak nízkozvuké. To pro původní maďarská slova není typické, nastupuje potom pravidlo, že se vokály ve formému přizpůsobují poslední slabice sémantému, pokud je samozřejmě sémantém dvou- a víceslabičný.

Druhou typickou skupinou, kde může být porušována vokální harmonie, jsou slova složená ze dvou i více komponentů. Jedná se o složeniny, z nichž jeden komponent má samohlásky přední a druhý zadní, např. *cukor/beteg* (*diabetik*); *gőz/hajó* (*parník*); *Cseh/szlovákia* (*Československo*); *élet/mód* (*způsob života*); patří sem také všechna slovesa se slovesnými předponami, např. *meg/állni* (*zastavit*), *le/szaladni* (*sbíhat ze schodů*).

Třetí skupinu tvoří sice původní maďarská slova, ale vyskytují se zde slova jak s hláskami předními, tak i zadními, např. *bíró* (*soudce*); *leány* (*děvče*); *csillag* (*hvězda*); *vékony* (*tenký*). Tato skupina tvoří poměrně malé množství ze všech slov; pokud připínáme k vysokozvuké bázi nízkozvuký formantém, pak se zde jedná o neutralizaci kořenového morfému. Historické pozadí těchto kořenových vokálů je totiž různé, tato slova vznikla v době, kdy ještě bylo odlišeno *i* zadní (nízkozvuké) a přední (vysokozvuké). Proto v některých slovech s kořenovým vokálem *i* postupujeme tradičně podle pravidel vokální harmonie, např. *hír/ben* (*ve zprávě*), ale ve slově např. *sír* (*hrob*) přidáváme k vysokozvukému sémantému nízkozvuký formém, a proto v *hrobě* (*sír/ban*). Tento jev je stále ve stavu zkoumání, ještě nebyl zcela vysvětlen.

O problematice předního a zadního *i* mluvíme také v souvislosti s češtinou. Ještě do doby husitské se rozlišovalo dvojí *i* ve výslovnosti. Krátké *y* – původně zadní varianta *i*-ová, se po depalatalizaci dočasně fonologizovalo a začalo splývat s *i*. Tato změna se v grafice neprojevila, u Jana Husa můžeme však najít poznámky o výslovnosti, protože byl zastáncem dvojího *i*. Nutno dodat, že se tato změna rozšířila jen v Čechách, do dialektů středomoravských, slezských a východomoravských nepronikla. V jižní části východomoravských dialektů se prosadila samostatně, nezávisle na vývoji v Čechách. (Encyklopedický slovník češtiny 2002, s. 76).

Jak jsme již výše upozornili, vokál *i* je velmi problematický co do dodržování pravidel vokální harmonie. Ve slovech se smíšenými samohláskami, tzn. tam, kde jsou v jednom slově hlásky jak přední, tak zadní, je rozhodující poslední slabika. Má-li báze zadní vokál, ve slovech maďarského původu bude mít také přípona zadní vokál, např. *ház/ban*. Ve slovech cizího původu mohou sufixy kolísat, např. *április/ban* (*v dubnu*); *Albert/nek* (*dativ Albertovi*). Slova s vokálem *i* se chovají odlišně také při tvorbě instrumentálu. Vokál *i* se nedlouží a porušuje zákon vokální harmonie, např. *kifli/vel* (*s rohlíkem*); *taxi/val* (*taxíkem*).

Ke kolísání dochází nejčastěji u cizích slov, např. *metró/val* (*metrem*). Vokál *y* je součástí konsonantu, např. *remény/ben* (*v naději*). Vokál *y* má funkci měkčit konsonanty, např. *nagy* [*nad*] (*velký*); *nyúl* [*ňúl*] (*zajíc*). Slova s *i*, *í* jsou převážně vysokozvuká, např. *víz* (*voda*), *vízben* (*ve vodě*); *szív* (*srdce*), *szív/es/en* (*srdečně*). Existuje však také skupina nízkozvukých slov s vokálem *i*, *í*. Jsou to většinou velmi stará slova a předpokládá se, že tato slova vznikla v době, kdy ještě bylo rozlišeno dvojí *i*, *í* (varianty přední a zadní).

Kolísání vokální harmonie se může projevit jak u jmen, např. *zsír/ban* (v *sádle*); *híd/on* (na *mostě*), sufix *-n* znamená „být na něčem“, tak u sloves, např. *írni* (*psát*). Podle pravidel harmonie bychom měli konjugovat *ír/ek*, *ír/sz*, *ír/Ø* *píšu*, *píšeš*, *píše atd.*, ale správné tvary jsou *ír/ok*, *ír/sz*, *ír*; podobně u sloves *plakat*, *pláču* (*sírni*, *sírok*); *volat* (*hívni*), *hív/t/am* (*volal jsem*), *-t* je znakem minulého času; *pít*, *piju* (*inni*, *iszom*). (Siptár – Törkerczy 2007).

1.4.2 Gramatický rod v maďarštině

Gramatická kategorie rodu bývá jednou ze základních gramatických kategorií u mnoha evropských jazyků. Velmi důležitá je u slovanských jazyků, ale také pro další jazyky Evropy, např. němčinu, italštinu. Maďarština na rozdíl od češtiny nemá gramatické prostředky pro vyjádření kategorie gramatického rodu. Podobně je to v dalších aglutinačních jazycích, např. v turečtině, finštině, estonštině nebo mongolštině. Samozřejmě existuje vyjádření přirozeného rodu lexikálně, prostřednictvím heteronymních dvojic, např. *fiú*, *lány* (*kluk*, *holka*) nebo pomocí přechylování, typickým způsobem v maďarštině je přidání slova **nő** (*žena*), např. *tanár* (*učitel*) – *tanárnő* (*učitelka*); *orvos* (*doktor*) – *orvosnő* (*doktorka*). Tento způsob je velmi frekventovaný právě při vyjádření ženských protějšků u mužských povolání.

1.4.3 Gramatické sufixy – přehled pádů v maďarštině

V následujícím přehledu ukážeme, které tvary by v maďarštině odpovídaly naší deklinaci. V maďarštině existuje velké množství dalších gramatických sufixů, ty se však v našem výčtu neobjevují všechny. Buď k nim neexistuje český ekvivalent, nebo bychom tento jiný tvar jenom zařadili jako další variantu k určitému pádu.

Singulár

N. - *ház* (*dům*)

G. - *házból* (*z domu*)

D. - *háznak* (*k domu*)

A. – *házat* (*dům*)

V. –vokativ je v maďarštině na rozdíl od češtiny stejný jako nominativ. – *ház*

L. - *házról* (*z domu*)

I. - *házzal* (*s domem*)

Plurál

N. – *ház/ak* (*domy*)

G. – *ház/ak/ból* (*z domů*)

D. – ház/ak/**nak** (domům)

A. – ház/ak/**at** (domy)

Vokativ plurálu je stejně jako v singuláru shodný s tvarem nominativu plurálu, např.

ház/ak

L. – ház/ak/**ról** (z domů)

I. – ház/ak/**kal** (s domy)

V přehledu některých maďarských pádů jsme si všimli, že výraznou vlastností aglutinace je vyjadřování pádu a čísla zvláštními gramatickými sufixy. Nominativ je pád bez gramatického sufixu, je to pád nulový. Tuto formu bez sufixu označujeme jako Stammform, někdy také užíváme termín pád-nula. Je to základový tvar, z kterého lze všechny ostatní pády utvořit. Zřejmě také proto v aglutinačním typu mluvíme o nedostatku kongruence, neboť například právě v nominativu chybí gramatický sufix, s nímž by bylo možné kongruovat, např. *szép lány* (hezká dívka).

Při vyjadřování jednotlivých pádů jsme zjistili, že gramatické sufixy pro singulár i plurál jsou totožné, v plurálu se ještě k sémantému přidává gramatický sufix pro vyjádření plurálu, tj. **-k**. Existuje tedy speciální gramatický sufix pro vyjádření pádů a jiný gramatický sufix pro vyjádření plurálu, neboť, jak jsme výše zmínili, maďarština disponuje mnoha jednofunkčními morfémy řazenými za sémantém. Na rozdíl od češtiny, kde se rozlišuje vokativ jako samostatný pád, v maďarštině se pro vokativ užívá tvaru nominativu. Např. *János dolgozik minden nap.* (*Honza pracuje každý den*). *X János, gyere ide!* (*Honzo, pojd' sem*).

Aglutinační jazyky jako finština, maďarština či gruzínština, pokud mohou zvolit mezi formálními slovy či gramatickými sufixy, volí z velkého množství gramatických sufixů. V maďarštině mohou tyto gramatické sufixy vyjadřovat statické významy, pak odpovídáme na otázku *kde?* např. *-ban/ -ben* (v); *-nál/-nél* (u); *-on/-en* (na); nebo dynamické významy, pak odpovídáme na otázku *kam?* K nejfrekventovanějším patří tyto pádové koncovky, např. *-ba/-be* (do); *-ból/-ből* (z); *-hoz/-hez* (k); *-tól/-től* (od); *-hoz/-hez* (k); *-ra/-re* (na); *-ról/-ről* (z). Na příkladech jsme ukázali, že všechny gramatické sufixy existují ve dvojí podobě, a to v přední a zadní, vždy se řídí zákony vokální harmonie, např. *egyetem/ről* (z univerzity). O volbě daného sufixu rozhoduje kromě vokální harmonie také pojetí prostoru.

1.4.4 Prostor v maďarštině

Maďarština silně reflektuje významy prostoru. Je velmi důležité, je-li prostor uzavřen; v tom případě se volí gramatické sufixy pro vyjádření místa se signálem *B*, *-ban*, *-ben*, *-ba*,

-be, např. *Megyek iskolá/ba. Jdu do školy.* Škola je budova, je to uzavřený prostor, proto se volí gramatické sufixy se signálem *B*. Je-li prostor otevřen, volí se gramatické sufixy se signálem *R* nebo *N*, např. *Most piacon vagyok. Ted' jsem na trhu.*⁵ *Piacra megyek. Jdu na trh.* Velké množství gramatických sufixů v maďarštině je dalším typickým rysem aglutinačního jazyka. Nepoužívají se tedy předložky, ale postpozice čili záložky.

1.4.5 Záložky

Vedle skloňovacích přípon existují také záložky. Jsou to speciální samostatné gramatické formémy, které stojí těsně za substantivem, např. *A ház mellet. (Vedle domu).* *Kalap nelkül járni. (Chodit bez klobouku).* *A város kívül lakik. Bydlí mimo město.* Z příkladů jasně vidíme, že na rozdíl od gramatických sufixů jsou záložky samostatná slova. V použití záložek se maďarština přibližuje spíše typu izolačnímu.

Rozlišujeme záložky různého druhu, například místa, času, způsobu, stavu a příčiny. Velmi frekventovaná je například záložka **nelkül** (*bez*). Je to záložka způsobu, odpovídáme na otázku *hogyan? (jak?)*. Na rozdíl od českých prepozic může maďarská záložka přijímat přivlastňovací osobní přípony.

sg. **nelkülem** (*beze mě*)

nelküled (*bez tebe*)

nelküle (*bez něho*)

pl. **nelkülünk** (*bez nás*)

nelkületek (*bez vás*)

nelkülük (*bez nich*)

Na příkladech jsme si ukázali, že přivlastňovací přípony nejsou typické jenom pro jména jako v češtině, ale můžeme je najít také například u záložek. Záložky bývají nejčastěji dvojslabičné, a protože nejsou se svým substantivem spojeny, nepodléhají asimilaci ani vokální harmonii svého substantiva, ale pouze v rámci sebe sama. Např. *asztal mellett (vedle stolu) X melletem (vedle mě)*, pravidlo funguje pouze v rámci jednoho slova.

1.4.6 Přivlastňovací sufixy

Dalším důležitým znakem aglutinace je velké množství posesivních přípon. Stejně jako v češtině se také v maďarštině používá velké množství přivlastňovacích přípon. V češtině

⁵ Trhy se v minulosti konaly pouze pod širým nebem – piac (tržnice), dnes uzavřené budovy – csarnok (hala, kde se prodává).

vyjádříme přivlastňování buď užitím přivlastňovacích zájmen, např. *můj, naše, vaše, jejich* nebo užitím přivlastňovacích adjektiv, např. *otcův, Petrova, matčin, s Janovými*. Právě užitím přivlastňovacích adjektiv se čeština přiklání k typu aglutinačnímu. V maďarštině se také užívá mnoha přivlastňovacích přípon, např. *můj otec - apám; tvůj byt – lakásod; naše auto – kocsink*. (Lakos, D. 2002, s. 89). U přivlastňovacích přípon rozlišujeme mezi vlastnictvím v jednotném a množném čísle.

Přivlastňování v jednotném čísle:

almám (moje jablko)

almád (tvoje jablko)

almája (jeho jablko)

almánk (naše jablko)

almátok (vaše jablko)

almájuk (jejich jablko)

Přivlastňování v množném čísle:

almá-i-m (moje jablka)

almá-i-d (tvoje jablka)

almá-i (jeho jablka)

almá-i-nk (naše jablka)

almá-i-tok (vaše jablka)

almá-i-k (jejich jablka)

Tímto způsobem se postupně tvarosloví maďarského jména velmi rozrůstá, takto můžeme tvořit mnoho dalších tvarů. Na první pohled vypadají složitě, ale svou logickou důsledností jsou pro cizince mnohem méně problematické než složitá česká deklinace.

Pořadí jednotlivých formémů je závazné. Na bázi (sémantém) se nejdříve zavěšuje formém pro vyjádření plurálu, pak následují další formémy, *almá-i-k* (jejich jablka) v našem příkladu je to posesivní sufix. Kromě posesivních sufixů se na bázi mohou vázat také další sufixy, například pro vyjádření plurálu, akuzativu či vyjádření místa nebo času, např. *iskol/ák/ban* (ve školách). Z příkladů vyplývá, že aglutinační typ je velmi nakloněn odvozování. Rejstřík odvozovacích přípon je velmi pestrý, můžeme mluvit o více než třiceti různých sufixech, formémech slovotvorných či gramatických. Samozřejmě tyto gramatické sufixy existují minimálně ve dvojí variantě, přední a zadní.

1.4.7 Slovotvorné sufixy

Vedle gramatických sufixů existují také slovotvorné sufixy, kterých je také obrovské množství. Mezi nejfrekventovanější slovotvorné sufixy u podstatných jmen patří *-ás, -és, -alom, -elem, -dalom, -delem, -ság, -ség, -ni, -ka*. K těmto maďarským slovotvorným sufixům můžeme najít v češtině ekvivalenty.

Substantiva označující abstraktní vlastnost s komponentem *-ság, -ség* patří do onomaziologické kategorie zpředmětnělé vlastnosti, v češtině jim odpovídají přípony *-ost*, ale také *-ota, -oba, -ka, -ství*, např. *barát/ság (přátelství); bátor/ság (statečnost)*. Stejně jako v češtině se jedná o abstraktní pojmenování. Mezi nejfrekventovanější slovotvorné sufixy, kterými se tvoří přídavná jména z podstatných jsou *-i*, např. *Prága+i – pražský; kína+i – čínský*. Suffixy *-talan, -telen, -tlen* jsou také slovotvorné sufixy, kterými se tvoří přídavná jména, ale jsou odvozena od sloves, např. *ismeretlen (neznámý)* je odvozeno od slovesa *ismerni (znát)*; *halhatatlan (nesmrtelný)* je odvozeno od slovesa *halni (zemřít)*. Po krátkém nahlédnutí do maďarské deklinace se pokusíme analyzovat několik konkrétních příkladů a pojmenujeme jednotlivé gramatické a slovotvorné sufixy.

1.4.7.1 lakás/be-mutat-ó-k (ukázkové byty)

V prvním příkladě se jedná o dvoučlenné kompozitum, první báze je *lakás (byt)*, *mutat (ukázat)* je zadním komponentem kompozita. *Be-* je slovotvorný prefix, který se přidává ke slovesnému základu a určuje vid slovesa. *-ó* je sufix, kterým se tvoří ze sloves přídavná jména, *-k* je gramatický sufix pro vyjádření plurálu.

1.4.7.2 leg-szorgalmas-abb (nejpilnější)

Je slovo v superlativu, *leg-* je prefix užívaný pro tvorbu superlativu, *-abb* je znak užívaný pro stupňování, v našem příkladě pro tvorbu superlativu. *-szorgalmas-* (pilný).

1.4.7.3 ház-i/gazdá-ink-nak (majitelům)

Ve třetím příkladě máme dvoukomponentové kompozitum, přední komponent je *ház (dům)*, *i* je slovotvorný sufix, kterým se tvoří ze substantiv přídavná jména *házi (domácí)*. *Gazda* je sémantém (*majitel*), je to zároveň zadní komponent dvoučlenného kompozita, *-ink-* je přivlastňovací sufix, 1.osoba, plurálu, *-nak* je skloňovací sufix pro tvoření dativu.

1.4.7.4 *lehet-ő-ség-ről* (o možnosti)

Lehet (může být, je možno) je slovesný sémantém, *-ő-* tvoříme ze sloves přídavná jména, *-ség-* je slovotvorný sufix, kterým se tvoří z adjektiv substantiva (*možnost*), *-ról* je skloňovací sufix, který může označovat více pádů, v našem případě je to lokál.

Při analýze těchto příkladů jsme poukázali na složitost a rozmanitost maďarské deklinace. Všimli jsme si také, že vokální harmonie určuje výběr předních či zadních variant vokálů. V našich příkladech jsme ukázali tři základní skupiny sufixů, a to sufixy odvozovací, gramatické a přivlastňovací. Kromě toho jsme potvrdili, že aglutinační maďarština má bohaté prostředky k tvoření nových pojmenování. Je to dáno jejími přesně odlišenými jednofunkčními formami. Sémantémy bývají slova motivovaná, tzv. popisná. Popisné slovo je takové, u kterého můžeme odvodit jeho smysl. Tato slova bývají významově jednoznačná. Na příkladech jsme ukázali, že pouhým přilepováním nových sufixů mění slovo svou slovnědruhovou příslušnost.

1.4.8 Zájmena, demonstrativa a členy v maďarštině

Bohatě zastoupeným a rozvětveným slovním druhem jsou zájmena. Osobní zájmena v pozici podmětu nejsou většinou formálně vyjádřena. Pokud chceme zdůraznit osobu, také ji formálně vyjádříme, např. *Én olvasok, nem te.* (Já čtu, ne ty.) Maďarština má na rozdíl od turečtiny určitý i neurčitý člen. Určitý člen je *a, az*. Volba mezi určitými členy *a, az* je ovlivněna artikulačními zákony. Začíná-li slovo souhláskou, použijeme určitý člen *a*, začíná-li samohláskou, pak vkládáme určitý člen *az*, např. *a fiú* (ten chlapec), *az ajtó* (ty dveře). *Az* je jednak člen, jednak ukazovací zájmeno, ukazujeme-li na věci vzdálenější. Ukazujeme-li na věci bližší, je to *ez*. Překládají se *ten, ta, to*.

Neurčitý člen *egy* má význam „nějaký, jakýsi“ a je nepřízvučnou předklonkou na rozdíl od přízvučné číslovky *egy* (jeden), např. *Hány óra van? Egy óra van.* (Kolik je hodin? Je jedna hodina). *X Mi van az ajtó előtt? (Co je přede dveřmi?) Egy labda.* (Nějaký míč).

Čeština patří k jazykům, které nemají členy v pravém slova smyslu, ale ve funkci členů se užívají demonstrativa či determinátory, např. některá užití *ten* a *jeden* připomínají člen, chybí jim ovšem závaznost, např. *To je ten nejlepší fór, jaký jsem kdy slyšel.* (Encyklopedický slovník češtiny 2002, s. 108).

Maďarština stejně jako čeština patří k tzv. pro-drop jazykům. Pro tyto jazyky platí, že podmět může zůstat lexikálně nerealizován. Především to platí pro 1. a 2. osobu singuláru,

protože podmět je dostatečně zřejmý z tvaru slovesa, např. *(én) írok - (já) píšu*; *(te) vásárolsz - (ty) nakupuješ*. U 3. osoby je nutná kontextová podmíněnost, např. *ő beszél - on mluví*. *Ő* může být přeloženo jako maskulinum nebo jako femininum, *on* nebo *ona*, záleží na kontextu.

1.4.9 Konjugace v maďarštině

Při obecné charakteristice aglutinačního typu se uvádí, že je zde jen jedna deklinace a konjugace. Budeme zkoumat, do jaké míry bude tato obecná charakteristika platit pro maďarštinu, tedy pro jazyk, kde se aglutinace projevuje ve vysoké míře. Z předcházejícího přehledu je zřejmé, že deklinace maďarštiny je velmi vrstevnatá a poměrně komplikovaná, stejně tak maďarská konjugace se vyznačuje značnou pestrostí tvarů.

I když má maďarština pouze jednu konjugaci, určité sloveso se může vyskytnout ve dvojí podobě, a to objektové a subjektové. Základním rozlišením mezi oběma typy konjugace je existence určitého či neurčitého předmětu. Například sloveso *várni (čekat)* při konjugaci objektové přijímá jiné sufixy než při konjugaci subjektové. Určitý předmět poznáme podle toho, že mu může předcházet určitý člen, např. *a leckémet (ten svůj úkol)*, vlastní jméno, např. *Annát (Annu)*, osobní zájmeno ve třetí osobě singuláru nebo plurálu, např. *őt, őket* nebo ukazovací zájmeno, např. *ezt, azt (tento, tamten)*.

Sloveso *olvasni (číst)* se může objevit ve dvojí podobě, buď jako sloveso objektové konjugace, nebo jako sloveso subjektové konjugace, např. *Olvasom a konyvet. (Čtu jednu konkrétní knihu) x Olvasok egy konyvet. (Čtu nějakou, neurčitou knihu)*.

Subjektová konjugace	Objektová konjugace
1. přítomný čas	
<i>vár-ok (čekám)</i>	<i>vár-om</i>
<i>vár – sz (čekáš)</i>	<i>vár-od</i>
<i>vár – (čeká)</i>	<i>vár-ja</i>
<i>var-unk (čekáme)</i>	<i>vár-juk</i>
<i>vár-tok (čekáte)</i>	<i>vár -játok</i>
<i>vár-nak (čekají)</i>	<i>vár-ják</i>
2. minulý čas	
<i>vár-t-am (čekal jsem)</i>	<i>vár-t-am</i>
<i>vár-t-ál (čekal jsi)</i>	<i>vár-t-ad</i>
<i>vár-t (čekal)</i>	<i>vár-t-a</i>
<i>vár-t-unk (čekali jsme)</i>	<i>vár-t-uk</i>
<i>vár-t-atok (čekali jste)</i>	<i>vár-t-átok</i>
<i>vár-t-ak (čekali)</i>	<i>vár-t-ák</i>

Obraz 4: Schéma subjektové a objektové konjugace

V souvislosti s konjugací je třeba zmínit, že sloveso *tud* může mít různé významy podle toho, zda je použito v časování subjektivním, či objektivním. V časování subjektivním odpovídá českému slovesu *umět*, např. *Én tudok csehül. (Umím česky)*. V časování objektivním se do češtiny překládá jako sloveso *vědět*, např. *Tudom, hol van az én táskám. (Vím, kde je moje taška)*. Záměna těchto dvou variant konjugace je chápána jako gramatická chyba. O dalších významech slovesa *tud* (Blaskovics, J. 1966, s. 228).

V rámci subjektivní konjugace můžeme ještě rozlišit mezi tzv. slovesy pravidelnými a slovesy ikovými. Skupina tzv. ikových sloves je velmi rozkolísaná, patří sem jednak slovesa, která ve 3. osobě singuláru mají gramatickou koncovku *-ik*, např. *lakik – on bydlí*, jednak sem také patří podskupina sloves, kde se ve 2. osobě přidávají sufixy *-ol*, *-el*, *-öl*. Tyto sufixy se připojují pravidelně ke slovesům, jejichž báze je zakončena sykavkou, typickým příkladem je sloveso *dolgoz-ni (pracovat)*. V 2. osobě *dolgoz-ol (pracuješ)*.

1. *dolgoz-om (pracuji)*
2. *dolgoz-ol (pracuješ)*
3. *dolgoz-ik (pracuje)*⁶ – to je slovníkový tvar, podle něj se nazývá celá skupina těchto sloves, tedy „slovesa iková“.

1. *dolgoz-unk (pracujeme)*
2. *dolgoz-tok (pracujete)*
3. *dolgoz-nak (pracují)*

Na příkladech maďarské deklinace a konjugace jsme si ukázali, že obecná tvrzení, která platí pro typ jako celek, jsou potom v konkrétních jazycích realizována v různé míře.

1.4.10 Nominální věta a slovosled

Pro maďarštinu je také velmi typická nominální věta, tento jev je velmi příznivý všem aglutinačním jazykům. S tímto typem vět se můžeme setkat jak v jazycích turkotatarských, tak například v ruštině, kde mluvíme o nulové sponě, např. *Ja student. (Já jsem student)*.

V maďarštině můžeme mluvit o nominální větě pouze v přítomném čase a pouze ve třetí osobě singuláru. V první a v druhé osobě používá maďarština stejně jako čeština sponu *být*, např. *Én tanár vagyok. (Já jsem učitel)*. *Te orvos vagy. Ty jsi doktor.* X *Ő tanár. (On (je) učitel)*.

⁶ Infinitiv v maďarštině, např. *dolgozni (pracovat)*, není slovníkovým tvarem, za slovníkový tvar je brána 3. osoba singuláru, např. *dolgozik (pracuje)*.

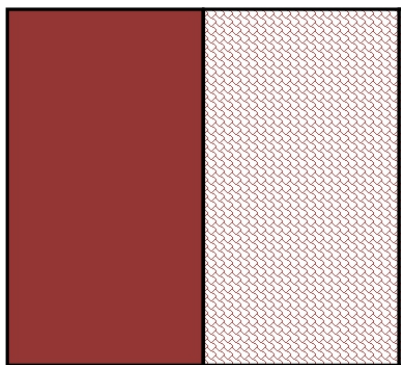
Velmi důležitou roli hraje také slovosled. Pokud stojí adjektivum za substantivem, má ve větě funkci predikátu, např. *A tanár új. (Učitel je nový)*. Pokud stojí adjektivum před substantivem, plní funkci atributu, např. *Az új tanár tud magyarul. (Nový učitel umí maďarsky)*. V plurálu se kromě slovosledu uplatňuje také kongruence, např. *A tanárok okosak. (Učitelé jsou chytrí)*. V příkladě kongruuje subjekt a predikát. Existuje jedna výjimka, kde i ve třetí osobě singuláru prezentu užíváme pomocného slovesa být. Je to v případě, kdy chceme vyjádřit, že někde něco je, např. *A kutya az utcán van. (Pes je na ulici)*.

Maďarština má stejně jako čeština volný slovosled, takže pozice přísudku se může měnit, avšak vždy bývá za zdůrazněnou částí věty. Např. *Hol van a kapu? (Kde je brána?)* Odpověď může znít: a) *Ott van a kapu. (Tam je brána)*. b) *A kapu ott van. (Brána je tam)*. Stejně jako v češtině tady významnou roli hraje aktuální členění věty.

1.4.11 Infinitivy a participia

Aglutinační typ hojně využívá infinitivů a participií. Je to dáno opět jednofunkčními formami a nepříliš rozlišenou hranicí mezi jmény a verby. Těmito neurčitými slovesnými tvary dokáže aglutinační typ vyjádřit vše, co např. flexivní čeština vyjádří vedlejší větou. Například slovesná příslovce času a příčiny se tvoří formemem *-ván, -vén*, označují děj předčasný a odpovídají českým přechodníkům minulým. Např. *Közelebb lépvén, megismertük egymást. (Přistoupivše blíže, poznali jsme se.)* Stejně jako v češtině patří i tyto věty do psaného archaického jazyka, v běžné mluvě se neuvžívají. Dalším typickým znakem aglutinace je minimální používání spojek. (Skalička, Vl. 1951, s. 38).

1.5 Typ flexivní

Obraz 5: Schéma flexivního typu

Flexivní typ se vyznačuje hromaděním významů v jedné části slova, jeden morfém vyjadřuje dvě i více funkcí, morfémy jsou mnohofunkční, např. *velk-ý*, báze slova *velk-* je

sémantém, **-ý** je formém a vyjadřuje tři gramatické významy: nominativ, jednotné číslo a mužský rod. V ideálním flexivním jazyku existuje slovo, které se skládá jen ze dvou morfémů, a to z jednoho sémantému a mnohofunkčního formému, v indoevropských jazycích bývá označován jako koncovka. Hranice mezi morfémy nebývá fonologicky vyznačena (tedy hranice slabik a morfémů se nekryjí), např. *hrad* – *u* X *hra-du*.

Mnohofunkčnost formémů podporuje synonymii a homonymii, a proto je flexivní typ jazyka nakloněn třídění jmen a sloves do skupin. V češtině tak rozlišujeme flexi jmennou a slovesnou, v rámci jmenné flexe pak můžeme ještě odlišit specifickou flexi substantivní, adjektivní a pronominální. Konjugace je flexí verbální. Uvnitř každé skupiny můžeme dále vyčlenit podtypy, např. v rámci konjugace můžeme vyčlenit velmi produktivní skupinu sloves s formémem **-ova-**, např. ve slovese *kup* –**ova** –**t**. Důkazem toho, že tato slovesná třída je velmi produktivní, je také to, že nová slova přicházející k nám především z angličtiny se nejčastěji zařadí právě do této skupiny, např. *chatovat*, *mailovat*, *surfovat*, *lobovat*.

Sepětí mezi morfémy je velmi těsné, na rozdíl např. od jazyků typu aglutinačního. Těsnost spojení mezi formémy je způsobena také tím, že formém bývá jenom jeden, a proto nemusí být tak zřetelně odlišen od ostatních formémů, jako je tomu například u typu aglutinačního.

Flexivní typ bývá označován jako typ s nejlépe vyvinutými diferenciacemi. Sémantém bývá často i víceslabičný, na druhé straně formém netvoří ani celou slabiku. Sémantém nikdy nestojí sám o sobě, nýbrž je vždy spojen s formémem. Obvykle vzniká velmi pevné spojení mezi sémantémem (kořenem) a jeho formémem (koncovkou), např. **hrad** (nominativ, akuzativ singuláru), **ulic** zde je formém nulový. Na příkladech jsme viděli, že slovo ve flexivním typu je samostatnou a přesně diferencovanou jazykovou jednotkou.

1.5.1 Vyjadřování vztahů mezi lexikálními jednotkami

Nyní se pokusíme ukázat, jak se v tomto typu jazyka vážou jednotky ve vyšší celky, tzn. slova ve věty a které vztahy jsou pro tento typ důležité. Shoda je jedním ze způsobů, jak můžeme vyjadřovat syntaktické vztahy. Dalšími způsoby vyjadřování vztahů mezi jednotkami může být slovosled a řízenost.

Jedním ze základních prostředků vyjádření syntaktických vztahů je slovosled. Pro flexivní jazyky, kde je dobře vyvinutá diferenciaci mezi sémantémem a formémem, se pevný slovosled jeví jako málo specializovaný syntaktický prostředek. Existuje však jeden daleko více využívaný prostředek, jímž je shoda (kongruence). Tento typ je nakloněn těsnému

spojování vyšších jazykových jednotek mezi sebou. Pokud může vybírat mezi slovosledem a kongruencí, jasně dává přednost kongruenci, např. *Velký kluk-0 četl-0 novou knihu. Velká holka četla novou knihu*. Na příkladě jsme ukázali, že vyjádření jmenných gramatických kategorií u substantiv je primární, u ostatních slovních druhů je dáno shodou.

Je třeba ještě dodat, že také v češtině existují určité závazné pozice slov, například pozice přívlastků, proklitik a enklitik. Ve větě je závazná druhá pozice reflexiva *se*. Např. *Petr se rád učí večer. Večer se rád učí Petr*. Různé pozice slov ve větě a jejich obměny bývají v češtině využity při vyjádření různých stylistických odstínů. V porovnání s ostatními jazyky, např. angličtinou, slovosled v češtině nemá funkci gramatickou.

Kongruence podstatných jmen se u slov flexivního typu projeví ve shodě v pádě, čísle a rodě, protože, jak již bylo výše zmíněno, flexivní formém v sobě kumuluje více funkcí, např. *Jana mi dala novou českou knihu*. Na příkladu vidíme, že užití slovosledu by zde bylo nadbytečné, postačí shoda podmětu s přísudkem a užití pádových koncovek, v našem příkladě pro vyjádření akuzativu. Shodou se projevuje rekce (sloveso řídí pád substantiva), např. *Koupil jsem malého černého psa*.

Ve flexivním typu (v češtině) platí kongruence také pro číslovky, zejména pro číslovky řadové a druhové, které se chovají jako adjektiva, např. *čtvrtý sešit, bez čtvrté knihy* apod. U maďarských číslovek shoda neexistuje, po maďarských číslovkách je podstatné jméno i jeho přívlastek vždy v jednotném čísle, např. *öt fickó (pět chlapíků)*.

V češtině naopak užíváme po číslovkách *dvě, tři, čtyři* plurálu, u číslovek *pět* a výše, jakož u číslovek neurčitých genitivu plurálu, např. *mnoho, málo, deset chlapců, málo knih*. Shoda je porušena, když je spojení ve větě v pozici 1. nebo 4. pádu, místo nich se užívá genitivu i v pozici podmětu nebo předmětu.

Při deklinování maďarského atributu se skloňovací přípony přilepují přímo ke jménu počítaného předmětu. Tučně vyznačené sufixy můžeme připojit ke kterémukoli jinému jménu, jedině nominativ se vyznačuje nulovým sufixem.

Dvacet pět chlapíků

N. huszonöt fickó (dvacet pět chlapíků)

G. huszonöt fickóé (dvaceti pěti chlapíků)

D. huszonöt fickónak (dvaceti pěti chlapíkům)

A. huszonöt fickót (dvacet pět chlapíků)

L. huszonöt fickóról (o dvaceti pěti chlapících)

I. huszonöt fickóval (s dvaceti pěti chlapíky)

1.5.2 Nominální věta

V následujícím odstavci se pokusíme ukázat, jaký vztah zaujímá flexivní jazyk k dvojčlenné nominální větě. Jazyky, kde slovosled nemá tak významnou gramatickou úlohu, nebudou ani příliš nakloněny dvojčlenné nominální větě. Nominální věta ve flexivním jazyce se téměř nevyskytuje (resp. sama její existence je problematická, nejčastěji se chápe jako výsledek elipsy slovesa). Flexivní typ nemůže dobře vyjádřit vztah mezi podmínem a nominálním přísudkem. Tento typ nekumuluje morfémy, ale funkce, jako typ nejlépe vyvinutých diferenciací zde však nominální věta oslabuje diferenciaci nomen – verbum. Obvykle se užívá k vyjádření predikace sloveso *být*, neboť, jak jsme viděli, flexivní typ nemá specifické vlastní prostředky, proto vybere takový, který nejméně poruší charakter jazykového typu. (Popela, J. 2006, s. 22). Sloveso *být* zde plní funkci spony. Tímto procesem pak vzniká speciální typ věty, tzv. věta verbonominální, která je na rozdíl od nominální věty hojně užívaná, např. *Pavel je šťasten. Jana je veselá.*

Od věty nominální se dostáváme k problematice druhého slovesa. Pro flexivní jazyk je typické rozčlenění vět na parataktické a hypotaktické. V parataktickém souvětí jsou si všechna slovesa rovna, kdežto v hypotaktickém souvětí existuje jedno hlavní sloveso a ostatní jsou mu podřízena. (Popela, J. 2006, s. 24).

Flexivní typ je velmi příznivý mnoha diferenciacím, proto také velmi důkladně rozlišuje mezi větou jednoduchou a složenou. Vztahy mezi vedlejšími větami jsou rozrůzněny pomocí spojek. Zde je třeba zmínit, že spojky jsou typickým prostředkem pro jazyky izolační, avšak flexivní typ jim dává přednost před infinitivy a participii.

Na závěr kapitoly o flexivním typu se dostáváme k problému amplifikace, tzv. rozhojňování jazykového materiálu. První důležitou otázkou je, jak se tvoří pojmenování ve flexivním typu.

Rozdíl, jakým jazyky tvoří svá pojmenování, můžeme vysvětlit na rozdílnosti jednofunkčních a polyfunkčních morfémů. Známe dva druhy pojmenování, slova popisná a značková. Popisná jsou motivovaná, takže můžeme odhalit, z kterého slova byla odvozena, naproti tomu značková jsou nemotivovaná, z hlediska synchronního nelze dohledat, z čeho

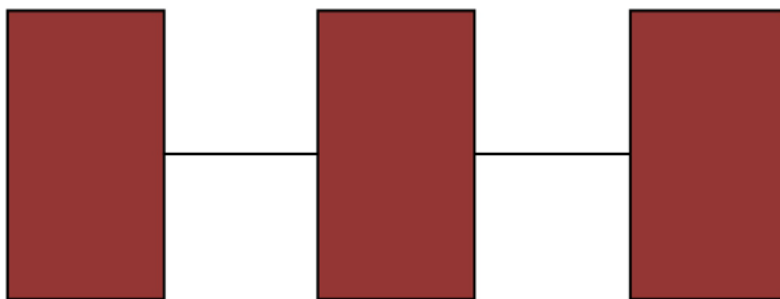

jsou odvozena. Motivovanosti slovní zásoby se ještě podrobněji budeme věnovat v následující kapitole.

Ve flexivním typu sémantém a formém tvoří velmi pevné spojení, sémantém bez formému není slovem, všechny tvary jsou rovnocenné. Sémantém nemusí být jednoznačný, protože vždy se ještě přidává formém, který charakterizuje slovo z hlediska gramatických kategorií.

Tento typ je rozvinut v mnoha indoevropských jazycích: slovanských, baltských (litevštině, lotyštině), v klasické latině, řečtině, staré indičtině, ve starých jazycích íránských, z neindoevropských jazyků v jazycích bantuských (černošských jazycích jižní poloviny Afriky). (Skalička, Vl. 2004, s. 479).

1.6 Typ polysyntetický

Obraz 6: Schéma polysyntetického typu

U tohoto typu neexistuje diferenciaci na sémantém a formém. V ideálním případě formémy vůbec neexistují, jen sémantémy. Tento extrémní příklad se v živých jazycích obvykle nenaplní zcela. Morfémy polysyntetického typu jsou vždy jednofunkční, jsou tedy nositeli jedné, hlavní funkce, v tomto bodě se tento typ sblíží s typem izolačním a aglutinačním.

Jelikož tento typ nemá formémy, musí je nahradit sémantémy, kde existuje polysémie, homonymie a synonymie. Slovosled jako nejobecnější gramatický prostředek nepostačí k vyjádření všech gramatických funkcí. Dalším důsledkem neexistence diferenciaci mezi sémantémem a formémem je nedostatečné odlišení plánu lexikálního od plánu gramatického.

1.6.1 Problém hranice morfémů a slov

Také u polysyntetického typu stejně jako u aglutinačního a izolačního se hranice slabiky kryje s hranicí morfému. Je to dáno opět jednofunkčními morfémy. Po morfémech by na řadu

přišla otázka třídění elementů na hlavní a pomocné, avšak základní vlastností polysyntézy je neexistence této vlastnosti.

Co se týče roviny syntaktické a sémantické, části řeči jsou v tomto typu od sebe odlišovány buď významem, nebo tím, jakou plní funkci ve větě. Rovina morfologická zde nemá místo, neboť tento typ v ideálním případě nemá žádné formémy.

V polysyntetickém typu existuje jen jedna diferenciací, a to sémantem a věta. To platí pro všechny současné jazyky světa. Slovo není gramaticky diferencovanou jednotkou, jako vyšší diferencovaná jednotka je brána až věta. Nejrozšířenějším syntaktickým prostředkem je slovosled. Kromě slovosledu je v polysyntetickém typu velmi silná tendence k homonymii sémantemů, která pomáhá vázat sémantémy ve větu. Až celek nám určí význam homonym.

Shoda nemá v tomto typu žádné místo. Vztahy mezi substantivy či mezi substantivem a slovesem se řeší pomocí slovosledu. Jak již bylo výše řečeno, slovosled je tím nejobecnějším gramatickým prostředkem v tomto typu. Nejobecnější vztahy ve větě jako pozice podmětu, který předchází slovesu, či pozice přímého předmětu, jenž stojí za slovesem, lze vyjádřit slovosledem, avšak speciálnější vztahy ve větě lze vyjádřit pomocí sémantemů, které plní například v čínštině funkci prepozice, např. *ti-hsia* znamená „*dno dole*“ a to odpovídá české předložce *pod*. (Popela, J. 2006, s. 32).

Protože v polysyntetickém typu není vyvinuta diferenciací mezi větou jednoduchou a složenou, velmi často se vyskytuje pouhé řazení sloves za sebou. Např. *Jü-hou-šeng/no/lai/hsün*. Tato poměrně jednoduchá věta česky znamená: *Majitel hotelu /vykřikl ano/ a šel jej hledat*. (Popela, J. 2006, s. 32).

Pokud někdy vzniká hypotaktické souvětí, což pro tento typ není časté a typické, děje se to pomocí sémantemů, které mají stejnou funkci jako spojky v izolačním nebo flexivním jazyce.

1.6.2 Tvorba pojmenování

Pojmenování v tomto typu se tvoří spojováním jednoslabičných sémantemů. Pojmenování v polysyntetickém typu je popisné, tedy motivované, má tendenci k důsledné popisnosti a složenosti, např. v němčině *Fleisch/fliege* (*maso+moucha; masařka*). Popisné pojmenování odlišuje polysyntetický typ od izolačního typu. V izolačním typu totiž převažuje značkové pojmenování, tj. pojmenování bez motivace. Polysyntetický typ je také zcela nepříznivý cizím slovům, protože cizí přejímaná slova bývají především značkovými.

Při analýze je třeba rozlišovat mezi pojmenováním a slovem. Pojmenování je jednotka lexikální, tzn. důraz je kladen na lexikální význam jazykové jednotky, tedy na funkci pojmenovávací. Naproti tomu slovo je jednotka gramatická, hlavní pozornost se věnuje funkci jednotky ve větě.

V polysyntetickém typu existuje jen pojmenování jako lexikální jednotka, je složená nejméně ze dvou sémantémů, je ohraničená jen sémanticky. (Popela, J. 2006, s. 33). Polysyntetického způsobu tvoření slov užívají také jiné typy. Například ve flexivním typu vznikají složeniny, které díky svým formémům zůstávají ohraničenými gramatickými jednotkami, jednotlivé komponenty ještě deklinujeme, např. *země/pis*, *země/pis-u*. Jelikož tento typ obsahuje především sémantické významy slova, je velmi příznivý synonymii a homonymii.

Pokud hodnotíme, jak se jednotlivé typy vyrovnávají s formálními či sémantickými kategoriemi, tak potom na jedné straně stojí typ flexivní, kde jsou nejvíce vyvinuty jednotlivé diference, na druhé straně stojí typ polysyntetický, který je diferenciacím zcela nepříznivý.

Dalšími kategoriemi, které jsou silně vyvinuty právě u flexivního typu, jsou dělení jmen podle rodů a tříd. Polysyntetický typ toto třídění vůbec nemá a v tomto bodě se sblíží s typy aglutinačním a izolačním, kde rody také nejsou. U polysyntetického typu jsou nejvíce rozvinuty právě obsahové elementy, na druhou stranu pro formální elementy není tento typ vůbec příznivý.

Stále zůstává nezodpovězená otázka, proč v některých jazycích je nějaká kategorie vyvinutá ve velké míře, např. kategorie slovesného vidu ve slovanských jazycích, na druhé straně jiná kategorie, například kategorie časů není ve slovanských jazycích vyvinuta do té míry, jako například v jazycích germánských, kde je systém časů velmi rozvinutý, například v angličtině nebo v němčině.

1.6.3 Kombinování typů

Již v úvodu práce jsme zdůrazňovali, že jednotlivé typy jsou určité nenaplněné ideály, které bývají v živých jazycích nedosažitelné. Každý živý jazyk je pak tedy kombinací několika typů. Jednotlivé typy se pak v konkrétním jazyce projevují jen do určité míry, v různé intenzitě, jiné se neprojevují vůbec.

Jaroslav Popela (Popela, J. 2006, s. 37) uvádí, že aglutinační jazyk bývá nejlépe vyvinut, a proto se nejméně kombinuje s ostatními typy. Hlavní předností tohoto typu jsou jeho

jednofunkční formémy, které lze téměř neomezeně kombinovat a využívat je k vyjádření různých funkcí. Mohli bychom říci, že aglutinační typ je velmi důsledný ve vyjadřování gramatických diferenciací. Ostatní typy se v jazycích projevují méně důsledně.

Nejméně soběstačný, to znamená, že se nejvíce kombinuje s ostatními typy, je typ introflexivní. Jeho vyjadřovací prostředky jsou velmi omezené. Např. v arabštině je dominantní introflexivní typ, ale také se velmi kombinuje s aglutinací, např. má pádové sufixy, členy, derivaci. Jindy se kombinuje s izolací, viz např. vyjadřování pádů pomocí prepozic v dnešní lidové arabštině. (Popela, J. 2006, s. 37). Polysyntetismus se kombinuje s izolací nebo aglutinací, např. v mnoha indiánských jazycích. Izolační typ se nejčastěji doplňuje s aglutinací.

1.6.3.1 Které rysy ostatních typů najdeme v češtině?

Také čeština je jazyk, ve kterém můžeme najít v určité míře všechny výše popsané typy jazyků. (Skalička 1951, s. 92 - 93). Některý typ se projeví více, jiný méně. Čeština jako silně flexivní jazyk se kombinuje především s aglutinací, např. při tvoření slov. Velmi často se doplňuje prostředky izolačního typu, viz např. složené časy v češtině a předložkové pády.

V češtině však najdeme také rysy introflexivní, např. *kluky – kluci*, jak už jsme však výše zmínili, ve větší míře se tento typ objevuje v němčině, např. *Buch – Bücher (kniha – knihy)*.

Polysyntetický typ se v češtině projevuje například při tvorbě kompozit. Kompozitům věnujeme podrobnou analýzu. Opět nejtýpichtější jsou kompozita pro němčinu a velice rozšířená je kompozice také v maďarštině.

Do jisté míry se také aglutinační typ kombinuje například s typem izolačním, např. u postpozic; ty se liší od aglutinačních tím, že nepodléhají vokální harmonii. Také v ugrofinských jazycích je poměrně hodně rozšířena tvorba kompozit. Aglutinace s polysyntézou mají společné rysy v jednofunkčních morfémech a dále také v popisných pojmenováních, tedy v množství slov se slovotvornou motivací.

Během analýz jednotlivých typů jsme pozorovali, že Skaličkova typologie se nezabývá jen otázkami gramatiky jazyka, ale také například plánem fonologickým, lexikálním, syntaktickým. Původně se vychází z gramatiky, protože ta podléhá nejméně a nejpomaleji změnám, později se však analyzuje také plán fonologický i lexikálně sémantický.

V Skaličkově typologii vzniká opět prostor pro řešení zásadních obecně lingvistických otázek, tj. vztahu obsahu a formy. Věříme, že typologická metoda umožňuje zkoumat velmi vzdálené jazyky a nacházet tak odpověď na mnoho zásadních otázek. Skaličkovi k tomu posloužila rozsáhlá znalost mnoha živých i neživých jazyků celého světa. Zdá se, že jedině detailním prozkoumáním jednotlivých jazyků, popisem vztahů mezi jazyky, hledáním nových souvislostí mezi nimi je možné dojít k obecným a platným závěrům. Postupně se tak dostáváme od otázek čistě jazykových k širším souvislostem mimojazykovým, tedy k myšlení, v těchto nových souvislostech vidíme také další vývoj typologického bádání.

1.7 Závěr první kapitoly

V úvodní části jsme se snažili vymezit cíle naší práce, zabývali jsme se především typologickým pohledem na zkoumané jazyky, tj. češtinu a maďarštinu. Kromě některých historických souvislostí jsme se věnovali hlavně typologicky relevantním jevům v gramatikách obou jazyků. Relevantní typologické studie ukazují, že jazykový typ je otevřená struktura, která se může také proměňovat. Naše zkoumané jazyky jsou toho živým důkazem. Angličtina prošla vývojem od flexe k izolaci, v současnosti lze doložit jen zbytky její flexivní minulosti, např. při konjugaci slovesa *do* (*dělat*) se flexe projeví jen ve 3. osobě singuláru. (Kurylowicz, J. 1970, s. 63 – 79).

I do (já dělám)

You do (ty děláš)

*He, she, it **does** (on, ona, ono dělá).*

V této kapitole jsme se snažili ukázat, že není vhodné ani možné vykládat jeden určitý živý jazyk jen v rámci jednoho jazykového typu. Například čeština je vždy interpretována jako typický flexivní jazyk, ale na projevy ostatních jazykových typů se spíše zapomínalo, nebo se o nich gramatiky zmiňují jen okrajově. Snažili jsme se ukázat, s kterými typy a jak se čeština stýká. Například velmi silným je v češtině také aglutinační typ, ten se projevuje při tvorbě imperativu např. *dělej/me*. Kromě tohoto typu se v češtině výrazně uplatňuje také typ polysyntetický, především posilováním kompozičního slovotvorného postupu. Jsme si vědomi, že tento jazykový typ se objevoval již ve staroslověnských slovech, avšak v současnosti vlivem přílivu anglicizmů zaznamenáváme ještě silnější tendenci k tomu typu tvoření.

Jazyky s rozvinutou diferenciací sémantému a formému, jako je například čeština, řeší syntaktické vztahy pomocí pádů a prepozic. Nejrozvinutější je pádový systém flexivních

jazyků díky svým pádovým koncovkám. Pádové koncovky tvoří s kořenem pevnou jednotu. Je zde také velmi rozšířená synonymie a homonymie pádových koncovek, rozličné tvary se seskupují do několika samostatných deklinací. Nominativ je ve flexivním typu rovnocenný s ostatními pády, nejsou z něj odvozeny. (Popela, J. 2006, s. 18). Flexivní typ velmi často používá prepozice, na rozdíl od typu aglutinačního, který dává spíš přednost pádovým sufixům či záložkám, např. *erdőben* (*v lese*); *ház mellett* (*vedle domu*). (Popela, J. 2006, s. 19).

Podobně jako v češtině, také v maďarštině lze najít další typy, např. při tvorbě kompozit je to typ polysyntetický. I když nejvýraznější zůstávají rysy aglutinační, z dalších výrazných jazykových typů je například také typ izolační. Pro maďarštinu je kromě silného aglutinačního typu také velmi významný rys typu izolačního či polysyntetického. Ve velkém rozvoji kompozice v obou jazycích shledáváme východisko pro další porovnání těchto jazyků. Proto také hlavní kapitoly (4 - 7) budeme věnovat kompozitům v češtině a maďarštině.

2 Slovotvorná motivace

Výrazným společným rysem češtiny a maďarštiny je podíl motivovaných slov ve slovní zásobě, proto druhou kapitolu věnujeme této problematice.

Slovní zásoba jakéhokoli jazyka je velmi složitý systém, který můžeme popsat z různých hledisek. Při popisu slovní zásoby češtiny a maďarštiny si všimneme, že důležitým slovotvorným vztahem v obou jazycích je slovotvorná motivace.

Díky slovotvorné motivaci můžeme odvodit význam pojmenování z jeho formy. Rozlišujeme různé druhy motivace, např. fonetickou, slovotvornou, sémaziologicko-onomaziologickou a motivaci slovních spojení. (Encyklopedický slovník češtiny 2002, s. 273 - 274). V naší práci se budeme věnovat především motivaci slovotvorné a motivaci slovních spojení.

Při analýze slovní zásoby vycházíme z práce Viléma Mathesia, který rozlišuje mezi pojmenováními tzv. popisnými (zařadujícími); to jsou takové jednotky, které jsou odvoditelné ze své formy z hlediska synchronního, a mezi pojmenováními značkovými (izolujícími), která jsou ze synchronního hlediska neodvoditelná z formy pojmenování. (Mathesius, V. 1947, s. 177).

Nejvlivnějším tvůrcem české slovotvorné teorie je Miloš Dokulil, podle nějž se česká slova tvoří odvozováním (derivací), skládáním (kompozicí), kromě těchto dvou hlavních postupů se uplatňuje také proces zkracování (abreviace), univerbizace, tvoření zkratk a zkratkových slov. (Dokulil, M. 1962).

Přestože si mluvčí slovotvornou motivaci velmi dobře uvědomují a toto jejich povědomí pomáhá vytvářet systémové vztahy ve slovní zásobě, může být někdy slovotvorná motivace z různých důvodů nejasná. Potom mluvčí hodnotí původně motivované slovo jako nemotivované. Jsou to především ta slova, jejichž význam není současným mluvčím zcela zřejmý, a pak by vedle synchronního přístupu měla nastoupit také analýza diachronní.

V češtině bývá slovotvorná motivace znejasňována vysokou alomorfií kořenů a nejednoznačností sufixů. Nejednoznačnost sufixů je typickým znakem flexivního jazyka. Flexivní sufix nemůže být jednoznačný, neboť v sobě kumuluje několik funkcí najednou.

Naproti tomu slovotvorná motivace v maďarštině bývá poměrně snadno odvoditelná, protože tento aglutinační jazyk má k dispozici přesně vymezené jednofunkční morfémy.

Pro češtinu je nezbytné zmínit pojem fundace. Spolu se slovotvornou motivací ji chápeme jako základní slovotvorný vztah. Obecně řečeno, sémantickou stránku slovotvorných znaků vyjadřuje slovotvorná motivace, fundace vyjadřuje formální příbuznost mezi slovy.

Směr motivace a fundace postupuje od nejjednodušších forem ke složitějším, např. *súl* – *solný*, *súl* – *solit*. Některé příklady můžeme považovat za obousměrnou motivaci i fundaci. Pokud probíhá přímá motivace, pak se slovo motivované liší od slova motivujícího jen jedním derivačním krokem, pokud se liší více derivačními kroky, pak mluvíme o motivaci nepřímé.

Ve speciálních případech může docházet ke skokovým změnám, to znamená, že několik derivačních kroků se přeskočí. Slova motivovaná a fundovaná vstupují do slovotvorných řad a do složitějších svazků. Všechna slova, která se vztahují k jednomu základovému jménu, tvoří slovotvorné hnízdo. (Encyklopedický slovník češtiny 2002, s. 274).

Z předešlých zkoumání vyplynulo, že u češtiny a maďarštiny zjišťujeme přibližně stejný podíl motivovaných slov ve slovní zásobě. Miloš Dokulil (Dokulil, M. 1962, s. 105) ve své práci uvádí, že v současné češtině více než dvě třetiny její slovní zásoby náleží k typu slovotvorně popisných, motivovaných slov.“ K velmi podobným výsledkům dochází také maďarský jazykovědec Sándor Károly, který ve svém zkoumání maďarské slovní zásoby ukazuje až osmdesátiprocentní podíl motivovaných slov ve slovní zásobě maďarštiny. (Károly, S. 1970). Výsledky výzkumů jen potvrzují, jak vhodné je konfrontovat jazyky, kde převažují slova s primární pojmenovací funkcí, protože se můžeme opřít o bohatý materiál.

Konfrontačních prací, které analyzují jazyky typologicky velmi odlišné, není mnoho, jednou z nich je například práce Juraje Furdíka, který porovnává slovní zásobu slovenštiny a maďarštiny a hledá mezi těmito jazyky strukturní ekvivalenty. (Furdík, J. 1993, s. 140).

Již z našich předešlých výzkumů jsme si vědomi, že mechanické porovnávání lexikálních jednotek by ukázalo jen velké rozdíly mezi oběma jazyky. (Pochylová, M. 2008). Proto se pokusíme zaměřit na vnitřní organizaci slovotvorného systému v obou typech jazyků.

Z hlediska derivační morfologie předpokládáme, že při tvorbě pojmenování najdeme společné postupy, z hlediska vyjadřování gramatických kategorií bude v češtině platit kumulace významu v jednom morfému, na rozdíl od maďarštiny, kde budou gramatické významy vyjádřeny aglutinačně. Tento typ užívá jednofunkční formémy, to znamená, že

každý formém má svou jedinečnou funkci a jednotlivé formémy ve slově se řadí za sebe, např. *vendég/ –ek –et (hosty)* (akuzativ plurálu). *Vendég* je báze slova, *–k* je sufix (formém pro vyjádření plurálu) a *–t* je formém pro označení akuzativu. Vokál *–e* v obou případech, tedy *–ek*, *–et* má funkci artikulační, zároveň odpovídá zákonům vokální harmonie.

Jelikož porovnáváme dva typologicky velmi odlišné jazyky (třebaže u obou počítáme s vysokým stupněm motivovanosti slovní zásoby), předpokládáme, že asymetrie mezi těmito dvěma jazyky se projeví hned na několika rovinách. Tento přístup umožňuje zkoumat jazyky geneticky nepříbuzné, avšak s vysokým stupněm motivovanosti slovní zásoby.

Asymetrie se může projevit v motivovanosti slovní zásoby, v rozdílných motivačních východiscích, a v neposlední řadě ve slovotvorném postupu, který je ovlivněn typologickými vlastnostmi obou jazyků.

Z našich předešlých zkoumání vyplynulo, že k maďarským kompozitům je v češtině ekvivalentní derivát v podobě víceslovného pojmenování, např. *író/gép – psací stroj*. Maďarskému kompozitu odpovídá české víceslovné pojmenování. Vedle víceslovných pojmenování můžeme najít také dokonce identická česká složená pojmenování, např. *drága/kő – draho/kam*. Tato metoda umožňuje zkoumat slovotvorné systémy typologicky odlišných jazyků s vysokým stupněm motivovanosti slovní zásoby. (Pochylová, M. 2008, s. 223).

2.1 Postup při srovnávání

Při srovnávání obou jazyků jsme vyčlenili tři kritéria. Nejprve volíme slova, která se liší ve své motivovanosti. Jazyk výchozí je maďarština, cílový jazyk je čeština. Může nastat několik různých situací. Například slovo ve výchozím jazyce může být nemotivované a odpovídá mu motivovaný protějšek, nebo může být slovo motivované a v druhém jazyce mu odpovídá také slovo motivované, nebo mohou být obě slova nemotivovaná, nebo je východiskem slovo motivované a odpovídá mu rovněž slovo motivované. Protože jsou oba jazyky bohaté právě na slova motivovaná, nejčastější nastává situace, kdy si odpovídají slova motivovaná.

Dalším kritériem při srovnávání jazyků může být rozdíl ve způsobu motivace, rozdíl ve volbě motivačního východiska. Za třetí kritérium jsme zvolili rozdíl ve slovotvorném postupu.

2.2 Rozdíl ve slovotvorné motivaci

Do první skupiny patří slova, která jsou v maďarštině motivovaná, ale jejich české protějšky jsou z hlediska synchronního nemotivované. Rozdíl v příslušnosti nebo

nepříslušnosti lexikální jednotky k motivované nebo nemotivované části slovní zásoby se může projevit také naopak, to znamená, že maďarskému nemotivovanému slovu odpovídá české motivované. Např. slovo X je v jazyku A motivované, ale jeho sémantický ekvivalent v jazyku B je nemotivovaný, a naopak. Výše jsme zmínili, že nejčastějším typem je motivované slovo ve výchozím jazyce a jemu odpovídající slovo motivované v cílovém jazyce. Například maďarskému kompozitu *sűn/disznó* (což je slovo motivované) odpovídá české motivované slovo *ježek*. Na tomto příkladě se opět ukazuje, že slova, u nichž mluvčí vlivem alternací nerozpozná motivovanost, by mohla být chápána jako nemotivovaná, avšak z hlediska diachronního bychom jistě nepřehlédli vztah mezi slovy *ježek* a *jehla*.

Primárně nemotivovaných slov je v obou jazycích velmi málo oproti motivovaným, proto bude přínosnější, zaměříme-li se na jiný projev asymetrie, jímž budou různá motivační východiska.

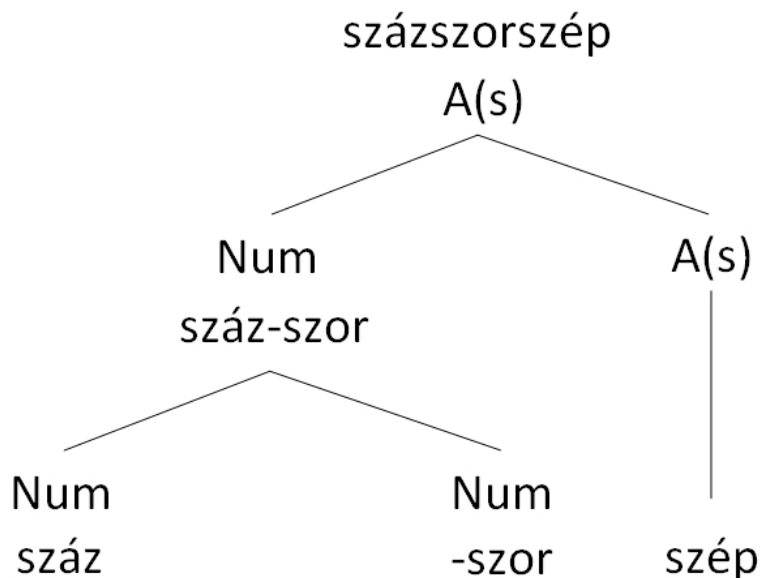
2.3 Rozdíl ve způsobu motivace

Sémanticky ekvivalentní slova jsou v obou jazycích motivovaná, ale jejich motivační východiska jsou odlišná. Následující maďarské příklady budu doslovně překládat, aby byla zřejmá různost motivačních východisek, např. *disznó/sajt* (*vepřový sýr*) – *tlačenka*. Zatímco u maďarského kompozita byl důležitější zřetel tvarový, tedy tvar tlačenky je srovnáván s tvarem sýra, je v češtině motivačním východiskem slova sloveso *tlačit*, které popisuje způsob výroby tlačenky.

Na druhé straně existují slova, která jsou obě motivovaná, dokonce motivace vychází ze stejných východisek, avšak ekvivalenty se mezi sebou liší mírou určité vlastnosti. Např. maďarskému kompozitu *száz-szor/szép* (*sto-krát-krásný*) odpovídá české derivované kompozitum *sedmikráska*. Obě slova se liší pouze v „množství“ vyjadřované krásy. Toto kompozitum se vyznačuje také zvukomalbou, jednak jednoslabičností komponentů, opakováním vokálů, jednak sykavkami, např. *száz-szor/szép*. U tohoto kompozita sice můžeme určit tři části, ale nejedná se o tříkomponentové kompozitum, protože přední člen obsahuje bázi *száz*, ale *-szor* je sufix pro vyjádření násobenosti, druhou bázi představuje komponent *szép*. Na první rovině binární analýzy je dvoukomponentové slovo *stokrát*, druhá část je *krásný*. První komponent *stokrát* ještě lze rozčlenit na dvě složky, tedy první složka je *sto*, druhá složka je *krát*. Při analýze vždy pracujeme s binárním členěním. Tomuto binárnímu členění odpovídá také vokální harmonie, když při prvním dělení na dva komponenty *százszor* – *szép* první komponent je s vokály zadními, druhý komponent *szép* je s vokálem předním.

Podrobné analýze vícekomponentových kompozit v maďarštině se budeme věnovat v 7. kapitole disertace.

Obraz 7: Tříkomponentové maďarské kompozitum

Jelikož se toto kompozitum substantivizuje, k adjektivní bázi **A** přidáme v grafu substantivizující příznak **s**.

2.3.1 Kompozita metaforická a metonymická

V této části se podíváme, jak různá může být slovotvorná motivace kompozit, pokud se jedná o kompozita metaforická či metonymická. Příklady, které uvedeme, jsou v maďarštině již částečně lexikalizované. Nebudeme k nim hledat ekvivalenty, protože, jak tvrdí Juraj Furdík, „...doslovne kalkovaná konštrukcia neodkazuje bezprostredne na príslušný denotát.“ (Furdík 1993, s. 146). Např. *jmeli* se maďarsky řekne *fa/gyöngy*, to bychom mohli česky volně opsat jako *perla na stromě*; na příkladu vidíme, jak metaforický je význam při překladu tohoto kompozita, tedy kuličky *jmeli* připomínají perličky. Další příklady *levél/tár (archív)* - místo, kde se skladují listy. Při srovnání prvního a druhého příkladu vidíme, že se metaforický či metonymický aspekt u jednoho příkladu uplatňuje více, jinde méně, podobně např. *ál/arc (maska)* – *falešná tvář*.

2.4 Rozdíl ve slovotvorném postupu

Zde uvedeme slova, která mají v obou jazycích stejná motivační východiska, avšak vzhledem k typologickému charakteru obou jazyků volí odlišný slovotvorný postup. Již v našich předešlých výzkumech jsme zjistili, že nejčastěji se sémantickým ekvivalentem

---

maďarského kompozita stává český derivát, např. *háló/szoba* (*spací pokoj*) – *ložnice*; *mézes/kalács* (*medový koláč*) – *medovník*; *játék/bolt* (*hra, obchod*) – *hračkářství*. (Pochylová, M. 2008, s. 222 - 226).

Na příkladech vidíme, že ač jde o jazyky typologicky velmi odlišné, můžeme najít společný rys. Je jím slovotvorná motivace velké části slov v obou jazycích. Liší se výskytem jednotlivých typů. Výběr slovotvorného postupu je ovlivněn především rozdílným typologickým charakterem obou jazyků.

3 Produktivní způsoby tvoření v češtině a v maďarštině

3.1 Derivace

Tento slovotvorný postup patří v češtině mezi velmi produktivní způsoby tvoření. Při derivaci se v češtině se ke slovotvornému základu přidává formant. To je ta část slova, která se proměňuje. Slovo vzniklé derivačním procesem se nazývá derivát (odvozenina).

K základu se mohou připojovat různé afixy. Dělíme je podle postavení ve slově na několik typů. Afix, který se připojuje před základ slova se nazývá prefix (předpona), afix, který se připojuje za základ se nazývá sufix (přípona), ta část slova, kde se hromadí gramatické významy, se nazývá koncovka. Po odtržení afixů získáme kořen slova. Kmen je ta část slova, která zůstává po odtržení koncovky. Může obsahovat kořen, předpony a přípony. Pokud se na vzniku slova podílí oba procesy prefixace a sufixace současně, pak tento jev nazýváme circumfix; jedná se o afix, který se skládá ze dvou částí: první část se připojuje před kmen a druhá část za kmen, např. *ná-břež – í*.

Při sufixaci či prefixaci může docházet ke změnám různého druhu. Například o mutaci slova mluvíme tehdy, pokud se změní význam slova odvozeného, např. *paruka – parukář*. U transpozice se změní slovní druh, např. *moudrý – moudrost*. Určitou obdobou transpozice je konverze, avšak v tomto případě se změní pouze význam, ale forma zůstává stejná, např. *matka představená – představená*. Konverze se vyznačuje bezafixálním tvořením, maximálně se vyznačuje proměnami v rámci hláskových alternací.

Při slovotvorném procesu se může přidávat několik slovotvorných přípon, např. *studovat – stud –ov-na*. V češtině existuje veliké množství slovotvorných sufixů, a až budeme hledat ekvivalenty k maďarským kompozitům, seznámíme se s nejfrekventovanějšími sufixy v češtině.

Také se při rozšiřování přípon můžeme setkat se spojovacím morfémem, konektémem, např. *bažant-n-ice, knih-ov-na, poust-ev-na, car-ev-na, noh-av-ice*. Může to být například vkladné *-n, -ov, -ev*. Tyto konektémy rozšiřují přípony, jsou jejich součástí. S podobným konektémem se setkáme také u kompozit, kde však plní funkci spojení dvou a více slovotvorných základů, sémantémů. (Cvrček, V. 2010, s. 82 - 84).

3.2 Kompozice

Druhým velmi produktivním způsobem tvoření slov v češtině i v maďarštině je kompozice. Při tomto slovotvorném postupu se v češtině slovo skládá obvykle ze dvou slovotvorných základů, v maďarštině se velmi často objevují také kompozita vícečetná. Pokud slova stojí mimo kompozitum, jedná se o plnovýznamová slova. Např. *mal-o-město* - (*malé město*); *rychl-o-vlak* (*rychlý vlak*); *úzk-o-kolejka* (*úzká trať*); *čern-o-zem* (*černá zem*). V kompozitu se spojuje význam obou základů, ale vzniklé kompozitum má svůj specifický význam, odlišný od významu obou slovních základů, není proto pouhým součtem. Například *maloměsto*: i když kompozitum vzniklo složením slov *malý* a *město*, nejedná se o každé existující malé město, ale znamená to zpravidla hanlivé označení města, kde je nevýrazný kulturní a společenský život. Jiný příklad: *velkoobchod* je kompozitum složené ze slov *velký* a *obchod*. Součet významů obou komponentů neznámá, že se jedná o velký obchod, ale je to obchod, který se zabývá zásobováním ve velkém množství. (Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2005, s. 171, s. 487).

Jsou-li ve složenině dvě části, označujeme je jako přední a zadní člen. Zadní člen rozhoduje o slovnědruhovém zařazení celé složeniny. Analyzujeme-li kompozita tříčlenná, pak přidáváme ještě takzvaný střední člen. Mezi přední a zadní člen bývá vložen spojovací vokál, konektém. O syntaktických vztazích mezi komponenty pojednáme v kapitolách 4., 6. a 7.

Komponenty v kompozitu mohou být oba domácího původu, např. *otcovrah*, *vodopád*, *mořeplavec*. První dva uvedené příklady vznikly nejjednodušším způsobem tvoření složenin, tzv. čistou kompozicí. (Bozděchová, I. 1995, s. 20). Třetí kompozitum *mořeplav-ec* vzniklo komplexním slovotvorným postupem derivačně-kompozičním. Při tomto postupu se kombinuje kompozice s derivací. V češtině je tento postup nejproduktivnější. (Bozděchová, I. 1995, s. 30).

Komponenty v kompozitu mohou být oba cizího původu, tato kompozita představují tvz. mezinárodní termíny, např. *biologie*, *filozofie*, *geografie*, jsou součástí odborné terminologie a vznikla z řecko – latinských základů. V poslední době se objevují také kompozita, jejichž komponenty jsou různého původu, např. jeden komponent je domácí a druhý cizí, tato kompozita se nazývají hybridní, např. *biokoutek*, *ekotaška*. Hybridním kompozitům se budeme věnovat v kapitole 8.2. Pro kompozici je typické, že bývá doprovázena dalšími slovotvornými procesy, velmi často derivací.

3.3 Abreviace

Jen pro úplnost se zmíníme ještě o dalším významném slovotvorném postupu, je jím tzv. zkracování, abreviace. Zkracování může probíhat například kontrakcí, kdy přední a zadní část slova jsou k sobě staženy, např. *matematika* – *matika*. Velmi častá je kontrakce například u osobních jmen, srov. *Ludmila* – *Lída*. Velmi časté je iniciální zkrácení, kdy se vypouští koncová část, např. *v pohodě* – *v poho*. Při finálním zkracování se vypouští počáteční část slova, např. *cigareta* – *cigaretka* – *retko*, *Johana* – *Hana*, *Stanislav* – *Slávek*. U kompozit je velmi častá dekompozice, kdy se zkrátí jedna část kompozita, např. *kilogram* – *kilo*, *dekagram* – *deko*. Stejně jako u kompozice se abreviace kombinuje také s derivací.

Dalším způsobem zkracování jsou iniciálové zkratky. Nové výrazy vznikají z počátečních písmen víceslovného pojmenování; tyto zkratky jsou projevem jazykové ekonomie. Hojně se vyskytují jak v češtině, tak v maďarštině. Např. *MHD* – městská hromadná doprava; *UP* – Univerzita Palackého, *HDP* – hrubý domácí produkt, *EKG* – elektrokardiogram – zde se dokonce jedná o tříkomponentové kompozitum. Iniciálové zkratky se hojně objevují také například u pojmenování církevních řádů, kongregací, bývají odvozena z latinských názvů, např. *SJ* – Societas Iesu (Tovaryšstvo Ježíšovo, jezuité).

Maďarské iniciální zkratky – např. *GO* – Gazdasági osztály (hospodářské oddělení), *BKV* – Budapesti Közlekedési Vállalat (Budapešťský dopravní podnik), *HK* – hallgatói klub (studentský klub). *MÁV* – Magyar Államvasutak (Maďarské státní dráhy) čteme jako jedno slovo a můžeme tvořit různé pády, např. utazok *MÁVval* (cestuji s maďarskou dráhou). Tyto slabičné zkratky jsou tvořené také z víceslovných pojmenování, ale čteme je dohromady jako jedno slovo. Protože se začleňují do vět jako ohebná slova, nazývají se zkratková slova, např. *jdu do Čedoku*, *jedu s Čedokem*, *zájezd od Čedoku*. V maďarštině se zkratková slova uplatňují v názvech politických stran, organizací, např. *FIDESZ* – Fiatal Demokraták Szövetsége (Svaz mladých demokratů); *MAHART* – Magyar Hajózási Részvénytársaság (Maďarská plavební společnost sro); *MEKDSZ* – Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (Svaz maďarských evangelických křesťanských studentů).

Při zkracování se vytrácí explicitnost pojmenování. Zkratky mohou vyjadřovat různé stylové příznaky. (Encyklopedický slovník češtiny, s. 565).

4 Kompozice

4.1 Relevantní práce o kompozici

Problematika kompozit byla ve vývoji českého jazyka chápána různými způsoby. Velmi často byla kompozita považována za cizí, nečeský element, který by měl být nahrazen typičtější derivací. Dnes jsou kompozita pojímána jako velmi produktivní způsob tvoření slov. Proto se kompozice zařazuje vedle dalších slovotvorných postupů, derivace a abreviace. V následujícím přehledu uvedeme přehled důležitých prací o kompozici v češtině i v maďarštině. Předkládáme je podle roku vydání.

4.1.1 Slovtvorná teorie Miloše Dokulila

Za přelomovou práci, která přinesla soustavný popis slovotvorného systému, považujeme dílo Miloše Dokulila *Tvoření slov v češtině* (1962). Je zde podána soustavná teorie odvozování, která má vliv také na kompozici. Kompozita se dělí podle různých kritérií, např. podle těsnosti vztahu mezi členy se dělí na vlastní a nevlastní; podle syntaktických vztahů mezi komponenty se složeniny dělí na přiřadovací a podřadovací, podle významu jednotlivých komponentů vzhledem k významu celku se dělí na vnitřní a vnější. Kompozita mají nejčastěji dva slovotvorné základy, důležité je také pořadí komponentů v kompozitu.

Dokulilova teorie odvozování je založena na bohatém materiálu. Hlavním cílem publikace bylo najít metodologii, která by adekvátně popsala složitost slovotvorného systému. Tato teorie, ač vytvořená na základě českého materiálu, je velmi univerzální, a proto může být aplikována také na ostatní slovanské jazyky; my dodáváme, že by mohla posloužit také k popisu neslovanských jazyků. Dokulil zde rozlišuje dvě části pojmenování, jednak pojmovou bázi, tj. obecnou významovou třídu, a pojmový příznak. Obecná významová báze se projeví slovním druhem, kdežto příznak ukazuje, čím se daný výraz liší od členů téže třídy.

(Dokulil, M. 1962, s. 43 - 45) mimo jiné podrobně analyzoval tři typy významových změn. Jde o změny mutační, transpoziční a modifikační. Mutace je významová změna, která se týká onomaziologických kategorií. Při této významové změně se substance, vlastnosti, děje a okolnosti pojmenovávají podle svého přímého nebo nepřímého vztahu k téže nebo jiné pojmové kategorii. Význam základu a rezultátu se liší, např. *voda* – *vodník*. Transpoziční změna se vyznačuje změnou slovního druhu, tzn. mění se pojmová báze, např. *nemocný člověk* – *nemocný odešel sám*. Třetí významovou změnou je modifikace, při níž se k obsahu

daného pojmu přidává obohacující příznak. Tento příznak obměňuje význam slovotvorného základu. U substantiv jde o modifikaci deminutivní, např. *oko* – *očičko*; augmentativní, např. *pes* – *psisko*; moční (týká se přechýlených názvů), např. *doktor* – *doktorka*, *Řek* – *Řekyně*. Existuje obrovské množství modifikací, další příklady lze dohledat např. v Encyklopedickém slovníku češtiny, s. 268.

Dokulilovi se podařilo slovotvornou terminologii systematizovat a přesně definovat. Za zásadní považujeme definice motivace a fundace. Slovotvorná motivace spojuje slovo základové a jeho rezultat společným významem. Fundace vyjadřuje vztah podmíněnosti formální. Odvozovací základ může mít podobu celého slova, např. *před-stavitel*; slovotvorného kmene, např. *učí* – *tel*; slovního tvaru, např. *hrajíc* – *hrající*, *na břehu* – *nábřežní*. Slovotvorný formant je souhrnem formálních rysů jimiž se liší slovo odvozené od slova základového. Jeho součástí je prefix, sufix, koncovka, morfologická charakteristika a hláskové alternace.

Za základní slovotorné postupy pokládá Dokulil sufixaci a prefixaci, tyto slovotvorné postupy se dějí pomocí sufixů a prefixů. Za vedlejší slovotvorné postupy považuje takové, které nerozšiřují slovotvorný kmen. Jedná se o inverzní postupy, jako desufixaci, deprefixaci a postupy smíšené (resufixaci a reprefixaci). Konverzi, další významný slovotvorný postup, chápe jako koncovkové tvoření. Při konverzi se mění morfologická charakteristika slova, ale bez kmenotvorných změn. Doprovodnými jevy sufixace či konverze bývají hláskové změny základu. Všechny tyto slovotvorné postupy řadí k derivaci. Kromě výše popsaných postupů charakterizuje také postup kompozičně derivační, jehož systematizací přináší nové poznatky a ovlivnil také mnoho svých nástupců.

4.1.2 Vladimír Šmilauer: Novočeské tvoření slov.

Autor publikace (Praha 1971) dělí složeniny podle těsnosti vztahu mezi oběma členy na vlastní a nevlastní, podle vztahu mezi členy na slučovací, určovací, vazebné, predikační, větné a mechanické. Hlavní je zde hledisko sémantické. Šmilauer chápe skládání slov jako tvoření slov spojováním dvou významových slov v jedno slovo.

Složeniny z více než dvou jsou v češtině vzácností, např. *fotokulomet*, *červenomodrobílý*, *svěžívotopis*, v přejatých termínech jsou častější, např. *formaldehýdbisulfít*. Pokud má slovní spojení více než dvě složky, může docházet k elipse střední části, např. *Středozevní moře* – *středomořský*.

Pravé složeniny nelze rozložit na samostatná slova beze změny podoby. První člen se neshoduje s žádným tvarem základního slova, např. *zprav-o-daj*, *kaz-i-svět*, v druhém členu – samostatně neexistující členy – *zpravo-daj*, *listo-noš*, *kože-luh*. Druhou skupinu tvoří složeniny nepravé, to jsou tzv. spřežky, které můžeme beze změny podoby rozložit na samostatně existující slova, např. *vlastizrádce* – *zrádce vlasti*; *obdivuhodný* – *hodný obdivu*.

Na základě syntaktického vztahu mezi větnými členy se kompozita dělí na slučovací, určovací, vazebná, predikační, větná a mechanická. Podle autora lze slučovací rozložit na větnou skupinu souřadnou slučovací, např. *Baltoslované* – *Baltové+Slované*. Do této skupiny patří také kompozita se vztahem recipročním, např. *slovník anglicko-maďarský*. Rovněž se sem řadí složeniny reduplikační, např. *čiročirý*, *černočerný*. Druhou velkou skupinu tvoří určovací složeniny. Lze je rozložit na skladebnou dvojici podřadnou. Mohou to být podřadné dvojice atributivní, adverbialní, doplňkové, např. *černozem* – *černá zem*, *sněhobílý* – *bílý jako sníh*, *samouk* - *učí se sám*. Jako třetí skupinu uvádí rekční (vazebné) složeniny. Tyto složeniny lze rozložit na větnou dvojici podřadnou předmětnou, např. *patolízal* – *líže paty*. Podobně čtvrtá skupina obsahuje predikační složeniny, které lze rozložit větnou dvojici predikační, např. *lidovláda* – *lid vládne*. Pátou skupinu větných složenin hodnotí autor jako velmi zřídka se vyskytující, např. *budižkničemu*, *jaksepatří*. Na závěr uvádí mechanické složeniny, které nemůžeme rozložit na větnou skupinu či dvojici, protože vznikla pouhým sražením po sobě jdoucích slov, jsou to většinou slova formální např. *jestli/že*. Z hlediska slovních druhů se nejčastěji tvoří substantiva a adjektiva, méně často příslovce a ojediněle slovesa.

4.1.3 Přemysl Hauser: Nauka o slovní zásobě

Přemysl Hauser ve svém díle (1980) rozlišuje složeniny nevlastní a vlastní. Dělí je podle slovních druhů. Ve své koncepci se přidržuje Dokulilova pojetí a vlastní kompozita dělí podle významového vztahu členů složeniny na koordinační a subordinační. Subordinační kompozita dělí podle polohy určovaného členu na vnější a vnitřní. Dalším dělením je kritérium podle původu (podle slovního druhu) první a druhé části složeniny. Druhým kritériem je syntaktický vztah mezi komponenty složeniny. (Hauser 1980, s. 150 - 155).

4.1.4 Mluvnice češtiny I

Kompozita pro tuto mluvnici zpracoval Václav Mejstřík. V prvním díle Mluvnice češtiny z roku 1986 je základním kritériem popisu slovotvorný způsob a postup. Ke kompozici v širším slova smyslu se řadí jednak juxtapozice, což je tvoření, při němž se syntaktická dvojice stává jedním slovem bez morfologické změny. Pokud existuje morfologická změna,

jedná se o kompozici v užším slova smyslu. Pojetí kompozit přejímá z Dokulilova členění, nově však aplikuje onomaziologické kategorie také na kompozita. Složeniny původně vnitřní nazývá modifikační (koncový člen je modifikován nekoncovým), např. *černá zem* – *černozem*. Původně vnější složeniny označuje jako mutační (slovní význam přesahuje význam koncového členu), např. *nízký kmen* – *nízkokmen*. Jako specifickou kategorii vyčleňuje koordinační kompozita, tzv. koordinativa a víceslovná pojmenování. Vedle čisté kompozice se více uplatňuje postup smíšený, kompozičně-derivační, to znamená, že kompozice je často provázena také derivací. Vymezuje také tzv. hybridní složeniny jako kompozita, kde se spojily komponenty domácího a cizího původu, např. *minisukně*, *fotokroužek*, *biostrava*. (Mluvnice češtiny I, s. 451 - 486).

4.1.5 Susan Olsenová

V naší disertaci se kromě dvoučlenných kompozit, zabýváme v 7. kapitole také vícečlennými složenými jednotkami. Susan Olsenová (1986) publikovala o tomto tématu práci, kde ukazuje, že struktura více než dvojčlenných kompozit může být analyzována jako stupňovitá struktura, která je uspořádaná vždy binárně. Vícekomponentová kompozita sice nejsou v češtině příliš častá, jsou ale obvyklá v němčině a také v maďarštině. Proto se nabízí analyzovat tyto složeniny na základě binární analýzy a pokusit se použít tuto metodu také na maďarská kompozita. Kromě toho se ke srovnání nabízí důležitá otázka slovnědruhového povahy jednotlivých komponentů ve vícekomponentových složeninách.

V češtině se slovní druh kompozita vždycky řídí podle tzv. zadního členu, ten přední může být nominální či adjektivní. Take v němčině je zadní člen chápán jako dominující. Olsenová se zabývá především endocentricky tvořenými kompozity. Můžeme u nich určit vždy binární strukturu. Opět zadní člen je báze, neboli v terminologii Olsenové „hlava“. Tento zadní člen vyjadřuje onomaziologickou bázi složeniny, také její slovnědruhově zařazení a všechny další gramatické kategorie, kdežto přední člen vyjadřuje nějaký specifický příznak, např. *Stifts/brauerei* (klášterní pivovar) nebo *Arbeits/zeit* (pracovní doba). *Zeit* (čas) je substantivum, celé kompozitum je tedy substantivum *arbeits-* je specifikační komponent, v češtině se překládá jako adjektivum *pracovní*. Toto nově vzniklé kompozitum může být dále rozvíjeno, může se stát bází pro další kompozitum. Olsenová tuto vlastnost označuje jako rekurzivnost. Nově vzniklé kompozitum se stává bází a svou přední pozici uvolňuje pro nový specifický rys, který se přidává v podobě předního komponentu. Např. *Wochen/arbeitszeit* (týdenní pracovní doba). Ačkoli se jedná o tříkomponentové kompozitum, je zachována přesná hierarchie mezi členy a analyzuje se opět na základě binární analýzy.

Tímto způsobem bychom mohli tvořit nekonečně dlouhá kompozita, existují však určitá pragmatická omezení, např. délka slova a s ní související frekvence slov. V němčině jsou vícekomponentová kompozita velmi častá, objevují se v nejrozličnějších oblastech lidského života. Velmi frekventovaná jsou například v názvech jídel, např. *Zwiebel/rost/braten* (roštěná na cibuli); *Wald/beeren/mischung* (směs z lesního ovoce); *Gänse/leber/pastete* (paštika z husích jater); *Kalbs/rücken/steak* (řízek z telecího hřbetu); *Eier/likör/becher* (pohár s vaječným likérem); *Wochen/menü/plan* (týdenní jídelní listek); *Welt/kultur/erbe* (světové kulturní dědictví).⁷

Kromě binární analýzy ukazuje (Olsenová 1986, s. 58) jak důležitý je při interpretaci kompozita kontext. U jednoho kompozita nachází až jedenáct možných interpretací. Kompozitum *Fisch/frau* může znamenat:

1. žena, která kupuje ryby, to se používá velmi často
2. žena ryby (žena, která má muže s vlastnostmi jako ryba)
3. žena, která se narodila ve znamení ryby
4. mořská panna, žena, která má tělo ryby
5. žena, která velmi často jí ryby
6. žena, která produkuje, poskytuje ryby
7. žena, která pochází z ryby
8. žena, která je chladná jako ryba
9. žena, která přinesla rybu
10. žena, která stojí u ryby
11. žena, která vypadá jako ryba

Olsenová zde dokazuje, že ač jsou významy obou komponentů jednoznačné, při procesu kompozice vzniká u celého kompozita nový význam. Dalším neméně důležitým faktorem je možnost i nutnost interpretace celkového významu složeniny na základě znalosti kontextu. Některé významy jsou v němčině frekventované, např. číslo 1. *Fisch/frau* bychom do češtiny přeložili buď jako „rybí žena“ tomu by odpovídaly příklady 3, 4, 8, nebo jako „žena od ryb“, tomu by odpovídaly příklady (6, 9, 10). Významy číslo 3, 4, 8 jsou v češtině obvyklé, naproti tomu významy příkladů 6, 9, 10 jsou spíše výjimečné. Olsenová tvrdí, že pomocí binární analýzy můžeme určit bázi, která bývá vyjádřena zadním členem, dále můžeme určit přední člen, který nám specifikuje význam celého kompozita, ale z hlediska gramatiky nelze určit,

---

⁷ Více v kapitole číslo 7.

jak přesně první člen specifikuje druhý. Odpovědi lze najít v oblasti pragmatiky, konkrétně ve znalosti kontextu.

4.1.6 Ivana Bozděchová

Velmi významnou publikací o kompozici je monografická práce Ivany Bozděchové (Bozděchová, I. 1995). Na základě onomaziologického přístupu podrobně popisuje, analyzuje a klasifikuje kompozita. Rozlišuje vlastní a nevlastní kompozici, dále čistou kompozici a komplexní kompoziční postupy. Jako skutečný slovotvorný proces chápe pouze vlastní kompozici, na rozdíl od spřahování a juxtapozice, které řadí k nevlastním kompozitům představujícím přechod mezi pojmenováními jednoslovnými a víceslovnými. Důsledně odlišuje čistou kompozici od komplexních postupů.

Za složeniny tvořené čistou kompozicí považuje složená substantiva, která mají jako druhý člen primární nemotivované substantivum. Nejčastěji se jedná o přívlastkovou determinaci. U těchto složenin nedochází tak často k významovým posunům jako např. u komplexních postupů. U komplexních slovotvorných postupů je slovotvorný proces složitější, je dvoustupňový. Při tomto procesu se kromě kompozice uplatňuje také derivace či konverze a takto vzniklou složeninu hodnotíme stejně jako derivované substantivum. Takto vzniklé složené substantivum vzniká buď slovotvorným postupem derivačně-kompozičním nebo konverzně-kompozičním, např. *divotvůr-ce*, *listonoš*.

Komponenty ve složených substantivech jsou velmi často spojeny vokálem *-o-*, např. *mal-o-město*, *velk-o-město*, *rychl-o-dráha*. Velmi často bývá první člen v kompozitu zredukován na svůj kmen. Pokud je v pozici prvního členu číslovka, spojují se komponenty v kompozitu bez vokálu, např. *čtvrť/hodina*, *čtvrť/letí*. Podle syntaktických vztahů mezi komponenty se dělí kompozita na koordinační (přiřadovací) a determinační (podřadovací). Determinační složeniny převažují nad koordinačními.

4.1.7 Příruční mluvnice češtiny

Příruční mluvnice češtiny (1995, s. 110) uvádí, že při tvoření slov kompozicí bývají slovní základy autosémantickými slovy. Jsou spojeny pomocí konektu, např. *život-o-pis*. Pokud má přední člen podobu flexivního tvaru, pak se jedná o spřežku, např. *pravdě/podobný*. Je-li kompozice doprovázena derivací, pak se přidává ještě derivační sufix, např. *dřev-o-rub-ec*, *moře-plav-ec*. Ke kompozici se však už neřadí tvary odvozené od tohoto kompozita, např. *dřev-o-rub-ec-k-ý*, *moře-plav-ec-k-ý*. Za slovotvorný základ se v publikaci považuje jakkoli

komplikovaná struktura, která slouží jako motivace k vytvoření nového slova. Při prozkoumání slovotvorného řetězce se základem stává vždy slovo v řetězci předcházející, např. *umět – rozumět – srozumět – srozumitelný*. Slovotvorným základem slova *rozumět* je slovo předcházející, tedy *umět*. (s. 112).

Substantivní kompozita jsou členěna podle slovotvorných kategorií na jména obyvatelská, konatelská, činitelská, názvů prostředků činnosti, názvy míst, názvy dějů a názvy nositelů vlastností. Jako specifickou skupinu vyčleňuje kompozita číselná, jejichž komponenty mohou být původu domácího, např. *tisícikoruna*, *čtyřlístek*, nebo mohou být původu řecko-latinského, např. *monolog*, *bicykl* (s. 164). Na rozdíl od jiných publikací o kompozici uvádí se na místo termínu slovo *motivované slovo utvořené*. U každé slovotvorné kategorie se uvádí také údaj o produktivitě. Mírou produktivity se mezi sebou liší jednotlivé slovotvorné typy. Je-li afix spojitelný s mnoha slovotvornými základy, pak se jedná o afix produktivní, pokud je afix spojitelný jen s jedním slovotvorným základem, jedná se o typ neproduktivní (s. 111).

Při tvoření adjektivních kompozit se spojuje základ adjektivní se základem substantivním. Namísto označení „komponent“ se užívá „část“. Celé kompozitum mívá sufix nebo koncovku. V pozici druhého komponentu se velmi často uplatňuje označení částí těla, např. *jedn-o-hrb-ý*, *dalek-o-zrak-ý*, *čern-o-vlas-ý*. Kromě substantivních komponentů se v pozici prvního komponentu může uplatnit také substantivum v genitivu, např. *chvály/hodný*, *lidu/prázdný*. Tyto příklady kompozit nebývají v jiných publikacích o kompozici chápány jako vlastní kompozita, ale jako spřežky. (Srov. Bozděchová, I. 1995, s. 10)

Vedle substantivních a adjektivních komponentů se v pozici druhého komponentu může vyskytnout dějový komponent. Druhý komponent bývá obohacen o sufix *-ný*. Prvním komponentem bývá substantivum a je připojeno konektémem *-o-*, např. *blah-o-přej-ný*, *tepl-o-mil-ný*, *pravd-o-mluv-ný*. Ojediněle se může objevit jiný konektém, např. *vlast-i-zrád-ce*. Spíše ojediněle se objevují jiné sufixy u dějových komponentů, např. *hmyz-o-žrav-ý*, *zim-o-mřiv-ý*. V pozici prvního členu může být také určitá či neurčitá číslovka, např. *jedn-o-znač-ný*, *troj-klan-ný*, *mnoh-o-znač-ný*, *mál-o-mluv-ný*. Tato kompozita bývají součástí odborné terminologie.

4.1.8 Maďarské gramatiky

Při analýze maďarských kompozit se opíráme o dvě reprezentativní gramatiky maďarského jazyka. Obě vyšly v roce 2000, avšak každá analyzuje kompozita z jiného úhlu pohledu. První gramatika (Borbála Keszler: Magyar Grammatik 2000, s. 321 - 326) analyzuje kompozita na

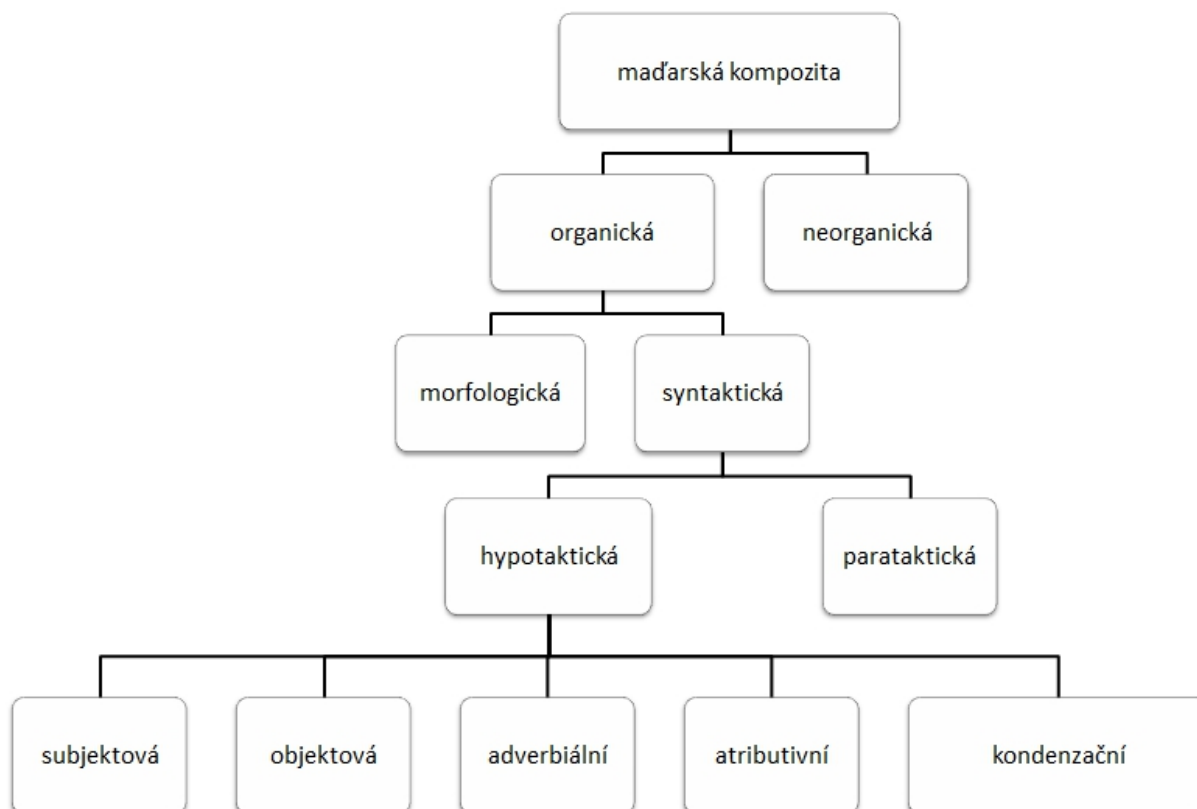

základě syntaktického vztahu mezi komponenty. Druhá důležitá akademická gramatika maďarštiny (Ferenc Kiefer: *Strukturális Magyar nyelvtan 3. Morfológia*. 2000, s. 519 - 567) analyzuje kompozita na základě slovních druhů.

Obě akademické publikace se shodují v tom, že kompozita v maďarštině jsou složená slova, která jsou utvořena ze dvou či více slovních forem a tvoří nový lexém. Při vzniku kompozit dochází ke kondenzaci významu. To znamená, že pokud spojíme dva základy, oba přinášejí do kompozita své onomaziologické báze. Není to však jen součet těchto významů těchto bází, avšak připojuje se také nově vzniklý význam vycházející z propojení obou komponentů.

4.1.8.1 Členění maďarských kompozit z hlediska syntaktického vztahu mezi komponenty

Jak názorně ukazují nejdůležitější maďarské gramatiky, kompozita můžeme členit z různých hledisek, např. syntaktického, sémantického a morfologického. Nejprve předkládáme dělení kompozit z hlediska syntaktického vztahu mezi komponenty. (Keszler, B. 2000, s. 325).

Obraz 8: Členění maďarských kompozit podle Borbály Keszler

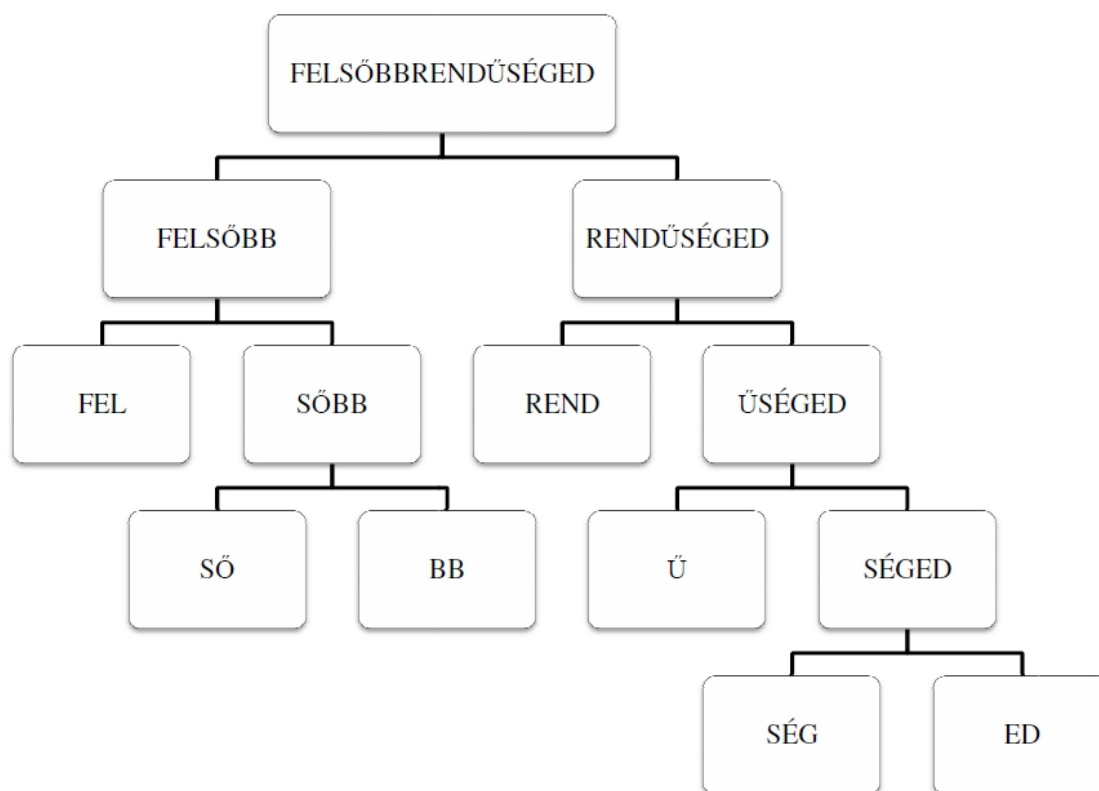

Výše uvedený graf ukazuje základní dělení kompozit v maďarštině. V grafu na první rovině se dělí kompozita na organická a neorganická. Neorganická kompozita jsou taková složená slova, která vznikla náhodným spojením. Komponenty ve složenině mohou existovat také jako samostatná slova. Mezi komponenty neexistuje žádný vztah, mohou to být ustálená slovní spojení, názvy modliteb, např. *hiszek/egy* (věřím v - Credo), toto kompozitum můžeme dále deklinovat, např. *mondjuk el a hiszekegyet* (řekněme Vyznání víry - akuzativ).

Druhá skupina, která se řadí k neorganickým kompozitům, jsou složená slova, která mají čistě syntaktickou funkci, jsou to např. různá spojovací slova, spojky, např. *Ha/bár* (ač/koliv), *bár/ki* (kdo/koliv) – zde je pořadí komponentů opačné, *ki* (kdo). *Kdokoliv* je v češtině neurčité zájmeno, *-koli* je postfix. Třetí skupina může být složena z komponentů částečně organických a neorganických, např. *úgy/mint* (tak jako), toto kompozitum se uvádí při výčtu. Čtvrtou bohatou skupinu tvoří kompozita, která jsou buď vzniklá z celých vět, nebo z jejich částí, např. *nefelejcs* (pomněnka), kompozitum vzniklo z věty *ne felejts el* (nezapomeň). Patří sem také staré křesťanské pozdravy, např. *Aldjon/isten* (Dej pán bůh dobrý den).

Nejvíce se v naší práci věnujeme kompozitům organickým. Je to bohatě členěná skupina. Dělí se na kompozita morfologická a syntaktická. Při morfologické analýze také vyčleňujeme komponenty, avšak dostáváme se až na rovinu morfémů. Provádíme postupnou binární analýzu, při níž nacházíme společné rysy s pojetím Susan Olsenové (1986). Např. *fel-ső-bb/rend-ű-ség-ed* (tvoje nadřazenost). Při analýze tohoto slova postupujeme vždy binárně.

Obraz 9: Binární analýza maďarského kompozita

Na první rovině se slovo rozdělí na *felsőbb* - *rendűséged*. Na druhé rovině analyzujeme v rámci prvního (předního) komponentu *felső* na část kořenovou, to je *fel* a slovotvorný sufix –*ső* a část označující gramatický sufix pro stupňování adjektiv – *bb*. Na druhé rovině rozkládáme také druhý člen na *rend* -*űséged*. *Rend* je kořen a *űséged* je soubor sufixů. Na další rovině oddělíme –*ű*, to je slovotvorná přípona pro tvoření složených přídavných jmen, –*séged* dále dělíme na slovotvorný sufix –*ség* a přivlastňovací příponu –*ed*.

U těchto kompozit rozlišujeme člen přední a zadní, ale uspořádání je jiné než v češtině. Předním členem bývá autosémantické slovo, zadním členem bývá syntémantické slovo, např. *Dél/előtt* (*poledne/před, dopoledne*); *munka/nélküli* (*práce/bez, bez práce*). K morfologickým kompozitům se řadí také speciální případy, kdy se vyjadřuje vid u sloves, např. *meg/élt-em* (*zažil jsem.*) Prefix *meg* – vyjadřuje dokonavost slovesa, *élt* (*žil jsem*), –*em* je sufix vyjadřující první osobu singuláru, v češtině mu odpovídá pomocné sloveso – *žil jsem*. V tomto případě se pořadí členu autosémantického a synsémantického vymění. Česká odborná literatura o slovotvorbě tyto příklady nepovažuje za kompozita.

Vedle morfologických kompozit jsou pro náš další výklad a naše zkoumání velmi důležitá kompozita syntaktická. Početná skupina se dále dělí podle syntaktického vztahu mezi

komponenty na kompozita parataktická a hypotaktická. U hypotaktických složených slov rozlišujeme kompozita subjektivní, např. *ember/lakta* (místo, kde bydlí lidé; *obydlený, obývaný*), objektová (předmětná), např. *fa/vágó* (ten, kdo kácí strom, *dřevorubec*), adverbialní, např. *jól/lakik* (*najíst se dosyta*), atributivní, např. *gyermekruha* (*dětské oblečení*) a kondenzační, často jsou to metaforická přirovnání, např. *oroszlán/szívű* (*lví srdce, někdo, kdo má tak velké, štědré, statečné srdce jako lev*).

Také u syntaktických kompozit v maďartině rozlišujeme přední a zadní člen. Přední člen zřídka bývá deklinován, např. *semmire/kellő* (*ničemný*). Těsnost či vágnost spojení komponentů bývá vyjádřena formálně použitím spojovníku, často jsou to různá ustálená slovní spojení, spojky, např. *ötöl-hatol* (mluvit páté přes deváté, v tomto příkladě je jiná také motivace slova – doslova *mluvit páté přes šesté*), *kénye–kedve* (*libovůle*), *jár-kel* (*přecházet z místa na místo*). Ačkoli jsou komponenty psány se spojovníkem, přízvuk bývá pouze na prvním komponentu. Kompozita se spojovníkem se více objevují u parataktických kompozit. Může se jednat o pouhé opakování totožných slov, např. *addig-addig* (*do té doby*), *nagyon-nagyon* (*velmi*). Ve složenině se spojovníkem se mohou objevit také dvě různá slova, např. *ország-világ* (*země-svět*) do češtiny se přeloží jako *celý svět*, jsou to slova s podobným významem, synonyma. Kromě synonym se mohou vyskytovat také antonyma, např. *tanár-diák kapcsol* (*vztahy mezi učiteli a žáky*), *férfi-nő barátság* (*přátelství mezi mužem a ženou*).

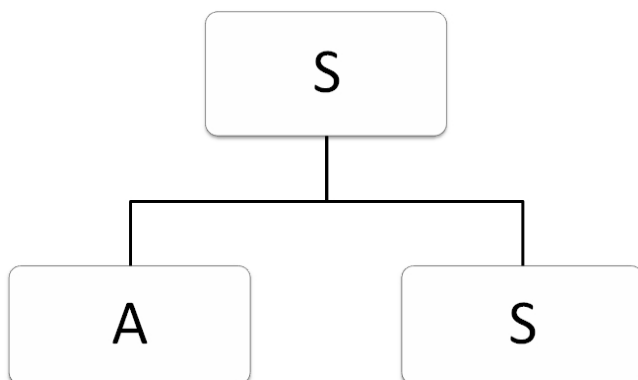
4.1.8.2 Dělení podle slovnědruhové příslušnosti komponentů

Kieferova gramatika (Kiefer, F. 2000, s. 262 - 275) analyzuje kompozita podle slovnědruhové příslušnosti komponentů. Podle tohoto kritéria se maďarská kompozita dělí do několika skupin. Na nejobecnější rovině se maďarská kompozita dělí na exocentrická a endocentrická. Se stejným dělením se můžeme setkat také v českých publikacích např. v Encyklopedickém slovníku češtiny (s. 430). Pojmu endocentrický odpovídá termín vnitřní složenina, pojmu exocentrický odpovídá termín vnější složenina. U vnějších složenin ani jeden komponent nevyjadřuje onomaziologickou bázi kompozita, např. *görbe lábú* (*křivonohý*), označuje vlastnost osoby, která má křivé nohy, vychází z kompozita *görbeláb* (*křivá noha*). Zde vidíme, že v češtině se jedná o kompozitum, ale v maďarštině jde o slovní spojení. Tato kompozita velmi často označují části lidského těla, např. *chernooký* – ten, kdo má černé oči, *nosatý* – ten, kdo má velký nos, *hlavatý* – ten, kdo má velkou hlavu.

U endocentrických kompozit pojmenovává onomaziologickou bázi buď jeden komponent, nebo oba dva. U podřadovacích složenin je určovaný člen nadřazený celé složenině a určující

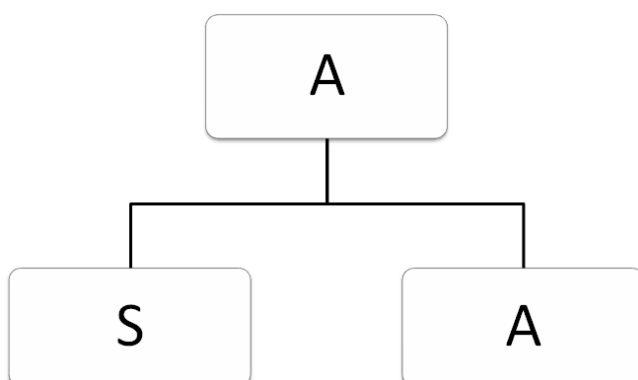

člen je hodnocen jako jeho příznak, např. *hideg/front* (*studená fronta*), *front* je komponent určovaný, *hideg* vyjadřuje příznak. Graficky lze naznačit takto:

Obraz 10: Schéma dvoukomponentového substantiva

V druhém případě se pořadí komponentů vyměnilo, na přední pozici je komponent substantivní (S), na zadní pozici je komponent adjektivní (A), např. *kő/kemény* (*kámen, tvrdý*), určovaným členem je tedy *kemény* (*tvrdý*) a určující je *kő* (*kámen*), příznak, který vyjadřuje míru tvrdosti, tedy je tvrdý jako kámen. Graf tohoto kompozita bychom naznačili následovně:

Obraz 11: Schéma dvoukomponentového adjektiva

Také u maďarských kompozit platí, že zadní komponent rozhoduje o slovnědruhovém zařazení celého kompozita. Nejčastější modely maďarských kompozit dokazují, že na kompozici se nejvíce podílejí komponenty původu substantivního či adjektivního. Mezi nejčastější patří tyto modely maďarských kompozit: S+S, A+S, S+A, A+A, např. *ház/tető* S+S (*dům, střecha; střecha domu*), *kis/autó* A+S (*malé auto*), *kő/kemény* S+A (*kámen, tvrdý; tvrdý jako kámen*), *világos/kék* A+A (*světle modrá*). Adverbiální či verbální komponenty jsou zastoupeny minimálně, např. Adv (adverbiální komponent) + V (verbální komponent) *újra/választ* (*znovu/zvolení*).

4.1.9 Encyklopedický slovník češtiny

Hesla týkající se kompozice vytvořila pro tuto encyklopedii Ivana Bozděchová. Kompozita jsou zde rozčleněna podle těsnosti vztahu mezi komponenty na vlastní a nevlastní. U vlastních dochází ke změně slovních základů, např. *vysokoškolský*. Nevlastní složeniny se nazývají spřežky, protože vznikly pouhým syntaktickým sloučením. Jejich komponenty můžeme rozdělit na samostatně existující slova beze změny formy, např. *cíle/vědomý*. Ve shodě s předcházejícími pracemi o kompozici se jako druhý způsob dělení uplatňuje syntaktický vztah mezi komponenty. Rozlišují se kompozita přiřadovací, např. *černobílý*, a podřadovací, např. *velkoměsto*. Dalším kritériem dělení je poměr významů komponentů k celkovému významu složeniny. Podle tohoto kritéria členíme složeniny vnější a vnitřní. U vnějších složenin ani jeden komponent nevyjadřuje onomaziologickou bázi pojmenování. Častější jsou kompozita vnitřní. Jeden, nebo oba komponenty těchto kompozit vyjadřují onomaziologickou bázi, u přiřadovacích složenin, např. *hluchoněmý*.

U podřadovacích můžeme rozlišit bázi a její příznak, např. *nová stavba – novostavba*. V tomto kompozitu *stavba*, tedy zadní komponent, vyjadřuje onomaziologickou bázi a *nov-*, tedy přední člen, vyjadřuje příznak. V tomto případě se jedná o vztah substantiva a jeho přívlastku. Publikace uvádí také další vztahy, např. mezi slovesem a předmětem, např. *nosit listy – listonoš*; mezi slovesem a příslovečným určením, např. *lézt po horách – horolezec*; mezi slovesem, subjektem a doplňkem, např. *učit se sám – samouk* nebo vztah mezi slovesem a podmětem, např. *padá voda – vodopád*. Na základě těchto větných vztahů mezi komponenty vyčleňuje publikace různé typy podřadovacích složenin, např. přívlastkové, příslovečné, předmětné, podmětné a doplňkové. Velmi přínosný je podle našeho názoru také údaj o frekvenci jednotlivých typů kompozit.

4.1.10 Mluvnice současné češtiny (Praha 2010)

Stějně jako předchozí mluvnice, počítá tato kolektivní práce (Cvrček, V. 2010) se slovotvorným postupem skládání jako svébytným postupem tvoření slov v češtině. Při procesu skládání se mohou spojovat různé komponenty, samostatně existující význanová slova nebo slovotvorné základy. Části, které se spojují, se označují podle pozice ve složenině na přední a zadní. U kompozit vícekomponentových můžeme mluvit o středním členu. Spojovací samohláska, která bývá vložena mezi komponenty složeniny, se nazývá konektém a bývá připojena k přednímu členu. Problematiku skládání dělí do tří větších oddílů. V prvním oddíle se publikace zabývá vlastním skládáním. Za vlastní kompozita považuje jen ta, jejichž komponenty by po oddělení nemohly samostatně existovat, nebyla by to samostatná česká

slova. Zvláště analyzuje kompozici podstatných jmen, přídavných jmen, sloves a příslovcí. Kompozita se spojovníkem jsou uvedena uvnitř kategorie vlastního skládání, např. *kuchař-číšník*.

Při skládání substantiv a adjektiv můžeme tato kompozita dělit také podle syntaktického vztahu mezi komponenty. Lze vydělit dvě skupiny: První jsou komponenty ve vztahu souřadném. Buď se jedná o pouhé přiřazení, např. *kuchař-číšník*, nebo o vzájemnost, např. *lesostep*. Druhá skupina kompozit má komponenty v syntaktickém vztahu podřadném, kdy jeden člen blíže určuje druhý.

Vedle dělení kompozit podle syntaktického vztahu mezi komponenty se uplatňuje také dělení kompozit podle slovnědruhé příslušnosti jednotlivých komponentů. U skládání podstatných jmen může dojít k mnoha kombinacím mezi komponenty, např. S+S; A+S; Pron (zájmenný komponent)+S; Num (číslovkový komponent)+S; V+S; Adv+S. Při skládání přídavných jmen dostaneme kombinací méně, např. S+A; A+A; Pron+A a Num+A. (s. 111). Autoři se v publikaci zmiňují také o použití spojovníku. U skládání substantiv se spojovník používá pouze tehdy, pokud komponenty souřadné složeniny jsou ve vztahu vzájemnosti. U podřadných složenin substantiv se spojovník používá jen zřídka. U skládání adjektiv se spojovník více užívá pouze u takových komponentů, kde se vyjadřuje vztah vzájemnosti, např. *černo-bílý*, *rusko-český*, *matematicko-fyzikální*.

Jako velmi přínosné hodnotíme v publikaci také uvedení vícekomponentových složenin. I když se jedná o jev, který není příliš typický pro češtinu, myslíme si, že vlivem přílivu cizích slov do češtiny to bude téma stále více opodstatněné. U složených podstatných jmen se údajně jedná o jev relativně řídký. Výjimku tvoří terminologické názvy chemické, např. *chlorfluoruhlovodík*, *polyvinylchlorid*, kde jsou složeniny vícekomponentové velmi časté. Kromě termínů např. chemických se nabízí skládání tvz. postupné. Příklady jsou uvedeny jak u složených substantiv, tak u složených adjektiv, např. *čtyřiaadvacetihodinovka*, *devětačtyřicetiletý*. V bodě postupného skládání se tato publikace shoduje s publikací výše uvedené autorky Susan Olsenové (1986), která ukazuje na vícekomponentových složeninách binární struktury.

Mluvnice současné češtiny se kompozici věnuje velice podrobně a dělí ji na tři velké oddíly. Zabývá se jednak vlastním skládáním, dále smíšeným způsobem skládání a zvláštními způsoby skládání. Smíšeným způsobem skládání se myslí skládání, které se kombinuje s jiným slovotvorným postupem, např. derivací nebo zkracováním, např. *celý rok* – *celoroční*.

Zvláštními způsoby skládání je reduplikace (opakování slova, např. *černočerný*, kvazireduplikace – např. *cikcak*, *halabala* a juxtapozice (spřahování). Těmito výše uvedenými zvláštními případy skládání se nebudeme více zabývat. (Mluvnice současné češtiny 2010, s. 114).

4.1.11 Dílčí shrnutí

I když jsme představili mnoho různých publikací zabývajících se slovtvorbou, žádná z nich se nevyrovná systematickosti a propracovanosti teorie Dokulilovy. Vedle onomaziologického pohledu se objevily také jiné přístupy vycházející z valenční či generativní syntaxe. Valeční pojetí se od onomaziologického liší hlavně tím, jak definuje slovo. Jestliže u Dokulilova pojetí je slovo výsledkem onomaziologického procesu, ve valenčním pojetí je slovo výsledkem derivace, tedy gramatického procesu, který určuje chování daného slova. V naší práci se držíme především Dokulilova pojetí.

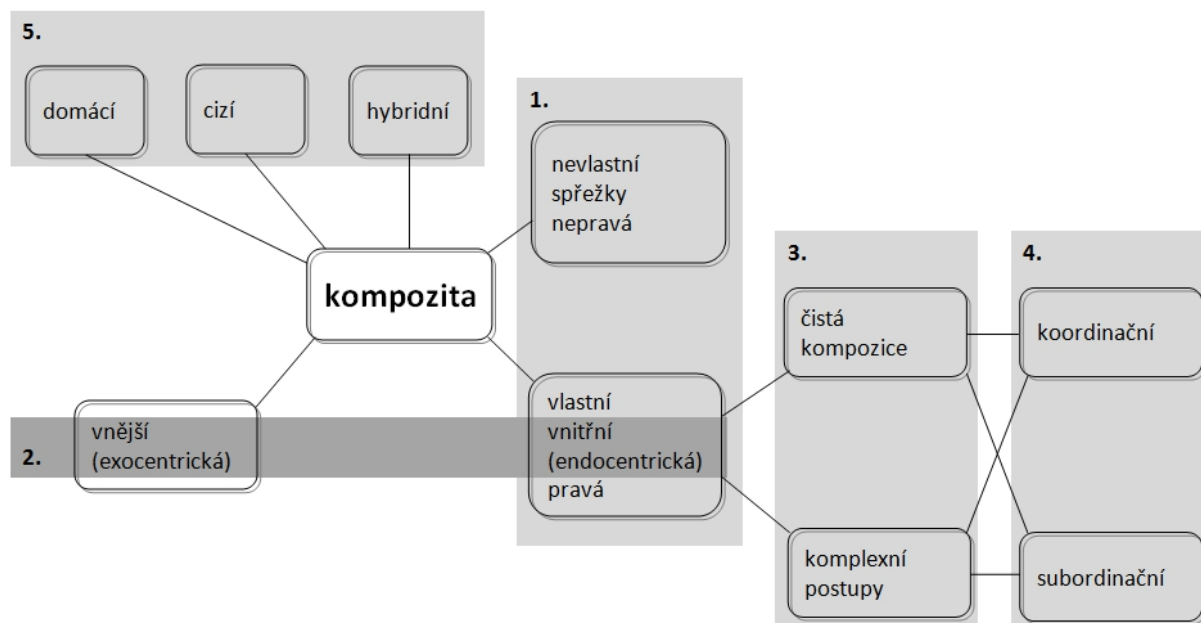
4.2 Teoretické vymezení kompozit

Složenina je slovo, které je složeno ze dvou nebo více slovtvorných základů. Složenina vzniká slovtvorným procesem skládání. Složená slova tvoří velmi různorodou skupinu. V češtině je kompozit méně než odvozených slov, avšak v poslední době si všímáme, že tvorba kompozit vzrůstá především díky přílivu anglicizmů do češtiny, ale také vlivem ostatních jazyků. Z hlediska slovnědruhového jsou kompozita nejčastěji substantiva a adjektiva.

Při vymezení kompozit je nutné si položit otázku, jaké místo zaujímají kompozita mezi ostatními slovními útvary. Ze dvou slovních základů, i když ne spojených v jednom slově, je složeno také sdružené pojmenování. Univerbizace také vychází ze spojení dvou slov, avšak původně dvojčlenné slovní spojení se zjednodušuje na jedno pojmenování. Např. slovo *panelák* je univerbizovaná jednotka, která vznikla ze slovního spojení *panelový dům*.

Při slovtvorném procesu univerbizace se původně slovní spojení chová jinak než kompozitum, protože pouze první člen slovního spojení, v tomto případě adjektivum, se substantivizuje. Podobných univerbizovaných spojení je v češtině velké množství. Univerbizace je projevem jazykové ekonomie. Univerbozovaná spojení mohou být doprovázena derivací nebo kompozicí. Velmi často víceslovné spojení koexistuje s univerbizovaným, např. *minerální voda - minerálka*.

Obraz 12: Členění českých kompozit

V grafu jsme se pokusili klasifikovat česká kompozita. Při členění se uplatnilo pět základních kritérií, podle nichž lze rozdělit česká kompozita. Vycházíme jednak z dělení kompozit Ivany Bozděchové (1995), jednak z Encyklopedického slovníku češtiny (2002). Prvním kritériem je rozložitelnost kompozita na samostatná slova. Zkoumáme, jestli komponenty v kompozitu existují pouze v kompozitu, či zda fungují i jako samostatná slova. Kompozita, jejichž komponenty jsou samostatná slova, nazýváme nepravé složeniny. Pro tyto útvary se používá ještě mnoho dalších názvů, např. spřežky, juxtapozita.

Spřežky můžeme psát dvojím způsobem, dohromady, nebo zvlášť. Může zde docházet ke změně slovosledu, oproti původnímu slovnímu spojení, např. *voděodolný* – *odolný vodě*. Chybí zde spojovací vokál. Od výchozího slovního spojení se spřežky liší jednotným lexikálním výnamem a přízvukem na první slabice. Nepravé složeniny a jejich způsob vzniku nebývá chápán jako slovovorný proces, nýbrž stojí na hranici mezi víceslovnými pojmenováními a jednoslovnými.

Proti spřežkám stojí pravé složeniny. Oba dva komponenty v těchto složeninách nemůžeme hodnotit jako samostatná slova. Pouze druhý komponent těchto složenin může být základové slovo, nebo slovotvorný základ se sufixem či koncovkou. Na rozdíl od nepravých složenin se zde objevuje spojovací vokál. Nejčastěji to bývá *-o-*, ale může to být také *-e-* nebo *-i-*, např. *vodopád*, *dějepis*, *vrťichvost*, spojovací vokál může být také nulový, např. *půlnoc*.

Druhým kritériem může být poměr komponentů k celkovému významu složeniny. Za vnější složeniny (exocentrické) považujeme ty, jejichž koncový komponent nelze hodnotit jako složku nadřazenou významu celé složeniny, ale jako znak tohoto významu. Ani jeden z komponentů nevyjadřuje základ pojmenování. Tyto složeniny jsou méně časté, např. *kamenolom* je „místo, kde se láme kámen“, *hnědooký* je „vlastnost toho, kdo má hnědé oči“.

Za vnitřní, vlastní (endocentrická) kompozita považujeme ta, jejichž člen na konci složeniny existuje i jako samostatné slovo, a hodnotíme ho jako nadřazenou složku celé složeniny, např. *velkoměsto*. Vlastní kompozita můžeme rozčlenit podle toho zda vznikla tzv. čistou kompozicí, to je tím nejjednodušším způsobem tvoření kompozit, či komplexními postupy. Při čistém skládání se v zadní pozici objevuje primární substantivum a v pozici přední se velmi často objevuje adjektivum v redukované podobě, např. *maloměsto*. Při čistém skládání se mění pouze nekoncevový člen složeniny, např. *olejo/malba*, *rychlo/kurz*. Při komplexních slovotvorných postupech se ke koncovému komponentu přidává ještě sufix, nebo dochází ke konverzi.

Čtvrté kritérium dělení kompozit je založeno na syntaktických vztazích mezi komponenty. Právě (vlastní) složeniny dělíme podle syntaktických vztahů na složeniny přiřadovací (koordinační) a na podřadovací (subordinační). Složeniny koordinační jsou slova především z oblasti odborných termínů, jen velmi zřídka se stávají součástí běžné slovní zásoby. Komponenty v těchto kompozitech jsou v souřadném syntaktickém vztahu. Můžeme je rozložit na samostatné komponenty mezi nimiž mohou existovat různé vztahy. Nejčastěji jde o vztah slučovací. Tvoří se tzv. čistou kompozicí, tedy výše popsaným procesem, kdy koncový člen je zároveň samostatným slovem, např. *sever-o-východ*.

Při zkoumání koordinačních složenin můžeme velmi dobře uplatnit hledisko slovnědruhov. Souřadné složeniny substantivní jsou doménou především odborného jazyka, patří sem například názvy rostlin, zvířat, jména obyvatelská, místní, např. *Indoevropán*, *ptakopysk*. Souřadné složeniny adjektivní tvoří poměrně početnou skupinu. Mezi komponenty tohoto typu můžeme rozlišit jednodušší vztahy, např. slučovací, ale také kompozita jejichž vztahy jsou založeny na složeném pojmenování, např. *literární věda – literárněvědný*.

Velmi bohatou skupinu složenin představují tzv. složeniny podřadovací. Komponenty v těchto složeninách jsou ve vztahu podřízenosti, tedy jeden člen určuje druhý. Tyto vztahy mohou být vyjádřeny mezi komponenty různého slovnědruhového zařazení. Může se jednat o vztah mezi substantivem a přívlastkem, např. *střední škola – středoškolský*; mezi slovesem a

jeho předmětem, např. *milovat knihy – knihomil*; slovesem a příslovečným určením – *jezdit krásně – krasojízda*; slovesem a doplňkem – *obsloužit se sám – samoobsluha*; slovesem a podmětem – *slunce se vrací – slunovrat*.

Je zřejmé, že velmi důležitý je nejen vztah mezi členy v kompozitu, ale také pořadí členů. V případě dvoukomponentového kompozita bývá druhý člen základní a první člen bývá určující, specifikuje druhý člen. Toto se týká kompozit s nominálními či adjektivními komponenty, např. *olej-o-malba*. Jiná situace nastává pokud je předním členem verbální komponent, potom první komponent základní a druhý ho specifikuje, např. *tlučhuba*. Kompozita s prvním členem verbálním jsou spíše sporadická a jedná se o velmi stará slova, obvykle již nepoužívaná, expresivní.

U pořadovacích složenin můžeme odlišit jednak již výše zmíněnou čistou kompozici, jednak komplexní kompoziční postupy. (Bozděchová, I. 1995, s. 20). Tento postup poznáme podle koncového členu, který není samostatným slovem. Komplexní kompoziční postup může být různé povahy, záleží na tom, s kterým dalším slovotvorným procesem se zkombinuje. Kompozičně-derivační postup se uplatňuje například ve složenině *led-o-bor-ec*. Složenina vychází ze slovního spojení *bořit led* a navíc se přidává slovotvorný sufix typický pro maskulina – *ec*. V jiném příkladě může nastat kombinace kompozice s konverzí, např. *střed-o-moř-l*. Takto vzniklá kompozita se velmi dobře začleňují do systému češtiny, protože stejně jako deriváty jsou ve výsledku odvozenými slovy.

Pátým kritériem dělení může být původ komponentů. V kompozitech mohou nastat tři kombinace komponentů. V prvním případě se setkají dva domácí komponenty, např. *strojopis, pískomil*. V druhé kombinaci se setkají dva komponenty cizího původu, obvykle se jedná o internacionalismy, např. *filosofie, demokracie, ekosystém*. Třetí skupinu tvoří kombinace domácího a cizího komponentu v jednom kompozitu, např. *biojablko, retronábytek*. Jelikož jde o velmi produktivní skupinu, budeme se jí věnovat podrobněji dále (viz 8.2).

4.2.1 Zadní komponent u dvojčlenných českých kompozit

V češtině jsou nejčastěji kompozita dvoučlenná. O prvním členu platí, že v kompozitu přináší specifický příznak kompozita. Druhý člen je také velmi důležitý, neboť podle koncového členu charakterizujeme nejen typ celé složeniny, avšak můžeme podle něj také určit slovnědruhové zařazení celé složeniny. Např. *perokresba* je dvoukomponentová složenina, druhý komponent *-kresba* určuje, že tento výraz budeme hodnotit jako složené

substantivum, první výraz je specifickým příznakem a vysvětluje, jakou technikou, jakým nástrojem byla daná kresba vytvořena. Při použití termínů ze syntaxe charakterizujeme druhý komponent jako člen určovaný, první komponent má funkci určující. V pozici určujícího, tedy prvního členu se může objevit komponent nejčastěji adjektivní povahy, např. *rychlokurz*. Dále se v pozici prvního členu mohou objevit další slovní druhy, např. zájmeno, číslovka či podstatné jméno. Pokud charakterizujeme kompozitum z hlediska slovnědruhového, znamená to, že zdůrazňujeme výsledek slovotvorného procesu. Zaměříme-li se však na syntaktické vztahy v kompozitech, můžeme najít téměř všechny typy kompozit vycházející z větných členů, jsou to kompozita přívlastková, příslovečná, předmětná. Přívlastková kompozita jsou nejčastější.

4.3 Základní typy kompozit v maďarštině

Ač je maďarština od češtiny typologicky velmi odlišná, dochází v tomto jazyku k podobným změnám ve slovní zásobě jako v češtině. V současnosti je to především příliv cizích slov z angličtiny. Při průzkumu typů kompozit v maďarštině nás překvapilo, že typy kompozit v češtině i maďarštině mají často identickou strukturu, proto je možné částečně aplikovat rozdělení českých kompozit i na maďarská. V maďarštině jsou hojně zastoupena kompozita dvoučlenná a stejně jako v češtině mohou mít komponenty různou slovnědruhovou povahu. Komponenty jsou nejčastěji ve vztahu subordinačním, vycházejícím ze vztahu substantiva a jeho atributu či verba a jeho objektu či příslovečných určení. Na základě těchto syntaktických vztahů vyčleňujeme několik možných kombinací mezi komponenty. Velmi rozsáhlou skupinu tvoří komponenty substantivní a adjektivní. Hojně zastoupena jsou kompozita s deverbativním komponentem. V pozici prvního členu se můžeme setkat také s dalšími slovními druhy, například s číslovkou či zájmenem. Na rozdíl od češtiny, kde se vícekomponentová kompozita vyskytují spíše sporadicky, se v maďarštině vyskytují ve vysoké míře.

4.3.1 Substantivní komponenty v kompozitu

4.3.1.1 Koordinační kompozita v maďarštině

V kompozitu se mohou vyskytnout dvě substantiva. To je velmi častý případ v obou jazycích. Strukturu takového kompozita můžeme naznačit S+S. Pokud jsou oba komponenty v koordinačním vztahu, jsou formálně i významově rovnocenné. Velmi početné v této skupině jsou názvy povolání, např. *tanár/nő* (učitel + žena) *učitelka*, *orvos/nő* (doktor + žena) *doktorka*. Komponent *nő* (žena) zde tedy funguje jako ekvivalent české přechylovací přípony

–ka, tj. jejich koordinovanost je jen formální, druhý člen je fakticky modifikátorem. Tato přechýlená substantiva mají činitelský význam a jsou odvozena od mužských protějšků, přičemž u většiny se jedná o typicky ženská povolání, např. *mosó/nő* - *pradlena*, *takarító/nő* - *uklízečka*, *varró/nő* - *švadlena*. Na druhou stranu, ne pro každé povolání najdeme mužský protějšek, např. *pradlena*. (Existuje české slovo *pradlák*, ovšem ve zcela jiném kulturním kontextu – Indie, a evidentně vzniklo při překladu.) U těchto přechýlených kompozit je typické, že první člen je sice substantivum, které však bylo odvozeno od slovesa. Např. *takarító/nő* – první komponent je odvozen od slovesa *takarítani* (*uklízet*). Jelikož se slovnědruhová příslušnost určuje podle koncového členu, hodnotíme tato kompozita jako substantivní, avšak verbální příznak v prvním členu je patrný.

Kompozita, kde oba dva komponenty jsou substantivního typu, tvoří velmi bohatou skupinu. Patřila by sem také například početná skupina tzv. tautologických kompozit. Jsou to takové složeniny, v nichž druhý komponent nadbytečně označuje druh pojmenovaného jevu, takže se první komponent může použít ve stejném významu sám o sobě. Je zřejmé, že ačkoli řadíme tato kompozita mezi koordinační složeniny, kde by měly být oba komponenty na stejné úrovni, v těchto případech má první komponent konkrétnější význam než obecně pojatý druhý komponent, např. *fenyő/fa* – *jedle*; *bak/kecske* – *kozel*; *sas/madár* – *orel*; *gólya/madár* – *čáp*. Pojmenování tohoto typu se objevuje především u názvů rostlin, stromů a zvířat. Např. *jedle* – 1. *fenyő* (*jedle*) + 2. *fa* (*strom*), v běžně mluveném maďarském jazyce se obvykle používá jen první část složeniny, např. *jedle* – *fenyő*. Podobných příkladů je v maďarštině velmi mnoho, např. *čáp* - 1. *gólya* = *čáp* + *madár* = *pták*. K tomuto typu kompozit počítáme téměř celou skupinu názvů listnatých stromů, např. *alma/fa* – *jabloň*, *jávorf/fa* – *javor*, *körte/fa* – *hrušeň*. Stejně jako v češtině tady hraje důležitou roli druhý člen, ten zařazuje slovo do určité obecné skupiny pojmenování, také udává slovnědruhové zařazení celé složeniny, první člen potom specifikuje bližší určení pojmenování. Pokud mluvčí použije pojmenování s oběma komponenty, např. *golya/madár*, jedná se o biologický termín.

V úvodu této části jsme konstatovali, že maďarská kompozita téměř odpovídají rozdělení českých kompozit. První skupinu koordinačních maďarských kompozit bychom přiřadili k nepravým složeninám. V těchto případech šlo především o spojení dvou slovotvornýchází bez dalších slovotvorných procesů, proto tyto složeniny hodnotíme jako nepravé, neboli spřežky. U koordinačních maďarských složenin se často objevuje tzv. spojovník, kodifikace pravidel o psaní složenin bez, či se spojovníkem je velmi rozkolísaná.

4.3.1.2 Subordinační kompozita v maďarštině

Subordinační složeniny budou hlavním předmětem našeho zájmu. U těchto složenin se také spojují dva slovotvorné základy, avšak narozdíl od první skupiny nepravých složenin se zde přidružují další slovotvorné postupy, proto subordinační složeniny hodnotíme jako pravá kompozita. Opět budeme analyzovat kompozita, kde oba členy kompozita jsou původu substantivního S+S. Na první pohled se toto schéma nijak neliší od nepravé složeniny. U subordinační složeniny však musíme u prvního členu ještě doplnit adjektivní příznak, např. Sa+S *hal/saláta* (*ryba+salát*) – *rybí salát*. Tento jev je velmi typický u substantivních kompozit v maďarštině, ale také například v němčině nebo angličtině. V těchto jazycích zadní člen určuje slovnědruhovému zařazení, v našem případě *saláta* (*salát*) je substantivum, takže celé kompozitum bude hodnoceno jako substantivum. První člen, i když je původně substantivní – *hal* (*ryba*), ve složenině plní funkci adjektivní. U prvního členu tedy dochází k tzv. konverzi, tj. změně slovního druhu prvního členu bez použití afixů.

4.4 Konverze

Konverze je jeden ze slovotvorných postupů, který nevyužívá afixů. Musíme zde rozlišit chápání konverze ve flexivním jazyku, jako je čeština, a v jazycích neflexivních, jako je maďarština, němčina, angličtina. Ve flexivním jazyce je možná konverze také uvnitř téhož slovního druhu, je to dáno velikou rozmanitostí a bohatostí české flexe, nemusí tedy docházet ke změně slovního druhu, např. u přechylování *Jan – Jana*, *list – listí*. Specifickým typem konverze je případ, kdy slovo nezmění svou tvaroslovnou formu a přesto mění svou slovnědruhovou charakteristiku, např. *mladý člověk – ten mladý už asi nepřijde*. Z příkladů vidíme, že výchozí a výsledný tvar se liší různou spojitelností a také syntaktickou funkcí. V neflexivních jazycích je hlavním kritériem přechod k jinému slovnímu druhu. Příklady z němčiny, angličtiny a maďarštiny: např. *Telefon/nummer* (*telefon+číslo*) – *telefonní číslo*; *home/work* (*dům+práce*) – *domácí úkol*⁸; *kő/fal* (*kámen+zed'*) – *kamenná zed'*, *neon/cső* (*neon+trubice*) – *neonová trubice*, *fa/ház* (*dřevo+dům*) – *dřevěný dům*. U maďarských příkladů jistě ke konverzi napomáhá také fakt, že některá maďarská slova mají stejný tvar pro sloveso i jméno, např. *sír* může znamenat sloveso *pláče*, ale také *hrob*; *nyom – tlačí* nebo *stopa*, *hal – ryba*, nebo *umírá* (Srov. Pochylová, M. 2008, s. 224).

O konverzi můžeme mluvit také v souvislosti se sdruženými pojmenováními. U konverze jsme viděli, že komponenty (většinou) na první pozici, ač označené jako např. substantivní, se

⁸ Existuje také podobná složenina, avšak se zcela jiným významem, např. *house/work* – *domácí práce* (*úklid, praní, žehlení atd.*)

vyznačují ještě dalšími specifickými rysy. Proto jsme se pokusili třídit také komponenty v kompozitu podle Komárkovy slovnědruhové klasifikace (Komárek 1978), avšak ukázalo se, že toto rozdělení funkcí lze aplikovat pouze na samostatná slova, ne na komponenty v kompozitu. I když komponenty v kompozitu mohou mít různý slovnědruhový původ, po vzniku kompozita se celé slovo začleňuje nejčastěji k substantivům či k adjektivům a chová se stejně jako ostatní slova v daném slovním druhu.

Skupina kompozit, kde dochází ke konverzi, je velmi produktivní. Oba členy těchto kompozit jsou substantivní. Prvním členem je substantivum označující zvíře a druhým je také substantivum, které určuje slovnědruhové zařazení celé složeniny. Přední komponent specifikuje význam celé složeniny a přináší specifický význam. Nejčastěji se překládá jako atribut kongruentní. Následující příklady jen potvrzují, že jde o velmi bohatou skupinu, např. *marha/hús* (*hovězí maso*); *macska/farok* (*kočičí ocas*); *róka/lyuk* (*liščí díra*); *kutya/ól* (*psi bouda*); *liba/máj* (*husí játra*); *madár/dal* (*ptačí zpěv*).

4.4.1 Překládání atributů v češtině a v maďarštině

Velmi výrazně se typologické odlišnosti projeví, když jsme porovnali překládání atributů v češtině a v maďarštině. K hlubšímu prozkoumání vztahu mezi atributy nás přivedla praktická zkušenost při výuce češtiny jako cizího jazyka na Katolické univerzitě Pétera Pázmánye v Maďarsku. Studenti bohemistiky měli značné problémy s určováním shodného a neshodného přívlastku, jeho překládáním do maďarštiny a určováním významových rozdílů mezi oběma atributy. Výchozím jazykem bude tedy opět čeština, cílovým maďarština.

Předpokládala jsem, že studenti mají tyto problémy především proto, že maďarština a čeština jsou jazyky tak typologicky odlišné. Rozhodla jsem se tedy studenty otestovat hned v několika směrech. Jednak jsem zadala cvičení, kde studenti měli převádět shodné atributy na neshodné, a naopak. Dalším úkolem bylo přeložit tyto atributy do maďarštiny a naopak, nakonec měli studenti za úkol zamyslet se, která forma daného vyjádření je frekventovanější a v jakém kontextu by dané spojení použili. Zkoumali jsme tedy také otázky úzu jednotlivých výrazů. Při testování byly použity příklady z českých a maďarských cvičebnic a učebnic syntaxe. (Grepl – Karlík 1992); (Kiss – Kiefer – Siptár 1998).

Již na počátku testování bylo zřejmé, že atributy shodný i neshodný se mimo jiné liší také tím, jak vyjadřují sémantické kategorie konkrétnosti a obecnosti. Této otázce bude věnována větší pozornost v kapitole 4.6. Než se dostaneme k těmto otázkám, pokusíme se nejdříve srovnat atribut kongruentní a nekongruentní v češtině a maďarštině. Přívlastek v obou

jazycích vyjadřuje nejčastěji vlastnost entity pojmenované podstatným jménem. Obvykle bývá shodný přívlastek vyjádřen tvrdým, měkkým nebo přivlastňovacím přídavným jménem, neshodný přívlastek (standardně v postpozici) může mít formu morfologicky i syntakticky rozmanitou (*Univerzita Palackého, střecha domu, blahopřání jubilantovi, růže pro Emilii, taška na nákup, okno do zahrady*).

V maďarštině jsou zpravidla atributy vyjádřeny buď jako kompozitum, nebo jako slovní spojení, např. *csomagoló/papír* (*balící papír*); *szép ház* (*hezký dům*). Pokud je přídavné jméno v maďarštině ve své primární syntaktické funkci, tj. jako atribut, pak je nesklonné. Má jen jedno zakončení pro všechny rody, např. *szép ház* (*hezký dům*), *szép szoknya* (*hezká sukně*), *szép kocsí* (*hezké auto*). Přídavné jméno jako přívlastek stojí vždy před podstatným jménem. Když tvoříme plurál, opět je maďarský atribut nesklonný, nepřijímá žádný formální znak pro plurál, např. *jó könyv* (*dobrá kniha*) X *jó könyvek* (*dobré knihy*). Na příkladech ukazujeme, že formální znak plurálu **-ek** se přilepuje pouze k podstatnému jménu.

Adjektivum v predikátové funkci je součástí přísudku, v tomto případě se vždy shoduje se svým podmětem v čísle a stojí v postpozici za podstatným jménem. Např. *A lány szép*. (*Dívka je hezká*). Verbum *být* jako součást verbonominálního predikátu se v maďarštině formálně nevyjadřuje, ale při syntaktickém rozboru s ním počítáme a považujeme ho za nulové sloveso, podobně jako v ruštině. V plurálu se přidává formální znak pro plurál jak k subjektu, tak k predikátu, např. *A lányok szépek*. (*Dívky (jsou) hezké*).

Český atribut kongruentní se s podstatným jménem shoduje v pádě, čísle i rodě. V určitých případech však může stát také v postpozici, např. u termínů nebo při aktuálním členění.

4.4.1.1 Atribut kongruentní

Shodný přívlastek může být vyjádřen různými slovními druhy; příklady jsou řazeny podle frekvence výskytu, např. přídavným jménem – *mladý muž*; podstatným jménem – *běžec šampion*. (Výklady posledního spojení se různí. Existuje dvojí možný výklad toho, co je určované a co určující, podle toho, jak klademe důraz. Jiné gramatiky považují toto spojení za těsnou apozici.)

Dalším slovním druhem, který může ve větě fungovat jako atribut kongruentní, je číslovka. Po maďarských číslovkách je podstatné jméno i jeho přívlastek vždy v jednotném čísle, např. *pět chlapíků x öt fickó*. V češtině naopak užíváme po číslovkách 2 - 4 plurálu, u číslovek pět a výše, jakož u číslovek neurčitých genitivu plurálu, např. *mnoho, málo, deset chlapců, málo*

knih. Při deklinování maďarského atributu se skloňovací přípony přilepují přímo k počítanému předmětu. (viz výše 1.5.1.)

4.4.1.2 Atribut nekongruentní

Atribut nekongruentní v češtině se neshoduje se svým řídícím podstatným jménem, neshodný přívlastek se nejčastěji vyjadřuje podstatným jménem v druhém pádě, např. *výstava obrazů, hodina češtiny*; může být také v pádě přímém nebo předložkovém, např. *pozdrav rodičům, přání k Vánocům*; příslovci – *cesta zpátky*; infinitivem slovesa – *touha cestovat*.

Při skloňování se v češtině ohýbá pouze dominující jméno, neshodný přívlastek se nemění. Příklady: N. *výstava obrazů*, G. *výstavy obrazů*, D. *výstavě obrazů*, A. *výstavu obrazů*, L. *o výstavě obrazů*. I. *s výstavou obrazů*. Do maďarštiny se tento atribut nekongruentní přeloží jako kompozitum *kép/kiállítás* (*obraz, výstava*).

N. képiállítás

G. képiállítása

D. képiállítasnak

A. képiállítást

L. képiállításról

I. képiállítással

Při překládání atributu nekongruentního vzniká v maďarštině buď kompozitum, nebo slovní spojení. K druhému komponentu kompozita nebo k druhému slovu slovního spojení se přičleňuje gramatický morfém, který vyjadřuje pád. Jak jsme již zmínili výše, můžeme tyto gramatické morfémy přilepit k jakémukoli slovnímu spojení či ke kompozitu.

4.5 Převádění atributu nekongruentního na atribut kongruentní a jeho překládání

V následující části uvedeme konkrétní příklady překládání atributů.

mléko na pleť – pleťové mléko

Při překládání do maďarštiny se uplatňuje jiná motivace slova – českému výrazu odpovídá maďarské kompozitum – *testápoló* (*tělo, pečovat*), *je to prostředek, kterým pečujeme o tělo* – atribut nekongruentní bychom přeložili jako *tej az arcbőrre* (*mléko na pleť*). Vyjádření vzniklé překladem atributu nekongruentního není tak často užívané, opět se potvrzuje typologická odlišnost maďarštiny v preferenci slovotvorného postupu skládání. Slovní spojení

tej a bõrre bychom použili jen ve speciálním případě, když mluvíme například o kosmetických účincích kozího mléka, např. *královna si dopřávala masku z kozího mléka*.

babička z Brna (nagy Brünnból) – brněnská babička (brünni nagy)

Při konkurenci atributů je důležité hledisko sémantické. Druhé slovní spojení je frekventovanější, první se použije jenom když chceme zdůraznit, že babička je opravdu z Brna, není z Olomouce. Posesivní sufix *-i* je typickým prostředkem tvoření přídavných jmen přivlastňovacích, např. *Prága+i* (pražský); *Király+i* (královský). Překlad by odpovídal českému atributu kongruentnímu.

tok řeky – říční tok

Pro oba atributy se v maďarštině nejvíce používá jednoslovný výraz *folyam*. Může znamenat *tok řeky* či *proud*. Poměrně často se *folyam* používá metaforicky v souvislosti s financemi, informacemi, např. *tok peněz*, *tok infomací*, *proud řeči*.

starosti rodičů – rodičovské starosti

Atribut nekongruentní přeložíme jako *szülők gondjai*, atribut kongruentní přeložíme jako *szülők gondok*, druhé slovní spojení se na rozdíl od prvního v maďarštině používá.

hřbet kočky (macska háta) – kočičí hřbet (macska hát), (macskahát)

Při překladu atributu kongruentního můžeme získat jak slovní spojení *macska hát*, tak kompozitum *macskahát*. Slovní spojení či kompozitum použijeme v různých kontextech. *Macska hát* označuje hřbet kočky, kdežto kompozitum *macskahát* se používá pro označení jednoho jogínského (rehabilitačního) cviku. Výběr mezi slovním spojením a kompozitem je ovlivněn nejen typologickou odlišností mezi jazyky, ale také jazykovým územ.

4.5.1 Sémantické rozdíly ve vyjádření konkrétnosti a obecnosti

V češtině se prosazuje tendence využít různých formálních prostředků k vyjádření jednoho a téhož vztahu mezi přívlastkem a určovaným podstatným jménem. Nejprve prozkoumáme, jak se tyto sémantické rozdíly projevují ve formální stránce. Stejně tak nás zajímalo, zda se i jemná sémantická odlišnost nějak projeví ve formální stránce u maďarských posesivních adjektiv.

štěkot psa, psův štěkot x psí štěkot

První dvě slovní spojení vyjadřují, že mluvíme o jednom určitém psovi. V maďarštině máme dvě možnosti vyjádření, buď slovním spojením *a/egy kutya ugatása*, nebo kompozitem *a/egy kutyaugatás*. U prvních dvou spojení není rozdíl významový, výrazy se liší pouze

volbou slovotvorného postupu. Naproti tomu *psi štěkot* – je štěkot jakéhokoli psa, v maďarštině vyjádříme kompozitem – *kutyaugatás*. Při překladu vidíme, že používanější bude vyjádření kompozitem. Jediným formálním rozlišením v maďarštině je použití určitého členu *a* nebo neurčitého členu *egy*, dalším rozlišovacím znakem je posesivní sufix *-a*.

režisér filmu x filmový režisér

Režisér filmu – (*a film rendezője*)/ (*film/rendező*) je režisér jednoho konkrétního filmu, bude-li třeba doplnit další informace, např. *Jiří Menzel je režisérem filmu Postržiny*. V maďarštině při výběru slovotvorného postupu převažuje kompozitum. *Filmový režisér* – (*film/rendező*) je režisér obecně, označuje povolání. Nevyžaduje další doplnění, stejně jako v češtině. Všimli jsme si, že při vyjádření obecných sémantických významů se ve formální stránce neužívá žádných členů (určitých či neurčitých) ani posesivních sufixů.

Při překládání jsme zaznamenali mnoho dalších příkladů významové dvojznačnosti, např. *králova koruna*, *koruna krále x královská koruna*. V češtině, ve spojeních, kde se přívlastek vztahuje ke konkrétní osobě, např. *Králova koruna byla poseta diamanty* používá se ve významu „koruna jednoho konkrétního krále“. Spojení, v nichž je holý přívlastek vyjádřen obecným podstatným jménem v genitivu, bývají dvojznačná. Přívlastek se může vztahovat buď k jednotlivci, např. *Koruna krále (Václava) byla poseta diamanty* nebo se vztahuje k celému druhu, např. *Koruna krále má být poseta diamanty*.

Jednoznačně vyjadřuje vztah k druhu přívlastek vyjádřený vztahovým adjektivem tvořeným od obecných podstatných jmen, např. *Královská koruna má být poseta diamanty*. *Králova koruna* (*a király koronája*), *koruna krále* (*a király koronája*) x *královská koruna* (*királyi korona*). V maďarštině existuje opět jediné formální rozlišení, a to pomocí členů určitých a neurčitých, případně pomocí posesivního sufixu – *a*/–*ja*.

Studentova četba, *četba studenta* (*a/egy diák olvasmánya*) – stejný překlad pro oba atributy na rozdíl od např. *studentská četba* (*diákolvasmány*). Opět jediným formálním znakem odlišujícím konkrétnost a obecnost je v maďarštině určitý a neurčitý člen, přítomnost posesivního sufixu –*a*. Přítomnost členu je významným typologickým prvkem, tj. ekvivalence je do jisté míry možná.

vražda vojáka x vojáková vražda

I v tomto případě může docházet k dvojznačností. V prvním spojení to znamená, že někdo zavraždil vojáka, tedy voják je objekt dějem zasažený, v druhém případě voják někoho

zavraždil, je konatelem děje. V maďarštině při překladu k této dvojznačnosti nedochází, neboť každé ze dvou slovních spojení je odvozeno od jiného slovesa. *Vražda vojáka (a/egy katona meggyilkolása) x vojáková vražda (a katona gyilkossága)*. **Meggyilkolása** je sloveso odvozené od infinitivu *meggyilkolni (zavraždit)*, prefix *meg* – vyjadřuje dokonavost slovesa, tedy ukončenou jednorázovou akci. Naproti tomu u druhého slovesa je verbum nedokonavé, *gyilkolni (vraždit)*.

Také v češtině můžeme reflektovat tento vidový rozdíl, děj aktuální by odpovídal individuálnímu vyjádření, neaktuální děj by odpovídal vyjádření obecnějšímu. Tento rozdíl by zasluhoval další zkoumání. V tomto případě jsme viděli, jak důležitou roli při rozlišování významu u maďarských i českých slovních spojení může hrát slovesný vid.

4.6 Konkurence přívlastků

V následujícím odstavci nastíníme, jak vztahová přídavná jména konkurují ve funkci přívlastku podstatným jménům v různých pádech (prostých i předložkových). Konkurence obou prostředků je velmi složitá, protože vztahová adjektiva vyjadřují různé významové vztahy, např. *borůvkové knedlíky//knedlíky s borůvkami*, *bramborové knedlíky//knedlíky z brambor*.

Borůvkové knedlíky (áfonyás knédli/gombóc) x knedlíky s borůvkami (knédli/ gombóc áfonyával/ áfonyás knédli/ gombóc

Bramborové knedlíky (burgonyás knédli /bombóc/burgonyagombóc x knedlíky z brambor (burgonyából készült knédli/ gombóc. Jelikož *knedlík* není pro maďarskou kuchyni vůbec typický, neuděláme chybu, pokud použijeme pro různé druhy knedlíků společný název *gombóc (kopeček)*. Znamená knedlík kynutý, ovocný, tak i bramborový.

Áfonyás (borůvkový), adjektivum je odvozeno od slova *áfonya*, **-ás** je produktivní slovo tvorný sufix, jímž tvoříme od substantiva přídavná jména. Co se týče překladu atributu nekongruentního *knedlíky z brambor (burgonyából készült knédli)*, toto slovní spojení není příliš používané, doslovně znamená z brambor připravený knedlík, mluvčí ho použije jen pokud chce zdůraznit základní surovinu pro přípravu knedlíku.

Zaměnitelnost obou prostředků je do značné míry omezena také jazykovým územím, jak jsme již ukázali výše. Často používáme obě spojení, např. *prášek na praní//prací prášek (mosó/por)*, ale nikdy neřekneme *pytel na spaní*, ale vždycky řekneme jen *spací pytel (háló/zsák)*. Na výše uvedených příkladech jsme viděli, že přívlastek má velmi rozmanité

formy a různé významy, vyplývá to z toho, že všechny větné členy, které tvoří skladební dvojici se slovesem nebo adjektivem se při spojení se substantivem mění v přívlastek, např. *student čte – četba studenta//studentova četba*.

4.6.1 Dílčí závěr k překládání atributů

V této části disertace jsme ukázali, jak se v typologicky odlišných jazycích, jako je čeština a maďarština, vyjadřuje příznak. Vycházíme z již publikovaného článku, (Pochylová, M. 2009), avšak některé skutečnosti poopravujeme, přehodnocujeme a doplňujeme. Již jsme ukázali, že důležitou paralelou mezi oběma jazyky je slovotvorná motivace. Zjistili jsme, že maďarskému kompozitu nejčastěji odpovídá české dvouslovné pojmenování, objevily se však i příklady, kdy jsme našli identickou stavbu českého a maďarského kompozita, např. *drága/kő – draho/kam*. Pokud jsme odhalili nějaké paralely v pojmenovacích postupech, pak gramatické významy se realizovaly vždy podle typu tvoření v daném jazyku.

Při zkoumání atributu kongruentního a nekongruentního při překladu do maďarštiny jsme poukázali na několik důvodů, které problematizují rozlišování obou atributů a také jejich překládání. Při překladu českého atributu kongruentního v maďarštině vzniká nejčastěji lexikalizované kompozitum, např. *dřevěný dům (faház), pleťové mléko (testápoló)*. Pokud v maďarštině vzniklo slovní spojení, pak mělo jiný význam než maďarské kompozitum, např. *macska hát (kočičí hřbet)* a *macskahát* jako kompozitum (rehabilitační cvik). Rozdílný slovotvorný postup se projevil také v rozdílném významu a v použití výše uvedených příkladů.

Při překladu českého atributu nekongruentního do maďarštiny se vzniklá slovní spojení lišila jak formálně, např. použitím přívlastňovací přípony, tak významově, např. *macskaháta (hřbet kočky)*, *macskahát (kočičí hřbet)*. Velmi často existovaly obě varianty, např. *faház a ház fából*. *Faház* odpovídá v překladu českému atributu kongruentnímu, bývá také hodnocen jako užívaný, lexikalizovaný prostředek vyjádření, naproti tomu *ház fából* odpovídající českému atributu nekongruentnímu byl hodnocen jako prostředek méně užívaný, obvyklý, protože u něj potřebujeme další vysvětlovací slova, např. *A fából épült ház összedőlt. (Ze dřeva postavený dům se zřítíl)*. Slova se užívá ve speciálním kontextu, potřebujeme další vysvětlovací slova. V případě např. *folyam (tok řeky)* neexistuje ani dvojslovný ekvivalent, ani kompozitum.

Zkoumali jsme také, zda se jemné sémantické odlišnosti, např. konkrétnost a obecnost projeví ve formální stránce u maďarských kompozit. Zjistili jsme, že trojici českých atributů,

např. *štěkot psa*, *psův štěkot* a *psi štěkot*, do maďarštiny překládáme stejně, ačkoli v češtině jde buď o atributy kongruentní, nebo nekongruentní. První dva příklady vyjadřují konkrétnost – např. *štěkot psa*, *psův štěkot*. Třetí příklad *psi štěkot* označuje štěkot jakéhokoli psa. Obecnost vyjádříme kompozitem bez dalších členů. např. *kutyaugatás*. Naproti tomu konkrétnost vyjádříme buď určitým, či neurčitým členem a slovním spojením, např. *a/egy kutya ugatása*, nebo určitým, neurčitým členem a kompozitem, *a/egy kutyaugatás*. Konkrétnost můžeme vyjádřit také posesivním sufixem, např. *ugatása*. Dalším formálním prostředkem pro vyjádření obecnosti je např. posesivní sufix *-i*, např. *királyi korona* (*královská koruna*) proti konkrétnímu významu, např. *a király koronája* (*koruna krále*) – *ája* je posesivní sufix.

Z překladů a příkladů vyplývá, že problémy s určováním a překládáním atributů byly způsobeny jednak typologickými rozdíly mezi češtinou a maďarštinou, jednak jazykovým územ, jenž ovlivňuje především volbu kompozita či slovního spojení. Použité postupy a získané poznatky z překládání přívlastků by bylo možné využít při hodinách překladu či při jazykových seminářích.

4.6.2 Maďarská substantivní kompozita S+S a české ekvivalenty

Při zkoumání kompozit jsme si všimli, že na rozdíl od kompozit vznikajících v češtině nebývá u maďarských složenin žádný spojovací vokál. Je to dáno opět typologickými vlastnostmi jazyka. Kromě syntaktických vztahů v kompozitu budeme sledovat také preferenci určitého slootovorného postupu. Předpokládáme, že se oba jazyky budou řídit hlavně svými typologickými vlastnostmi. Tedy maďarština bude volit především kompozici, naproti tomu maďarským kompozitům budou odpovídat česká sdružená či víceslovná pojmenování.

Kompozice je v maďarštině slootovorný postup, který je z typologických důvodů mnohem významnější než derivace. Pokud hledáme, co by odpovídalo maďarským kompozitům, pak nacházíme jednoznačně sdružená pojmenování. Ta jsou nejfrekventovanější a považujeme je za primární typ ekvivalentů. České deriváty a česká kompozita jsou ekvivalenty sekundárními, protože existují na pozadí sdružených pojmenování, často koexistují společně.

České ekvivalenty v podobě sdružených pojmenování mohou mít různou formální podobu, např. mohou být v bezpředložkovém pádě, např. *ház/tető* (*střecha domu*) nebo v předložkovém pádě, např. *ház/kulcs* (*klíč od domu*). Velmi často odpovídá maďarským kompozitům český jednoslovný derivát, např. *háló/szoba* (*ložnice*); *születés/nap* (*narozeniny*);

tej/csarnok (mlékárna); *iskola/szolga* (školník); *ház/mester* (domovník); *halas/tó* (rybník). I když oba jazyky volí slovotvorný postup podle svých typologických vlastností, můžeme v obou jazycích najít kompozita se shodnou stavbou, např. *állat/orvos* (zvěrolékař); *fa/sor* (stromo/řadí).

Kromě typologických preferencí zkoumaných jazyků, hraje velmi důležitou roli při výběru slovotvorného postupu také jazykový úzus. K maďarskému kompozitu může existovat jak ekvivalent v podobě sdruženého pojmenování, tak derivát či univerbizované pojmenování. Mluvčí pak volí z těchto variant a rozlišuje specifický význam, kterým se od sebe odlišují. Např. *málna/szörp* (*malina, sirup*) do češtiny přeložíme jako *malinový sirup*, to je koncentrát určený ke zředění vodou, z hlediska slovotvorného postupu je to sdružené pojmenování vycházející ze vztahu substantiva – *sirup* a jeho přívlastku – *malinový*. Dochází tu ke konverzi, takže se mění slovnědruhová příslušnost prvního členu ze substantiva na adjektivum.

4.7 Substantivní kompozita s primárně adjektivním komponentem A+S⁹

Dvoučlenná kompozita tvoří velmi bohatou skupinu. Druhý člen těchto složenin je substantivní, první člen bývá adjektivum v primární funkci. Je to tedy takové adjektivum, které ve větě plní funkci přívlastku. První člen specifikuje význam druhého členu. Máme zde na mysli především kompozita s primárním neodvozeným adjektivem, to se může objevit v pozici prvního komponentu složeniny. Velmi často to bývají barvy, např. *sárga/répa* (*mrkev*), *fekete/rigó* (*kos černý*). Kromě barev to bývají další nemotivovaná adjektiva, např. *víg/játék* (*veselohra*), *vidám/park* (*zábavní park*), *kis/város* (*maloměsto*). Kompozita s adjektivním komponentem se vyznačují tím, že jejich intenční pole je poměrně omezené, tvoří poměrně jednoduchou a homogenní skupinu.

Při výzkumu maďarských kompozit můžeme sledovat velké kolísání v pravopise, např. *fehér/bor* (*bílé víno*), ale např. *fehér vérsejt* (*bílá krvinka*). Výše zmíněné kolísání je značné a jediným spolehlivým zdrojem kontroly je slovník, který poskytuje informaci o momentální kodifikaci. Stejně jako u substantivních kompozit s prvním komponentem substantivním také u substantivních kompozit s prvním komponentem adjektivním existuje skupina kompozit s identickou strukturou k příslušným maďarským kompozitům. Např. *drága/kő* (*drahokam*); *kis/város* (*maloměsto*), *víg/játék* (*veselohra*); *három/szög* (*trojúhelník*); *fél/cipő* (*polobotky*);

⁹ S - substantivum jako složka kompozita, A - adjektivum jako složka kompozita V - verbum. Sv - substantivní složka s dějovým příznakem.

kis/kereskedő (malovýroba). Velká část českých ekvivalentů se v češtině univerbizovala a zařazuje se mezi deriváty, např. *vad/disznó* (divočák); *gyors/vonat* (rychlík); *öreg/ember* (stařec). Jedná se o univerbizované jednotky, kde se substantivizuje původně adjektivní komponent. Tento typ strukturní ekvivalence je nejfrekventovanější.

K těmto maďarským kompozitům jsou v češtině ekvivalentní sdružená pojmenování složená z primárního adjektiva a jemu nadřazeného substantiva – A+S, např. *vörös/bor* (červené víno); *fekete/piac* (černý trh); *piros/paprika* (červená paprika); *fekete/kávé* (černá káva). Každé kompozitum je nejen součtem významů svých komponentů, ale přidává se také celkový význam kompozita. Dobře to dokládají tyto příklady, např. okazionalismus *rychlostudent* – není „rychlý student“, ale „student, který rychle vystudoval“; *uhlobaron* – není „uhelný baron“ nebo „baron z uhlí“, ale „člověk který je např. majitelem uhelného dolu“. Obvykle tato okazionální kompozita nesou expresivní rys. Také v češtině existují podobná kompozita se stavbou A+S, např. *černokněžník*, *divoženka*, ale neexistují k nim maďarské protějšky v podobě kompozita.

Kromě primárního adjektiva v pozici předního komponentu se mohou objevit také jiné slovní druhy. Často se v této pozici uplatňuje číslovka, např. *negyed/év* (čtvrtletí); *négy/szög* (čtyřúhelník), *(fél/cipő)polobotky*; také zájmeno: *(ön/cél) samoučel*, *(ön/szeretet) sebeláska*; předložky, např. *elő/est* (předvečer), *elő/szoba* (předsín).

Maďarské kompozitum může mít také alternativní strukturní ekvivalent, pokud je druhým komponentem např. deadjektivní název zpředmětnělé vlastnosti, schéma vypadá následovně: *Sa + Sg*, např. *oddanost psa* (*kutya/hűség*); *udatnost lva* (*oroszlán/bátorság*); totéž lze vyjádřit i přirovnáním, např. *bátor, mint az oroszlán* (*udatný jako lev*). V češtině těmto konstrukcím odpovídají dvojčlenná pojmenování s adnominálním genitivem vyjadřujícím příslušnost, např. *hloubka vody*, *intenzita proudu* a jeho modifikací vzniká genitiv druhové příslušnosti, např. *odvaha lva*, *věrnost psa*. Většinu těchto genitivních konstrukcí je možno transformovat na konstrukce se shodným přívlastkem v podobě odvozeného vztahového adjektiva, nejčastěji se děje tam, kde genitivní spojení vyjadřuje druhovou příslušnost, např. *nervová slabost*, *lví udatnost*, ale jen *hloubka vody*, *síla hlasu*.

Při analýze substantivních kompozit s předním adjektivním členem jsme zjistili, že pokud se našly nějaké společné pojmenovací paralely, byly nejzřetelnější tam, kde se v obou jazycích, i když nezávisle na sobě, volilo stejné pojmenovací východisko. Pokud bylo například v obou jazycích základem pojmenování adjektivum, potvrdil se náš předpoklad, že

---

se v obou pojmenováních vztah adjektiva k ostatním prvkům pojmenovací struktury realizoval přibližně stejně. Obsahově byly tedy struktury paralelní, přestože výrazově byla každá z nich specifická a odpovídala typu tvoření pojmenování v daném jazyku.

5 Kompozita s deverbativními komponenty

5.1 Členění maďarských kompozit podle pozice deverbativního komponentu

V této části práce se budeme zabývat takovými kompozity, která v předním či zadním komponentu obsahují deverbativní složku. Za deverbativní komponent pokládáme takový, který byl odvozen od slovesa. Jednotlivé typy deverbativ se budou lišit mírou dějovosti, protože základem dějových substantiv je sémantika děje. Základními kategoriemi u sloves je vyjádření agentu a patientu, jedná se o kategorii zpředmětnění děje.

Kompozita s deverbativním komponentem jsou formálně i sémanticky rozmanitější než složeniny adjektivního typu. Uplatňuje se u nich intenční pole slovesa. Setkáváme se zde téměř se všemi základními prvky tohoto intenčního pole, např. agens, patiens, děj, místo, prostředek aj. I když je intenční pole sloves velmi bohaté a různorodé, můžeme u těchto kompozit vydělit několik základních ekvivalentních struktur. Při dělení deverbativních kompozit lze vycházet z různých aspektů. V prvním třídění vycházíme z toho, zda je deverbativní komponent předním, nebo zadním členem.

5.2 Deverbativní komponent v přední pozici

Verbální komponent se může v maďarštině objevit v přední pozici. V češtině bude těmto kompozitům odpovídat víceslovné pojmenování složené z atributu kongruentního a jeho substantiva. V prvním komponentu se může objevit například deverbativní adjektivum např. *ivó/víz* (pitná voda); *író/asztal* (psací stůl); *fogadó/nap* (úřední den), *tisztít/szer* (čisticí prostředek), *olvasó/terem* (čítárna). U českých kompozit se deverbativa v první pozici uplatňují spíše sporadicky, jsou to slova velmi stará, expresivní a málo častá, např. *talp/nyaló* (vrtil/chvost), *taknyos* (utři/nos), *rontó/pál* (kazi/svět).

5.3 Deverbativní komponent v zadní pozici

Skupina kompozit s deverbativním členem v zadní pozici je bohatě zastoupena. Můžeme zde vydělit několik podskupin. V první podskupině se jedná o kompozita, jejichž formální stavba se shoduje se stavbou českých ekvivalentů, např. *légy/fogó* (mucho/lapka); *király/gyilkos* (králo/vrah).

Druhou podskupinou jsou maďarská kompozita s deverbativním komponentem v zadní pozici, jejichž český ekvivalent je v podobě víceslovného pojmenování, které je složené z verbálního substantiva a substantiva v genitivu Sv Sg.¹⁰ Pozice deverbativního komponentu u maďarského kompozita a deverbativního substantiva u víceslovného českého pojmenování se liší, např. *štěkot psa (kutya/ugatás)*, *kutya (pes)*, *ugatás (štěkot)*; *zpěv ptáka (madár/éneklés)*, *madár (pták)*, *éneklés (zpěv)*; *motor/zúgás (hukot motoru)*, *zugás (hukot)*; *fa/vágás (kácení stromů)*, *fa (strom)*, *vágás (kácení)*; *nép/számlálás (sčítání lidu)*, *nép (národ, lid)*, *számlás (sčítání)*. U českého ekvivalentu je dějový komponent ve víceslovném pojmenování na přední pozici a zadní komponent je atributem nekongruentním.

5.3.1 Činitelská jména

Další významnou podskupinu kompozit s deverbativním komponentem v zadní pozici představují tzv. činitelská jména. Činitelská substantiva se zakládají na slovesech nebo dějových jménech. Slovesná motivace je primární. Jsou to subordinační složeniny, které pojmenovávají osoby podle činnosti pro ně charakteristické. Složená činitelská substantiva mají obdobnou onomaziologickou strukturu jako odvozeniny, liší se tím, že jsou explicitně vyjádřeny obě složky onomaziologického příznaku.

Složka určovaná představuje příznak děje, složka určující je rozvinutím tohoto dějového příznaku. První člen složeniny je nejčastěji substantivní, zadní člen je dějový, ale je to také substantivum. Žádný spojovací komponent se převážně nevyskytuje. Onomaziologická struktura těchto kompozit je realizována komplexním postupem derivačně-kompozičním, čistou kompozicí málokdy. (Bozděchová, I. 1995, s. 25). Při derivačně-kompozičním postupu se připojuje činitelský sufix (derivační sufixy), *moř – e+plav-ec – plavat po moři*; *zprav-o+daj-0 – dávat zprávy*. Volba sufixu je ovlivněna významem, formou slovesného základu a procesem skládání obou komponentů.

Jako slovotvorný základ se uplatňují nedokonavá slovesa a jejich valence, v následujících příkladech má každé sloveso jinou valenci, např. *fém/öntő (kov-o-lit-ec) – lít kov*; *samouk – sám se učit*; *nagy/vásárló (velk-o-odběra-tel) – odebírat ve velkém*; *regény/író (roman-o-pis-ec)* je osoba blíže určená dějovým příznakem (*psát*), který je rozvinut objektem *román*. Je to ten, kdo píše romány. Základovou větou je konstrukce *psát romány*.

---

¹⁰ Sv - substantivum s verbálním příznakem, Sg – substantivum v genitivu.

Maďarským subordinančním kompozitům odpovídají česká kompozita. Ekvivalence se projevuje jak v pořadí komponentů a ve slovotvorné motivaci, tak v derivačně-kompozičním slovotvorném postupu, např. *regény/író* (*roman-o-pis-ec*), *fa/vágó* (*dřev-o-rub-ec*), *has/beszélő* (*břich-o-mluv-ec*), *talp/nyaló* (*pat-o-lízal*), *arany/ásó* (*zlato/kop*), *kenyér/adó* (*chleb-o-dár-ce*), *világ/járó* (*svět-o-běž-n-ík*), *levél/hordó* (*list-o-noš*).

Dalším českým ekvivalentem je atributivní syntagma s adnominálním genitivem nebo předložkovým pádem, např. *állat/ídomító* (*krotitel zvířat*), *hal/árus* (*prodejce ryb*), *hal/kereskedő* (*obchodník s rybami*).

5.4 Konatelská jména

Konatelská jména záměrně stavíme do protikladu k jménům činitelským. Jestliže u činitelských jsou pojmenovávány osoby podle své činnosti, proces pojmenování je tedy založen na dějové složce, např. *kazatel* – *kázat*, pak jména konatelská nejsou založena přímo na kategorii děje, ale na jeho příznaku. Osoba se pojmenovává podle předmětu, k němuž je jeho činnost zaměřena nebo jímž se nějaká činnost vykonává, např. *knihař* je člověk, který váže knihy, *obuvník* spravuje obuv, *lesník* se stará o les a *zahradník* pracuje na zahradě. Na rozdíl od činitelských jmen je určovanou složkou substantivum a určující složka je ve vztahu atributivním. V určitých případech vidíme, že hranice mezi činitelskými a konatelskými jmény není vždy ostrá. Např. subst. *velkoobchodník* můžeme analyzovat jako „*obchodník, který obchoduje ve velkém*“, nebo „*ten, který provozuje velký obchod*“. Záleží tedy na tom, zda pokládáme za určující složku *obchodovat*, nebo *obchod*.

Ani v maďarštině není hranice vždy ostrá. Např. *mell/úszó* – (*plavec plave stylem prsa*) – *prsař*. Konatelská jména v češtině a maďarštině se liší už při výběru slovotvorného postupu, v maďarštině je to nejčastěji kompozitum, v češtině to bývá jednoslovný derivát, např. *knihař* (*könyv/kötő*), *stolař* (*asztalos*), v tomto příkladě se jedná také u maďarského slova o jednoslovný derivát. V následujících příkladech volí maďarština kompozici, čeština dává přednost derivátům, např. *virág/kertész* (*květinář*), *kalap/kereskedő* (*kloboučník*), *gerely/vető* (*oštěpař*). Všimli jsme si, že se jedná o názvy povolání. *Mell/úszó* – druhý komponent v maďarském kompozitu je dějový, ale je to už existující slovo *plavec*. Přední komponent specifikuje zadní komponent. Je to takový plavec, který plave stylem prsa, tedy je *prsař*. Samozřejmě také v češtině máme složená konatelská jména, ale vždy se spojuje již slovo samostatně existující a jeho přední člen specifikuje danou činnost, např. *vodohospodář* je takový hospodář, který se specializuje na vodu, respektive na *vodní hospodářství*. Při

zkoumání maďarských názvů povolání jsme pozorovali, že maďarským kompozitům odpovídá nejčastěji ekvivalent v podobě derivátu tzv. konatelských jmen, např. *knihař*, *kominík*. Na rozdíl od českých derivátů a jejich zařazení ke konatelským jménům maďarská kompozita označující názvy povolání obsahují v druhém komponentu silný dějový prvek, proto bychom je spíše zařadili do skupiny činitelských jmen. Hranice mezi jmény konatelskými a činitelskými je v maďarštině prostupná.

5.5 Nástroje

Čtvrtou bohatě zastoupenou skupinou jsou kompozita, kde jeden z komponentů, v našem případě zadní komponent, obsahuje nejen dějovou složku, ale také vyjadřuje aktivitu, kterou s daným nástrojem vykonáváme. Přední komponent specifikuje, k čemu přesně je daný nástroj určen, např. *hab/verő* (*šlehač*), *hab(pěna)*, *ver* (*tlouci*, *bít*), je to tedy přístroj na šlehání pěny; *fa/fűrő* (*vrták na dřevo*) *fa* (*dřevo*), *fűr* (*vrtat*). Českým ekvivalentem bývá buď víceslovné pojmenování složené z atributu kongruentního a jeho substantiva nebo paralelně existuje jednoslovný derivát.

5.6 Deverbativní kompozita se stavbou Pron+Sv

Kromě substantivního a deverbativního komponentu se v přední pozici může vyskytnout pronominální komponent a v zadní pozici deverbativní komponent. Pokud porovnáme tato maďarská kompozita s jejich českými ekvivalenty, zjišťujeme stejnou formální strukturu. Předním komponentem může být např. *ön* – (sebe –, samo –) např. *ön/gyilkosság* (*sebe/vražda*), *ön/képzés* (*sebe/vzdělání*), *ön/kiszolgálás* (*samo/obsluha*), *ön/védelem* (*sebe/obrana*), *ön/igazgatás* (*samo/správa*), *ön/szeretet* (*sebe/láska*). V jiných kompozitech můžeme *ön* – přeložit jako *vlastní*, např. *ön/költség* (*vlastní náklady*). V češtině bychom tyto příklady hodnotili jako nepravé složeniny, tedy spřežky.

5.7 Dílčí závěr k maďarským deverbativním kompozitům

V této kapitole jsme představili maďarská kompozita, která mají v předním nebo zadním komponentu deverbativní složku. Dále jsme ukázali, že velmi bohatě je zastoupena skupina činitelských jmen, na druhou stranu konatelská jména byla hojně zastoupena především u českých jednoslovných derivátů. Jako poslední jsme vyčlenili skupinu, jejíž zadní komponent označuje nějaký nástroj. Na závěr jsme uvedli také příklady, kde je prvním komponentem pronomen; tyto příklady jsme zhodnotili jako nepravé složeniny.

Na základě členění kompozit podle slovních druhů se nám podařilo vyčlenit několik bohatě zastoupených skupin kompozit, avšak bylo také zřejmé, že zařazení slova do skupiny činitelských či konatelských jmen nebylo zcela jednoznačné a bylo závislé na tom, co zvolíme jako základové slovo.

6 Členění maďarských kompozit podle intence sloves

Pokusíme se nyní vyjít z intence slovesa. Protože je slovesný charakter komponentů velmi bohatý na slovotvorné významy a svou povahou tvoří velmi dobře členěnou sféru těchto významů, budeme v této části disertace analyzovat maďarská kompozita podle rozdílnosti jádrových konstrukcí.

O sémantické struktuře maďarských kompozit říká Juraj Furdík: „Pravda, ani v samej maďarčině nie je sémantická štruktúra týchto kompozít jednoliata. Všeobecne sa rozdeľuje do piatich skupín podľa sémantického vzťahu medzi deverbatívnym a substantívnym komponentom; modifikácie tohto vzťahu nachádzajú svoj formálny výraz v rozdielnych jadrových konštrukciách.“ (Furdík, J. 1993, s. 151).

Po rozčlenění maďarských kompozit podle valenčních vlastností slovesa se budeme snažit najít české ekvivalenty. Tuto velmi bohatou skupinu maďarských kompozit bychom mohli rozdělit do těchto základních skupin:

6.1 Kompozita založená na vztahu subjektu a predikátu

V první skupině jsou maďarská kompozita, která jsou založena na vztahu subjektu a predikátu, *motor/zugás* (*hukot motoru*), jádrová konstrukce zní - *motor hučí*; *fej/fájás* (*bolení hlavy*), - *hlava bolí*; *föld/rengés* (*zemětřesení*), - *země se třese*; *nép/szaporodás* (*růst populace*) - *populace roste*; *föld termel* (*země rodí*) - *termő/föld* (*úrodná půda*), přední komponent je dějový, je to deverbativum, *voda padá* - *víz/esés* (*vodopád*), *slunce se vrací* - *nap/fordulat* (*slunovrat*), *kolo se točí* - *kör/hinta* (*kolotoč*), druhý komponent je agentem děje pojmenovaného základovým slovesem prvního komponentu.

6.2 Vztah verba a objektu v akuzativu

V druhé skupině jsou shromážděna maďarská kompozita, která vyjadřují vztah mezi verbálním komponentem a jeho objektem v různých pádech, nejčastěji jsme zaznamenali objekt v akuzativu, např. *fa/vágás* (*kácení stromů*), kompozitum je založeno na vztahu slovesa a jeho objektu - *kácet stromy*; *törvény/javaslat* (*návrh zákona*) - *navrhovat zákon*; *ajtó/nyitás* (*otvírání dveří*) - *otvírat dveře*; *város/nézés* (*prohlídka města*), - *prohlížet si město*; *isszák a vizet* (*pijí vodu*) - *ivó/víz* (*pitná voda*); *vařit kávu* - *kávė/főző* (*kávovar*), *föld/mérő* (*země/měřič*) - *měřit zem*; - zadní komponent je dějový, přední je substantivní. Následující příklady jen dokládají, o jak početnou skupinu maďarských kompozit se jedná, např. *hal/árus*

(*prodavač ryb*); *autó/tolvaj* (*zloděj aut*); *fegyver/csempész* (*pašerák zbraní*). Jádrovou konstrukcí je objektové syntagma, např. *halat árul* (*ryby prodávat*).

Z výše uvedených příkladů vidíme, že českým strukturním ekvivalentem může být buď slovní spojení složené z atributu kongruentního a jeho substantiva, adnominální genitivní spojení s činitelským jménem jako nadřazeným členem nebo identické kompozitum. I když pro češtinu je typičtější derivace, našli jsme velké množství příkladů totožných českých kompozit, např. *regény/író* (*romanopisec*); *rágó/gumi* (*žvýkací guma, žvýkačka*).

6.3 Vztah verba a objektu v různých pádech

Kromě kompozit založených na vztahu verba a jeho objektu v akuzativu, existuje také bohatá skupina kompozit, která jsou založena na vztahu slovesa a objektu v různých dalších pádech, např. v instrumentálu, genitivu. Činitelský komponent bývá u těchto kompozit v zadním komponentu, např. *baromfi/kereskedő* (*obchod s drůbeží*), *baromfival kereskedik* (*obchodovat s drůbeží*); *zseb/tolvaj* (*kapesní zloděj*), *zsebből lop* (*krást z kapsy*). Českým ekvivalentem bude adnominální spojení, jehož podřazený člen je v instrumentálu nebo v předložkovém pádě, např. *obchodník s drůbeží*. Značná část ekvivalentů existuje v podobě derivátu tzv. konatelských jmen, např. *knihař, kominík*.

6.4 Vztah verba a adverbiálního určení

Další skupinou maďarských kompozit jsou složená slova, která jsou založena na vztahu slovesa a adverbiálního určení. Protože také v češtině jsou adverbiální určení různého druhu, bude tato skupina velice rozmanitá a bohatě zastoupená. U adverbiálního určení jsme našli typy adverbiálního určení místa, času, způsobu, míry, zřetele, účelu, např. *írnak az asztalon* (*píšou na stole*) → *író/asztal* (*psací stůl*) nebo *lakó/szoba* (*obývací pokoj*) – v maďarském kompozitu je přední komponent dějový, druhý komponent je pojmenováním místa děje. Jak vidíme na příkladech, českým ekvivalentem je atribut kongruentní v podobě deverbativního adjektiva a substantivum. Deverbativní komponent se může přemístit na zadní pozici, např. *hegy/mászó* (*horo/lez/ec*) – *leze na horu*, *tenger/járó* (*mořeplav/ec*) – *plave na moři*.

6.4.1 Vztah verba a adverbiálního určení prostředku a způsobu

Tuto skupinu charakterizují kompozita, která jsou založena na vztahu verba a adverbiálního určení prostředku, např. *írnak a géppel* (*píšou strojem, píšou na stroji*) → *író/gép* (*psací stroj*); *telefon/beszél-get-és* (*telefonický hovor*) – *telefonon beszélget* (*mluvit po*

telefonu). Deverbativní komponent se může objevit jak v přední, tak v zadní pozici. *mell/úszás (plavat stylem prsa) – mellen úszik (plavat prsa)*.

Adverbiale způsobu s deverbativním komponentem v zadní pozici jsme našli v následujících příkladech: *gyors/írás (těsn-o-pis) – psát těsně, gyors/mosás (rychl-o-/pra-n-i) – prát rychle, szép/írás (kras-o-pis) – psát krásně*, přední komponent pojmenovává způsob děje. Základem těchto kompozit je adverbiální syntagma.

6.4.2 Vztah verba a adverbiálního určení účelu

Velmi frekventovaným pojmenováním v oblasti průmyslu, dopravy, elektroniky, výpočetní techniky je pojmenování *gép (stroj)*. Existuje jako samostatné slovo, ale vyskytuje se také jako zadní člen dvoučlenných maďarských složenin, např. *repülő/gép (letadlo), számoló/gép (počítadlo), számítógép (počítač), vető/gép (sečí stroj, sečka)*. (Furdík, J. 1993, s. 156 - 157). Předním komponentem je dějové adjektivum, zadním komponentem je substantivum –*gép*. V češtině existuje k těmto maďarským kompozitům ekvivalent v podobě jednoslovného derivátu, např. *mosó/gép (pračka), mosogató/gép (myčka), szárító/gép (sušička)*. Jedná se o domácí spotřebiče.

6.4.3 Adverbiální určení času

Příkladů k tomuto typu jsme nenašli mnoho, protože v maďarštině jsou určení času vyjádřena víceslovným pojmenováním, např. *tavaszi futás (jarní běh), megnyitó beszéd (zahajovací řeč)*. V kompozitu jsme našli např. *fogadó/nap (úřední den) fogadnak ezen a napon (navštěvují, úřadují v tomto dni) – druhý komponent je pojmenováním času, v němž se děj odehrává; kezdő/rugás (začáteční výkop ve fotbale), első/szülött (prvorozenec)*.

6.4.4 Dílčí závěr k adverbiálním kompozitům

I když je intenční pole maďarských sloves velmi bohaté a různorodé, podařilo se nám vyčlenit několik skupin kompozit rozlišených podle toho, na jakém syntaktickém základě vznikla. Nejčastěji se uplatnila kompozita s deverbativním komponentem, který vznikl na základě vztahu slovesa a adverbiálního určení způsobu a účelu. Na druhou stranu nejméně zastoupena byla skupina adverbiálního určení času. Samozřejmě časové významy jsou v maďarštině také hojně zastoupeny a vyjadřovány, avšak nevolí se slovotvorný postup kompozice, nýbrž se dá přednost slovnímu spojení.

6.5 Hledání českých ekvivalentů k maďarským kompozitům

V této části práce se pokusíme hledat české ekvivalenty k maďarským kompozitům. Při zkoumání vztahů mezi českými a maďarskými kompozity jsme zjistili, že i přes odlišnost mezi oběma systémy jazyků můžeme najít odpovídající jevy.

Typickou formou maďarských deverbativních kompozit jsou útvary, jejichž přední člen je deverbativní adjektivum s příponou – *ó*/ – *ő*. Tomuto schématu by odpovídala např. skupina kompozit založená na syntaktickém vztahu mezi subjektem a predikátem, např. *föld termel* (*půda plodí*), a z ní vzniklé kompozitum – *termő/föld* (*úrodná půda*).

Na druhé straně k tomuto typu maďarských kompozit existuje několik skupin českých ekvivalentů. I když víme, že tato ekvivalence není přímočará, že není možné ke každému kompozitu najít speciální strukturní ekvivalent, přesto se pokusíme vyčlenit několik ekvivalentních typů. K frekventovanému zakončení deverbativních maďarských kompozit –*ó*, –*ő*, nacházíme v češtině různorodou skupinu českých ekvivalentů.

6.5.1 Sufixy českých ekvivalentů –*ící*, –*ací*

Jedním z českých ekvivalentů je víceslovné slovní spojení složené z deverbativního adjektiva s příponou –*ící*, –*ací* a jeho substantiva. Příklady dokazují, že jde o velmi různorodou skupinu, patří sem např. *író/asztal* (*psací stůl*); *töltő/toll* (*plnicí pero*). Různorodost je zajištěna zastoupením mnoha sémantických typů, např. *rágó/gumi* (*žvýkací guma*), toto kompozitum vyjadřuje patiens děje; *varró/gép* (*šicí stroj*), toto kompozitum vyjadřuje prostředek děje; *lakó/szoba* (*obývací pokoj*) vyjadřuje místo děje, *fogadó/nap* (*přijímací den*) vyjadřuje čas děje.

6.5.2 Prepozice *na* v účelovém významu

Patřily by sem také příklady, jejichž české ekvivalenty mohou mít dvojí podobu. Jednak to jsou výše zmíněná víceslovná slovní spojení složená z deverbativního adjektiva s příponou –*ící*, –*ací* a jeho substantiva, jednak to jsou víceslovná slovní spojení, která jsou složena ze substantiva a dějového substantiva v předložkovém pádě, např. v akuzativu s předložkou *na* v účelovém významu, např. *csomagoló/papír* (*balící papír* nebo *papír na balení*); *mosó/por* (*prací prášek* nebo *prášek na praní*), *vasaló/deszka* (*žehlicí prkno* nebo *prkno na žehlení*), *oltó/készülék* (*hasicí přístroj* nebo *přístroj na hašení*), *tisztító/por* (*čisticí prostředek* nebo *prostředek na čištění*). Některé české ekvivalenty používáme jen v jedné podobě. O užití

příslušného tvaru rozhoduje kromě typologických vlastností také jazykový úzus, např. *háló/zsák* (*spací pytel*), druhý způsob, tedy *pytel na spaní* se nepoužívá.

6.5.3 Lokál s předložkou *v*, sufix *–ný*, sufix *–avý*, *–ivý*

Ekvivalentem může být také lokál s předložkou *v* ve významu zřetele, např. *vívó/bajnok* (*mistr v šermu*), *úszó/bajnok* (*přeborník v plavání*).

Dalším českým ekvivalentem k maďarským kompozitům je víceslovné slovní spojení složené z deverbativního adjektiva s příponou *–ný* a jeho substantiva, např. *szántó/föld* (*orná půda*); *kutató/intézet* (*výzkumný ústav*), *ivó/víz* (*pitná voda*).

Posledním analyzovaným ekvivalentem může být deverbativní adjektivum s příponou *–avý*, *–ivý* a jeho substantivum, např. *gázló/madár* (*brodivý pták*), *gyógy/hatás* (*hojivý účinek*).

6.6 Ekvivalenty *–í*, *–ní*, *–ba* k deverbativnímu sufixu *–ás*, *–és*

Jiným velmi častým slovotvorným sufixem maďarských kompozit jsou kompozita, jejichž druhý komponent obsahuje slovotvorný sufix *–ás*, *–és*. Tomuto slovotvornému sufixu odpovídá několik českých ekvivalentů, např. v podobě verbálního substantiva, např. *rádió/adás* (*rádiové vysílání*). Slovotvornými sufixy *–ás*, *–és* se tvoří v maďarštině ze sloves podstatná jména, např. *felefon/beszélgetés* (*mluvení, rozhovor po telefonu*), *föld/rengés* (*zemětřesení*), *mell/úszás* (*plavání stylem prsa*).

Druhým českým ekvivalentem k maďarskému sufixu *–ás*, *–és* je slovotvorný sufix *–ba*, např. *vér/képződés* (*krve/tvorba*), *szó/alkotás* (*slovo/tvorba*), *tenger/hajózás* (*moře/plavba*). Přestože je v maďarštině tento způsob tvoření velmi frekventovaný, v češtině se jedná o způsob omezeně produktivní. (Příruční mluvnice češtiny, s. 151).

6.7 České ekvivalenty v podobě jednoslovných derivátů

K maďarským kompozitům, která jsou založena na vztahu slovesa a ostatních větných členů, bývají ekvivalentní nejen víceslovná pojmenování, ale také jednoslovné deriváty, např. kompozitu vyjadřujícímu vztah mezi subjektem a predikátem odpovídá jednoslovný český derivát. Např. *védő/ügyvéd* (*obhájce*); vztah mezi slovesem a jeho objektem v akuzativu, *rágó/gumi* (*žvýkačka*); místo děje *búvó/hely* (*úkryt*), *fürdő/szoba* (*koupelna*), *gyakorló/tér* (*cvičiště*), *fekvő/hely* (*lůžko*). Jednoslovným ekvivalentem bývá také slovo označující prostředek děje, např. *számító/gép* (*počítač*); *mosó/gép* (*pračka*); *számoló/gép* (*počítadlo*); *ébresztő/óra* (*budík*); *kérdő/jel* (*otazník*). Jak vidíme na příkladech, maďarská kompozita mají

totožnou slovotvornou formu, ale jsou odlišná ve slovotvorném postupu. To se projevuje především v rozmanitosti jádrových konstrukcí.

6.7.1 Nejčastější sufixy českých derivátů

K maďarským kompozitům existují buď české deriváty, nebo jsou k nim ekvivalentní kompozita, která zároveň přibírají slovotvorný sufix. Bozděchová (1995, s. 30) označuje tato kompozita jako taková, která vznikla derivačně-kompozičním postupem.

6.7.1.1 Suffixy českých *feminin*

Pokud je k maďarským kompozitům ekvivalentem český derivát, pak nejčastější sufixy u *feminin* jsou např. *–ka*, *–(a)čka*, *mosó/gép* (*pračka*), *számológép* (*počítačka*), *vasaló/gép* (*žehlička*), *hintá/szék* (*houpačka*), *törölő/rongy* (*utěrka*), *szedő/kanál* (*sběračka*) patří sem bohatě zastoupená skupina názvů prostředků děje. U *feminin* jsou frekventované deriváty, které označují místo, kde se nějaký děj odehrává, např. *–na*, *–vna*, *–ovna*, např. *váró/terem* (*čekárna*), *dolgozó/szoba* (*pracovna*), *mosó/konyha* (*prádelna*), *fürdő/szoba* (*koupelna*), *dohányzó/terem* (*kuřárna*).

6.7.1.2 Suffixy českých *maskulin*

Pro *maskulina*, která označují názvy technických přístrojů, nástrojů a zařízení, je nejčastějším sufixem *–č*, na rozdíl od *feminin* k nim v maďarštině ekvivalent pouze v podobě jednoslovného derivátu, např. *kikapcsoló* (*vypínač*), *levegő* (*snímač*), *főző* (*vařič*), *hűtő* (*chladič*). Suffixem *–č* se mohou vyznačovat také činitelská jména označující nějaké povolání, např. *elektro/hegesztő* (*elektro/svářeč*), *kőcsiszoló* (*kameno/brusič*), *étel/hordó* (*jídlo/nosič*). Kompozita v obou jazycích se v těchto příkladech vyznačovala identickou stavbou. Dalším velice produktivním sufixem českých činitelských jmen je *–tel*. Tento sufix označuje osobu, která vykonává nějakou činnost, např. *társ/alapító* (*spolu/zakladatel*), *ön/ellátó* (*samo/zásobitel*), *nagy/vásárló* (*velko/odběratel*).

6.7.1.3 Suffixy českých *neuter*

U *neuter* můžeme také vyčlenit několik bohatě zastoupených skupin. Zde opět maďarským kompozitům odpovídají příslušné české deriváty. Velmi frekventovaným sufixem u českých derivátů je *–dlo*, např. *mosdó/tál* (*umyvadlo*), *repülő/gép* (*letadlo*), *vízi/jármű* (*plavidlo*). Dalším velmi produktivním českým sufixem u českých derivátů je *–tko*, např. *ceruza/hegyező* (*ořezávátko*), *fog/szabályozó* (*rovnátko*), *etető/hely* (*krmítko*), *köpő/csésze* (*plivátko*), *mikrofon/fej* (*mluvítko*). *–istě* je také velmi frekventovaný sufix českých derivátů, maďarská

kompozita v zadním členu označují nějaké obecné místo a prvním členem specifikují, jaký děj se na daném místě odehrává, např. *epítő/hely* (*staveniště*) je místo, kde se něco staví, *játszó/tér* (*hřiště*) je místo, kde si hrajeme, *raktár/ház* (*skladiště*) je místo, kde se něco skladuje, *gyakorló/tér* (*cvičiště*) je místo, kde se cvičí. Zadní člen je substantivní, přední člen je deverbativní.

Již v kapitole o slovotvorné motivaci jsme poukázali na to, že velmi často se ekvivalenty shodují, ale velmi často se také liší právě ve slovotvorné motivaci, např. *munka/hely* (*pracoviště*) v maďarštině se liší sloveso *pracovat* – *dolgozni* od substantiva *práce* – *munka*.

6.8 Tautologická kompozita u deverbativních komponentů

Při zkoumání maďarských kompozit jsme již u adjektivních komponentů uvedli, že velmi často se v maďarštině vyskytují tzv. tautologická kompozita. Tato tautologická kompozita jsme našli také u kompozit s deverbativním komponentem, nejčastěji v předním komponentu.

Zadní komponent se vyznačuje širokým rodovým významem, např. v *olvasó/terem* (*čítárna*), zadní komponent *tér* (*prostor*) označuje nespecifikovaný prostor, přední komponent je deverbativní a specifikuje zadní komponent, je to místo, kde se čte. Stejným způsobem jsou vystavěna následující maďarská kompozita, např. *lelő/hely* (*naleziště*) *hely* (*místo*); *szülő/föld* (*rodiště*) *föld* (*země, půda*); *számító/gép* (*počítač*) *gép* (*stroj*); *háló/szoba* (*ložnice*), *szoba* (*pokoj*); *olvasó/könyv* (*čítanka*) *könyv* (*kniha*).

Tautologická kompozita substantivní a deverbativní se liší také v možnosti vypouštění zadního členu. Pokud jsme u substantivních kompozit uváděli, že velmi často se v běžné řeči vynechává komponent s širokým rodovým významem, např. *gólya/madár* (*čáp, pták*), běžně se užívá jen přední člen, tedy *gólya*, pak u maďarských kompozit s deverbativním komponentem v přední pozici není toto vynechání možné, protože by nebylo jasné, o jaké místo se přesně jedná. U substantivních kompozit je to také možné proto, že přední i zadní člen existují také mimo kompozitum v nezměněné formě, jako samostatná slova. Neverbální komponent, např. *olvasó* sice také existuje mimo složeninu, ale potřebuje základové slovo, proto se nemůže vynechat.

7 Vícekomponentová německá a maďarská kompozita

V této části kapitoly bychom se chtěli věnovat kompozitům vícekomponentovým. Protože se vícekomponentová kompozita vyznačují komplikovanými vztahy mezi složkami, budeme se snažit postihnout toto hierarchické uspořádání kompozit také v grafech.

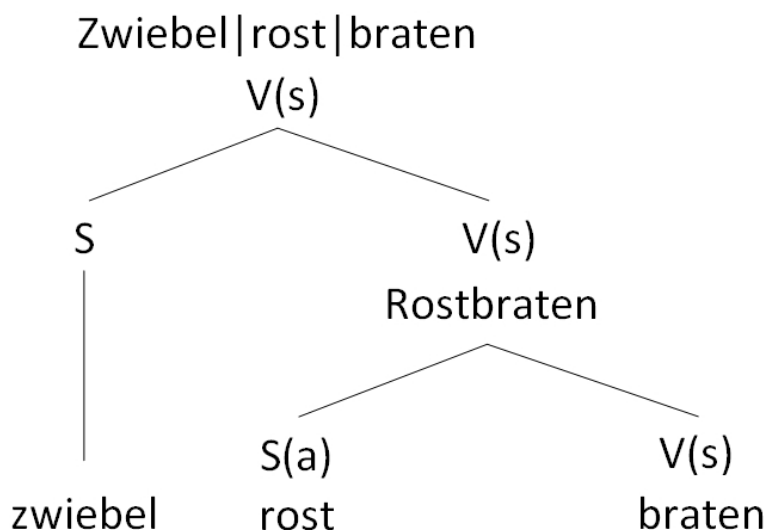
Pro maďarštinu jsou poměrně častá kompozita složená z více než dvou částí, např. *gáz/olaj/motor* (*naftový motor*), v češtině jsou nejčastěji zastoupena kompozita s dvěma komponenty, avšak několik příkladů také najdeme. Právě proto, že pro češtinu tato kompozita nejsou příliš typická, není jich mnoho (pokud vyloučíme složité chemické názvy), pomůžeme si při analýze vícekomponentových kompozit příklady z němčiny.

Susan Olsenová přichází s myšlenkou, že i když se analyzují kompozita více než dvoučlenná, přesto řešíme vztah pouze mezi dvěma jednotkami. Třetí člen pak bývá přiřazen na jiné rovině. Takto bychom mohli postupovat dále na dalších rovinách. Jinými slovy, stavba vícečlenných kompozit je přesně strukturovaná a hierarchizovaná. Postupujeme podobně jako při syntaktické analýze věty nebo při morfologické analýze slova. Pouze dvě jednotky jsou ve vztahu a „nabalují“ na sebe další části kompozita. V němčině se s vícečlennými kompozity můžeme setkat často. Při jejich analýze se pokusíme znázornit jednotlivé komponenty v grafu, aby bylo zřejmé, jak je kompozitum hierarchizováno, zároveň binární dvojice naznačíme také uzávorkováním.

7.1 Grafy německých vícekomponentových kompozit

Velmi bohatě zastoupenou skupinou vícečlenných německých kompozit jsou názvy jídel.

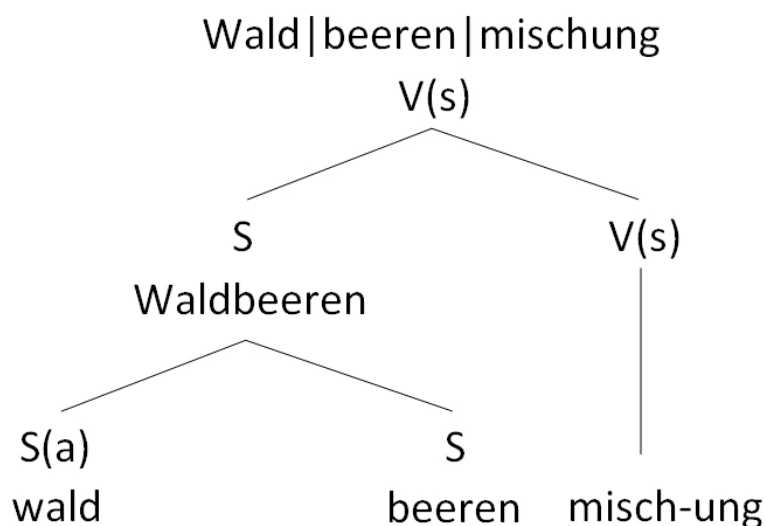

Obraz 13: příklad „Zwiebelrostbraten“

Při analýze tříkomponentového kompozita *Zwiebel/rost/braten* nejprve vyčleníme *Zwiebel* (cibule) a *Rostbraten* (roštěná pečeně), potom ještě můžeme dělit na *-rost-* a *-braten*. Do češtiny bychom toto kompozitum přeložili jako *roštěná pečeně na cibuli*. V němčině se jedná se o postupnou determinaci. Komponent *rost* je původu substantivního, ale při překladu do češtiny se překládá jako adjektivum. *Braten* je verbálního původu, proto získal označení **V**, ale při kompozici se substantivizuje, to je v grafu označeno jako **(s)**. Původně substantivní komponent *rost* (rošt) vlivem konverze přijímá funkci atributu, mohli bychom ho v grafu označit jako **a**. Uzávorkováním vyjádříme: **(Zwiebel (rost (braten)))**.

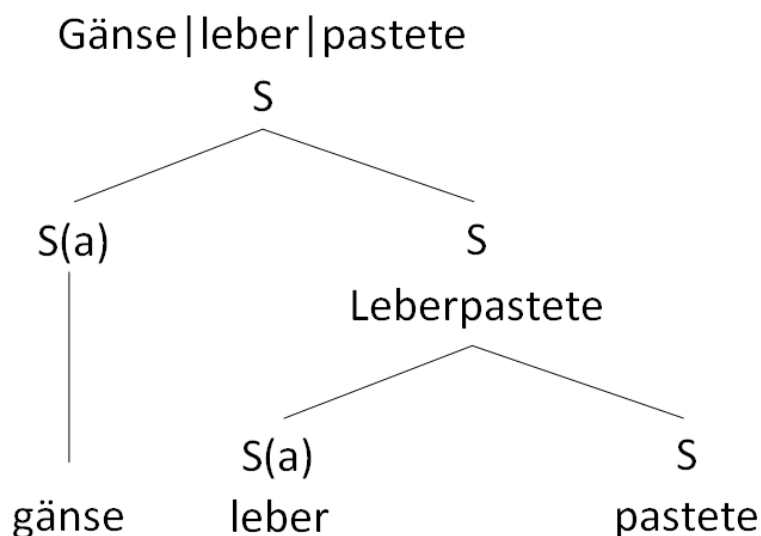
Na dalším příkladě si ukážeme, že hranice prvního členění se může vyskytovat na různém místě, např. *Wald/beeren/mischung*. První členění je *Waldbeeren* a *mischung*. První komponent dále členíme na *Wald* a *beeren*, to jsou *lesní plody*, *misch* je verbální komponent **V**, který přijímá substantivizující sufix *-ung* **(s)**. *Wald* původně substantivní komponent plní funkci atributu, proto v grafu získává adjektivní příznak **Sa**. Do češtiny toto tříkomponentové složené slovo přeložíme jako postupnou determinaci *míchané lesní plody* nebo jako atribut nekongruentní *směs z lesních plodů*. Oba české názvy se běžně používají. Uzávorkováním : **(((wald(beeren))(misch)-ung)**.

Obraz 14: příklad „Waldbeerenmischung“

Gänse/leber/pastete na tomto příkladě vidíme, že někdy je velmi obtížné určit místo prvního členění tříkomponentového kompozita. Existuje jak spojení *Gänseleber* (*husí játra*), ale existuje také *Leberpastete* (*husí paštika*). Při rozhodování nám pomůže poslední komponent, který zároveň určí celkové slovnědruhové zařazení celého kompozita. Tedy výše uvedené kompozitum rozdělíme na *Gänse* – a *–leberpastete*. Poslední komponent rozdělíme na *–leber* a *–pastete*. Do češtiny bychom toto kompozitum přeložili jako postupně rozvíjející přívlastek *husí játrová paštika*, první dva členy se mění konverzí na adjektivní, ale jsou původu substantivního, proto je v grafu zapisujeme jako **S**. Uzávorkováním znázorníme takto: **(Gänse (leber (pastete)))**.

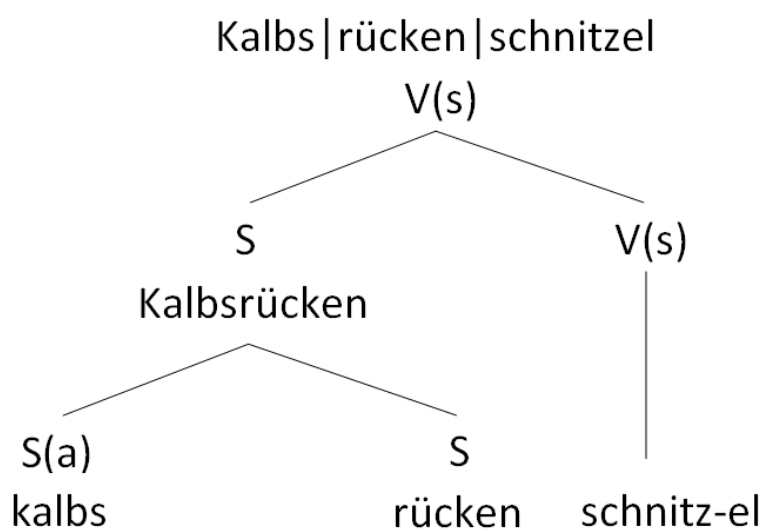

Obraz 15: příklad „Gänseleberpastete“

Na následujícím příkladě *Kalbs/rücken/schnitzel* můžeme zcela jasně určit, kde začneme první dělení vícečlenného kompozita, tedy *Kalbsrücken* – (*telecí hřbet*) a – *schnitzel* (*řízek*), přední komponent se dále dělí na *Kalbs*-a –*rücken*. Toto tříkomponentové kompozitum přeložíme do češtiny jako *řízek z telecího hřbetu*. Zadní komponent *řízek* je v němčině motivováno slovesem *rezat* V a přidává se substantivizující sufix –*el* (**s**). Původně substantivní komponent *Kalbs* získává adjektivní příznak **Sa**.

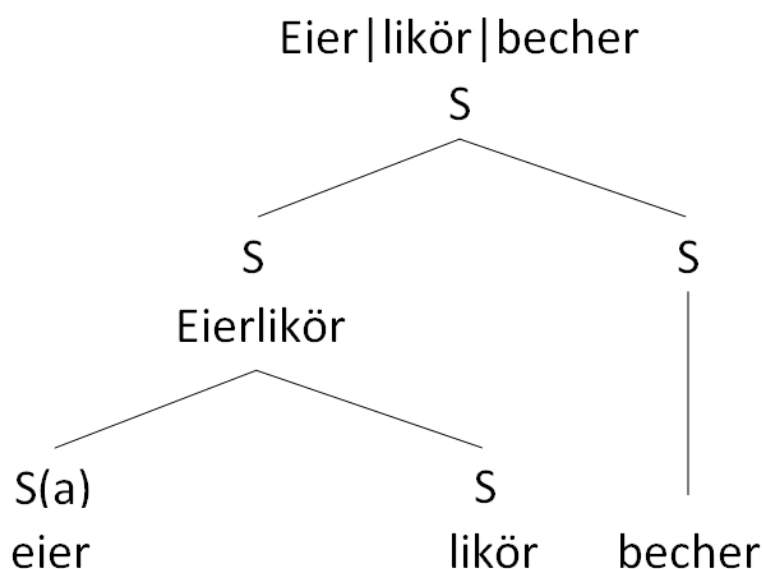
Uzávorkováním: (((**Kalbs**(**rücken**))(schnitz)-el)).

Obraz 16: příklad „Kalbsrückenschnitzel“

Členění následujícího kompozita je poměrně jasné, př. *Eier/likör/becher* nejdříve vyčleníme *Eierlikör*- a –*becher*. Přední komponent dále dělíme na *Eier*- a –*likör*. Do češtiny přeložíme jako *pohár s vaječným likérem*, původně substantivní komponent *Eier* získává adjektivní příznak **Sa**, v některých slovnících můžeme najít také ekvivalent *vaječný koňak*. Uzávorkováním: ((**Eier**(**likör**))becher).

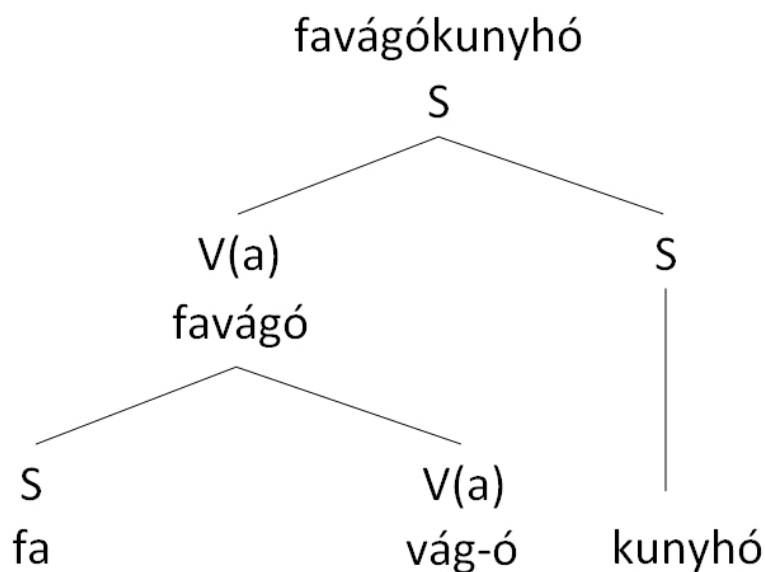

Obraz 17: příklad „Eierlikörbecher“

7.2 Grafy maďarských vícekomponentových kompozit

Německá vícekomponentová kompozita jsme představili především proto, abychom ukázali, jak budeme postupovat při vícestupňové dekompozici maďarských kompozit. Stejnou analýzu totiž lze uplatnit také na maďarských složeninách.

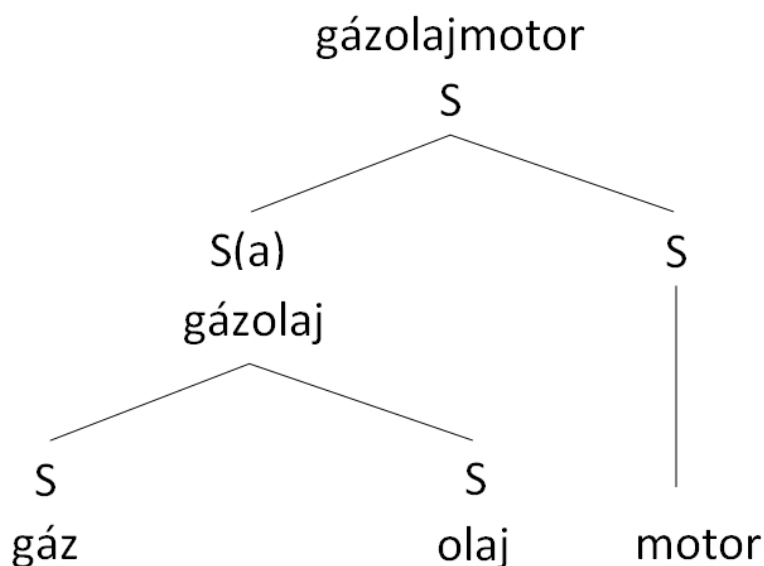

Obraz 18: příklad „favágókunyhó“

Maďarské kompozitum *favágókunyhó* členíme při binární analýze na první rovině na komponenty *favágó* a *kunyhó*. *Kunyhó* (*koliba*) existuje také mimo kompozitum. Na druhé rovině členíme *favágó* na *fa* (*strom*) a *vágó* (*sekající*). *Vágó* rozdělíme na *vág* – to je báze slova, která je odvozena od slovesa *vágni* (*sekat*) a *-ó* je adjektivizující sufix. Celý střední

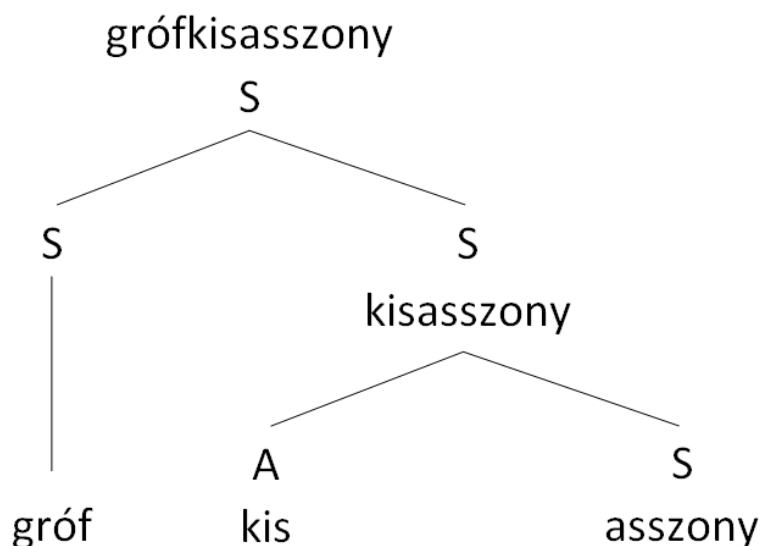
člen označíme slovesným základem **V** a adjektivizujícím sufixem **a**. Při překladu tohoto kompozita do češtiny získáme atribut kongruentní *dřeborubecká* a dominující substantivum *koliba*. *Koliba* je dřevěná chata pro pastevce v horách. (Mejstřík, VI. 2005, s. 138). Uzávorkováním: (((fa(vág(-ó))kunyhó)).

Obraz 19: příklad „gázolajmotor“

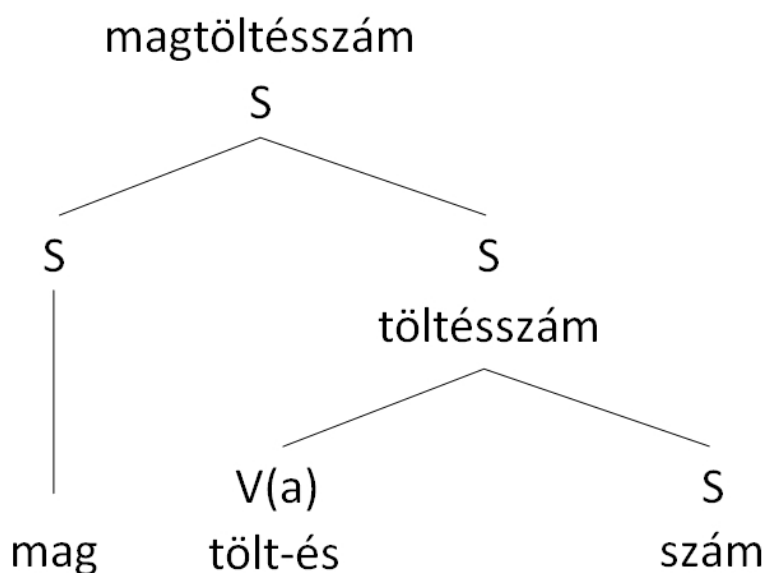
Kompozitum *gázolajmotor* rozdělíme na první rovině na komponenty *gázolaj* a *motor*. *Motor* se vyskytuje také mimo kompozitum jako plnovýznamové slovo. Přední komponent *gázolaj* (*nafta*) rozdělíme na *gáz* (*plyn*) a *olaj* (*olej*). Do češtiny přeložíme jako *naftový motor*, komponent *gázolaj* se při překladu adjektivizuje, získává adjektivní příznak **a**. Uzávorkováním: (((gáz)+(olaj))motor)).

Obraz 20: příklad „grófkisasszony“

Při prvním dělení kompozita získáme *gróf* a *kisasszony*. *Gróf* (*hrabě*) je komponent, který existuje také mimo kompozitum. *Kisasszony* rozdělíme na komponenty *kis* (malý) a *asszony* (*slečna*). *Kis* je primární adjektivum. Toto tříkomponentové kompozitum přeložíme do češtiny jednoslovným derivátem *komtesa*. Uzávorkováním: ((**gróf(kis(asszony))**))

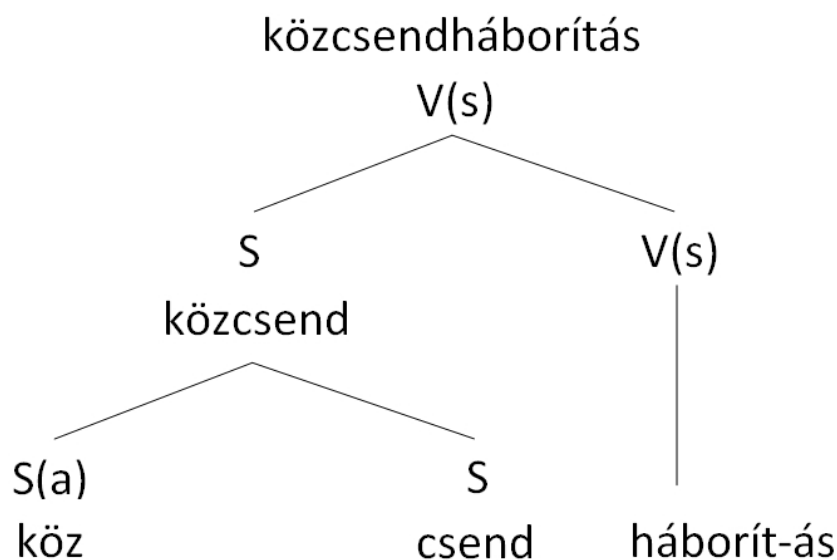

Obraz 21: příklad „magtöltésszám“

Při prvním členění kompozita získáme *mag* (*jádro*), to je plnovýznamové slovo a existuje také mimo kompozitum. *Töltésszám* je zadní komponent. Můžeme ho dále rozdělit na *töltés* a *szám* (*číslo*), *szám* existuje jako samostatné slovo i mimo kompozitum. Komponent *töltés*

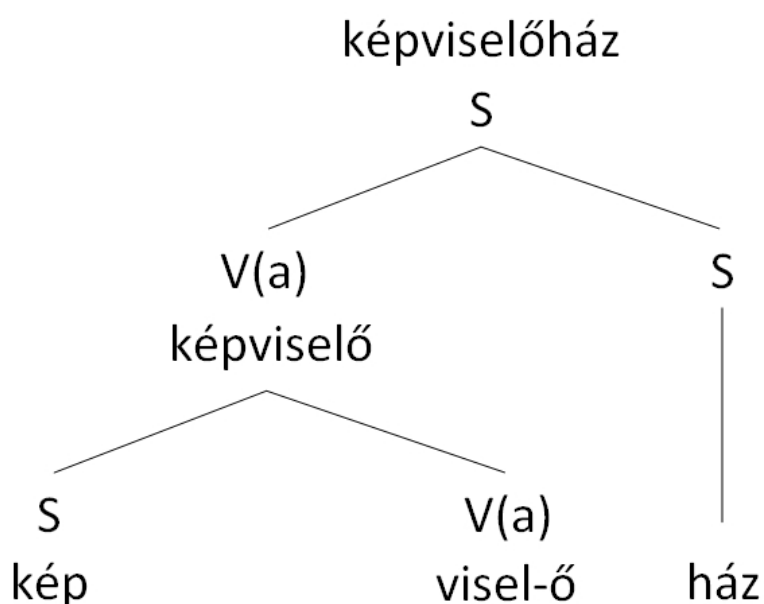
rozdělíme na bázi *tölt* -, což je verbální komponent **V** odvozený od slovesa *tölteni* (*plnit*), *-és* je adjektivizující sufix, proto ho označíme (**a**). Do češtiny toto komplikované kompozitum přeložíme jako *atomové jádro*. Uzávorkováním: **((mag(tölt(és)))szám))**.

Obraz 22: příklad „közcsendháborítás“

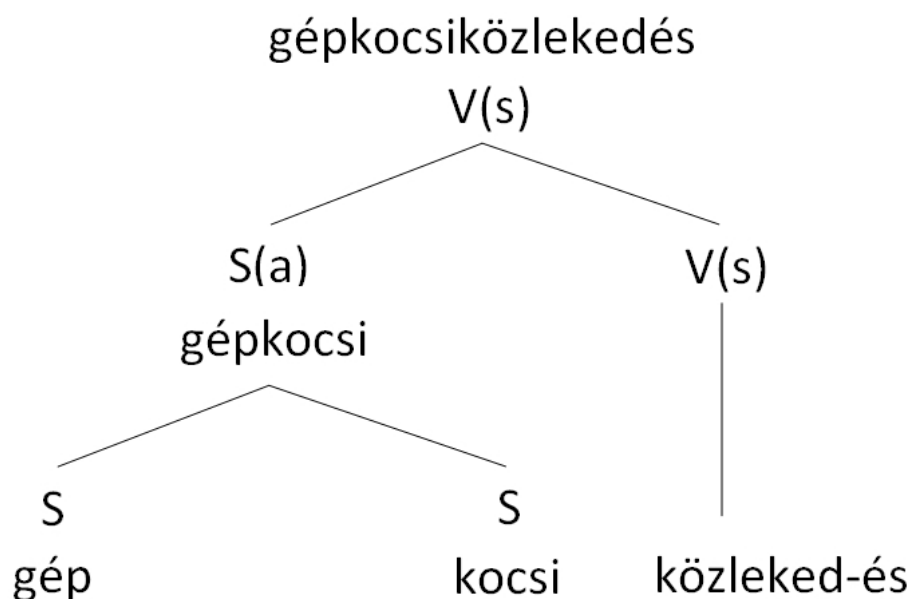
Binárním členěním nejprve získáme komponenty *közcsend* a *háborítás*. *Közcsend* členíme na komponenty *köz* (*veřejnost*) a *csend* (*klid*). *Háborítás* je samostatně existující slovo, je odvozeno od slovesa *háborít* (*pobuřovat, rušit*), v grafu označujeme jako **V** a dále vyčleňujeme substantivizující sufix *-ás*, v grafu označeno jako (**s**). Při překladu do češtiny začínáme zadním členem *rušení*, *veřejného klidu* je atribut nekongruentní. U předního komponentu *köz* došlo ke konverzi, podstatné jméno zde plní funkci atributu, proto v grafu získává příznak **a**. Uzávorkováním: **((köz+csend)háborít(ás))**.

Obraz 23: příklad „képviselőház“

Při prvním dělení získáme přední komponent *képviselő* a *ház*. *Ház* (*dům*) je plnovýznamové slovo a lze ho najít také mimo kompozitum. *Képviselő* členíme na *képvisel* – je verbální báze odvozená od slovesa *képviselni* (*zastupovat*) v grafu označujeme jako **V** a adjektivizující sufix *-ő* v grafu označen jako **(a)**. Komponent *képvisel* ještě dále dělíme na *kép* (*obraz*), *visel* (*mít zodpovědnost*). V češtině přeložíme jednoduše jako *poslanecká sněmovna*. Uzávorkováním: ((*kép*+*visel*(*ő*))*ház*)).

Obraz 24: příklad „gépkocsiközlekedés“

Při binární analýze kompozita získáme přední komponent *gépkocsi* a *közlekedés*. Přední komponent dělíme na *gép* (*stroj*) a *kocsi* (*auto*), zadní komponent je verbálního původu a je odvozen od verba *közlekedik* (*dopravovat se*), v grafu **V**, substantivizující sufix *-és* je zaznamenán jako **(s)**. Do češtiny přeložíme jako dvouslovné slovní spojení *automobilová doprava*. Všimli jsme si, že přední komponent *gépkocsi* (*automobil*) díky konverzi plní atributivní funkci, v grafu je označen adjektivním příznakem **a**, tedy *automobilový*. Uzávorkováním: **((gép+kocsi)(közleked(és)))**.

Při analýzách německých, ale hlavně maďarských vícekomponentových složenin jsme si ukázali, že jim v češtině nejčastěji odpovídá atribut kongruentní, v několika případech atribut nekongruentní, velmi často jim odpovídal také jednoslovný český derivát. Do kompozita nejčastěji vstupovaly komponenty typu substantivního, méně adjektivního a velmi často slovesného. Při tvorbě kompozit docházelo ke změnám slovního druhu komponentů buď vlivem velmi rozšířeného slovotvorného postupu konverze, tedy bezafixálním tvořením, či pomocí substantivizujících a adjektivizujících sufixů.

8 Aktuální tendence v současných jazycích

8.1 Univerbizace

Vedle jednoslovných derivátů se jako ekvivalenty k maďarským kompozitům uplatňují univerbizovaná pojmenování. Univerbizované pojmenování vzniká na základě sousloví, většinou zde první částí bývá adjektivum a jemu nadřazené substantivum, např. *hudební škola* – *hudebka*, *výtvarná výchova* – *výtvarka*. Pokud porovnáme ostatní slovanské jazyky, univerbizace se v češtině uplatňuje v nejvyšší míře. Univerbizace je typickým a rozšířeným projevem ekonomie jazyka. (Encyklopedický slovník češtiny, s. 505). Maďarština naproti tomu dává přednost vyjádření kompozitem.

Nabízí se otázka, jak a z čeho vzniká univerbizované slovní spojení. Při procesu univerbizace se nejčastěji víceslovné pojmenování změní na jednoslovné, existují různé přístupy pojímání univerbizace (Encyklopedický slovník češtiny, s. 505). My vymezujeme univerbizaci v užším slova smyslu, to znamená, že vzniklá univerbizovaná jednotka nese rysy formální i významové té původní víceslovné jednotky, z níž byla odvozena. Obvykle tento proces probíhá u hojně užívaných slovních spojení. Právě proto si jejich časté užívání vytvoří zjednodušení. Oproti víceslovným pojmenováním jsou univerbizovaná pojmenování vhodnějšími jazykovými jednotkami, protože se lépe ohýbají, jsou kratší, a jsou tedy vhodnějším materiálem pro další derivační procesy.

Univerbizované jednotky se hojně vyskytují v běžné mluvě, většinou to jsou nespisovné jednotky, velmi často s sebou nesou nějaký expresivní rys, např. *zubní lékař* – *zubák*. Naproti tomu *zubař* je univerbizovaná jednotka bezpříznaková. Expresivní rys se může časem ztratit, např. původní název *fotografický aparát* – *fotoaparát*. Na tomto příkladě dokládáme, že slovotvorné postupy se často kombinují, např. kompozice s abreviací. Tato univerbizovaná jednotka se během času stala zcela neutrálním vyjádřením a pronikla dokonce až do spisovné češtiny. (Slovník spis. češtiny pro školu a veřejnost, 2005, s. 85). Základové slovo *fotoaparát* se dále proměňuje v derivačním slovotvorném procesu a přijímá typický český slovotvorný sufix - *ák*, např. *foťák*. Podobně *panelový dům* – *panelák*.

8.1.1 Frekventované sufixy českých univerbismů

Z velkého množství českých slovotvorných sufixů, můžeme vyčlenit ty nejfrekventovanější. Z víceslovného pojmenování získáme univerbizované pojmenování tak,

že z první části slovního spojení *panelový* vezmeme slootovornou bázi *panel* a připojíme produktivní sufix, pro maskulina je to např. *–ák*, druhý člen sousloví, tedy substantivum, je také velice důležité pro nové univerbizované pojmenování, protože rozhoduje o jeho rodu, např. *panelový dům*, *dům* je maskulinum, potom také *panelák* je maskulinum.

Následující příklady jen potvrzují, o jak frekventovaný sufix se jedná, např. *Václavské náměstí* – *Václavák*, *sympatický muž* – *sympaták*, *pojišťovací agent* – *pojišťovák*, *obývací pokoj* – *obývák*, *turistický oddíl* – *turisták*, *spací pytel* – *spacák*, *dvoulůžkový pokoj* – *dvoulůžák*. Existují výjimky, kdy se rod výsledného univerbizovaného pojmenování neřídí podle rodu substantiva, ale řídí se podle již existujícího synonymního vyjádření, např. *přátelské utkání* – *přátelák*, *utkání* je sice neutrum, ale existuje synonymní vyjádření *zápas*, což je maskulinum, *národní mužstvo* – *národák*, *mužstvo* je neutrum, ale opět existuje synonymní vyjádření v podobě cizího ekvivalentu, *tým*, což je maskulinum.

Univerbizovaná pojmenování přijímají také produktivní koncovky ženského rodu – *ka*, např. *generální zkouška* – *generálka*, *kandidátní listina* – *kandidátka*, *igelitová taška* – *igelitka*, *hudební výchova* – *hudebka*, *postupové přehrávky* – *postupovky*, *závěrečné zkoušky* – *závěrečky*. Také ve středním rodu lze nalézt mnoho univerbizovaných spojení, např. *společenství přátel* – *spolčo*, *solární studio* – *solárko*, *rajské jablko* – *rajče*.

Při univerbizaci se může uplatnit jak derivace, např. *bramborová polévka* – *bramboračka*, tak kompozice, např. *nová čeština* – *новоčeština*. Především u výrazů univerbizovaných, vzniklých procesem derivace, se jedná o pojmenování charakteristická především pro běžně mluvený jazyk, např. *lakó/szoba* (*obývací pokoj*), *obývák*; *gyermek/szoba* (*dětský pokoj*), *děcák*. Toto univerbizované pojmenování může být odvozeno také ze slovního spojení *dětský domov*. Některá pojmenování dokonce existují v úzu jen v univerbizované podobě, např. *rágó/gumi* (*žvýkačka*); *számító/gép* (*počítač*). Hypotetické názvy, např. *žvýkací guma* či *počítací stroj*, bychom běžně v mluvené řeči nepoužili.

Na druhé straně jednoslovná pojmenování, která vznikla kompozicí, mohou mít charakter odborných termínů a patří do odborného jazyka, např. *stará čeština* – *staročeština*.

8.1.2 Motivace k tvorbě univerbizovaných pojmenování

Jak jsme již výše poukázali, užitím univerbizovaných pojmenování se mluvčí snaží o neotřelé, někdy o expresivní vyjádření. Vedle významného faktoru ekonomičnosti v jazyce musíme zmínit také další významný faktor demokratizace jazyka. Proti demokratizačním

tendencím v jazyce stojí tvorba složitých víceslovných pojmenování, přejímání cizích slov i celých konstrukcí v rámci procesu internacionalizace češtiny a velmi silné projevy jazykového snobismu. (Lotko 2002). V maďarštině se univerbizační procesy objevují spíše ojediněle u slangových slov, proto se tímto problémem nebudeme v naší disertaci více zabývat.

8.2 Hybridní složeniny

V předešlých kapitolách jsme se věnovali kompozitům, jejichž oba komponenty byly domácího původu. Velmi často se v jazyce také objevují slova, kde oba komponenty v kompozitu jsou cizího původu, nejčastěji jsou to slova pocházející z řecko-latinských základů, těchto slov bylo v češtině i v maďarštině vždy velké množství, např. *filozofie* (*filozófia*), *demokracie* (*demokrácia*), *archeologie* (*archeológia*). Tyto internacionalismy se v obou jazycích vyznačují indentickou stavbou, nepatrně se liší pouze na rovině fonetické.

V poslední době stále více v obou jazycích, jak v češtině, tak i v maďarštině, sílí tendence vytvářet tzv. hybridní kompozita. Na rozdíl od běžných kompozit jen s českými, nebo jen s cizími komponenty, se v hybridním kompozitu kombinuje český a cizí komponent.

Problematikou hybridních kompozit se v češtině zabývalo mnoho českých lingvistů již v polovině 60. let (Mejstřík, V. 1965). Společně s vývojem české lingvistiky se proměňoval také pohled na hybridní kompozita. Na počátku zkoumání hybridních kompozit se tyto jazykové jednotky hodnotily jako nevhodné, nečeské a neústrojné (např. u Fr. Trávníčka), postupně se ale pohled na kompozita proměňoval a přívětivější přístup k těmto jednotkám zaujali např. Miloš Dokulil, František Daneš či Miloš Helcl. Patrik Mitter (2003) se zabýval hybridními substantivy s prvním (předním) komponentem cizího původu.

8.2.1 Vladimír Mejstřík

Velmi významným příspěvkem ke zkoumání hybridních kompozit je práce Vladimíra Mejstříka (1965). Autor studie na základě bohatého materiálu analyzuje hybridní kompozita, sleduje jejich frekvenci, produktivitu, i stylovou platnost, a klasifikuje je podle slovtvorného typu. Autor chápe hybridnost jako specifický rys slovní zásoby, která se vyznačuje hybridností. Hybridnost je způsobena tím, že se v jednom slově spojují minimálně dva heterogenní komponenty. Heterogenost komponentů spočívá v tom, že jeden komponent je domácího původu a druhý je cizího původu, pořadí komponentů může být také obrácené. Sám autor dodává, že toto rozlišení, který komponent je domácí a který cizí, může být problematické, neboť u různých cizích slov můžeme sledovat odlišnou míru zdomácnění.

Některá slova jsou už tak zdomácnělá, že je za cizí ani nepovažujeme, i když původně česká nejsou, *např. škola, papír, olej, chmel*. (Machek, V. 1997).

Mejstřík vyčleňuje tři typy hybridních slov. V první skupině se spojuje cizí prefix se základem domácího původu, *např. antirodič, suboddělení*, ve druhé skupině se spojuje domácí základ s cizím sufixem, *např. houslista, vědátor*, ve třetí skupině se spojuje cizí a domácí komponent v jednom slově, *např. fotoprodejna, stereopřehrávač*. Autor se zabývá především třetí skupinou hybridních slov. Tyto složeniny se vyvíjejí jako samostatný slovotvorný typ především v odborném stylu psaném i mluveném. Na pozadí zkoumání hybridních složenin můžeme zkoumat jednak proces internacionalizace, jednak univerbizace. Kromě odborného vyjadřování se s hybridními složeninami můžeme setkat v publicistickém stylu.

Centrum hybridních složenin tvoří určovací složeniny. Mejstřík dělí tato hybridní kompozita na složeniny ze základů podstatných jmen, *např. autobrzda, radiosoučástka*. Druhou bohatě zastoupenou skupinou jsou hybridní složeniny tvořené z přídavného a podstatného jména, *např. novoromantismus, rychloanalýza*. Cizích slov v předním komponentu přibývá, *např. mikrorozhovor, makročlánek*. U hybridních kompozit starších pochází komponenty především z řecko-latinských základů, u novějších hybridních kompozit se uplatňuje také materiál anglický.

8.2.2 Patrik Mitter

Patrik Mitter ve své monografii z roku 2003 nejen velmi podrobně zpracovává aktuální téma hybridních kompozit, ale zároveň v rámci synchronního pohledu zachycuje internacionalizační tendence v jazyce a snaží se naznačit vývojové tendence v této vrstvě slovní zásoby. Autor se zaměřuje na kompozita s prvním komponentem cizího původu. Jako cizí komponenty jsou chápány ty, které jsou jako cizí stále pocíťovány. Při hodnocení domáckosti či cizosti výrazu se opírá o Akademický slovník cizích slov 1995. V oblasti publicistiky, reklamy byly častými prvními komponenty *např. euro-, narko-, eko-, krimi-*.

Při klasifikaci hybridních kompozit navazuje Patrik Mitter na práce svých předchůdců, zejm. na V. Mejstříka a M. Dokulila. Složeniny dělí podle slovnědruhového zařazení prvního komponentu. Dalším kritériem dělení je způsob skládání, rozlišuje spřežky, čistou kompozici a komplexní postupy konverzně-kompoziční a derivačně-kompoziční. U prvního komponentu rozlišuje jeho původ. V pozici prvního (předního) komponentu se mohou objevit slova původu *např. řeckého, latinského, germánského, italského, východoslovanského, ale také neindoevropského*. Při hodnocení produktivity komponentů se opírá o publikaci Nová slova

v češtině 1 a užívá škálu od velmi produktivní, produktivní až k omezeně produktivní a neproduktivní. Důvody nárůstu počtu hybridních kompozit spatřuje v potřebě vyjádření nových pojmenování v různých oblastech lidské činnosti, např. ve výpočetní technice, módě, sdělovacích prostředcích, životním stylu, sportu či nových technologiích. (Mitter, P. 2003, s. 289 - 297).

8.2.3 Hybridní kompozita v češtině a maďarštině

Hybridní kompozita jsou v obou jazycích velmi aktuálním tématem. Vzhledem k typologii maďarštiny se nová cizí nová slova začleňují bez větších komplikací. Již na rovině fonetické se maďarština snaží absolutně přizpůsobit původnímu znění cizího slova, dokladem jsou následující příklady, *plüss* (*plyš*), *büfé* (*bufet*), *sofőr* (*šofér*). V obou jazycích jsme odhalili totožné příklady, co se týče slovotvorné motivace komponentů, výběr slovotvorného postupu se opět řídí typy zkoumaných jazyků. Jako první skupinu jsme vyčlenili kompozita, kde v přední pozici je slovo domácího původu, např. *arc/massázs* (*obličej, masáž, masáž obličeje*); *világ/katasztrófa* (*světová katastrofa*), *élet/stílus* (*životní styl*), *tömeg/kommunikáció* (*hromadná komunikace*); *akasztó/fa/humor* (*šibeniční humor*), *tudomány/politika* (*politika v oblasti vědy*).

V druhé skupině jsou příklady hybridních kompozit, kde první člen je cizího původu. Také při vzniku hybridních kompozit se v maďarštině může kombinovat několik slovotvorných postupů, např. *abreviace* s kompozicí, např. *profí/csapat* (*profí – zkrácenina z professzionista*), *profesionális* (*družstvo*); *bank/pénztár* (*pokladna v bance*); *autó/szemüveg* (*automobilové brýle*).

Jak jsme již uvedli, ačkoli bývá maďarština na jednu stranu chápána jako jazyk poměrně uzavřený cizím slovům, není tato uzavřenost chápána jako uzavřenost vůči cizím slovům obecně, spíše se jedná o určitý konzervativní odstup z hlediska uživatelů jazyka. Zejména pro starší generaci je typické, že pokud existují dva výrazy, jeden domácí a jeden cizí, vyberou domácí. Tato tendence by mohla být společná pro oba jazyky, na druhé straně k slovu domácímu vždy existuje ekvivalent v podobě cizího slova.

Tyto paralelní varianty se liší z hlediska stylového a významového, např. většinou varianta domácího původu s sebou nese nějaký specifický rys, např. *koncert* se v maďarštině spojuje s populární, rockovou, moderní hudbou, kdežto jeho maďarský domácí ekvivalent *hangverseny* se pojí pouze s vážnou hudbou. Stejně u slov označujících zábavu: *buli* (*párty*) označuje společnost neformální, naopak starší maďarský výraz *szórakozás* (*zábava*) nebo

táncmulatság (*taneční zábava*) evokuje míru důležitosti z hlediska společenského, popřípadě požadavky na společenský oděv a společenské chování. Prozkoumání postojů mluvčích k cizím výrazům by si zasloužilo hlubší prostudování, my se zatím spokojíme pouze s materiálem maďarských slovníků. V české lingvistice se otázkami postojů mluvčích k cizím slovům soustavě zabývali například A. Tejnor (1972), E. Lotko (1997, 2000, 2004) nebo O. Martincová (1998, 2004).

8.3 Prefixoidy a sufixoidy

Není žádnou novinkou, že příliv a nárůst složenin v současné češtině i v maďarštině je odrazem působení cizích jazyků. Na základě publikace O. Martincové (1998) o neologismech můžeme vyčlenit nejrozšířenější první část kompozit, tedy přední kořenné morfémy, příklady budeme řadit podle výskytu, např. *mini-*, *video-*, *super-*, *bio-*, *multi-*, *eko-*, *pseudo-*. Tyto přední komponenty častým užíváním mohou ztratit svou charakteristiku kořených morfémů. Mohou se formalizovat a získat spíše charakter podobný prefixům, proto se pro tyto případy ujal termín prefixoid, tedy původem přední komponent, který získal funkci prefixu, v maďarštině k těmto typům existují totožná kompozita, např. *diszkó/szoknya* (*disko/sukně*), *profi/festés* (*profi/ličení*). Podobně se může zformalizovat také zadní komponent v kompozitu. Ten může přebírat funkci sufixu, proto je označován jako sufixoid. (Encyklopedický slovník češtiny, s. 506). Suffixoidy jsou jednotky, které stojí na hranici mezi kořenými morfémy a sufixy, velice často mívají mezinárodní charakter, např. *-bal*, *-centrum*, *-fikace*, *-fil*, *-fobie*, *-holik*, *-logie*, *-man*, *-mánie*, *-téka*.

Příklady sufixoidů nejsou řazeny podle výskytu, ale abecedně, např. *cestománie*, *čechofil*, *vlasologie*, *lidofobie*. Je zřejmé, že velké množství výrazů z uvedených příkladů bylo vytvořeno spíše náhodně, pro aktuální potřebu, z potřeby neotřelého či expresivního vyjádření. Jen čas ukáže, zda se tyto jednotky stanou běžnou součástí mluveného a později psaného jazyka, či zda budou nahrazeny novými jednotkami. Předpokládali jsme, že k těmto výše zmíněným jednotkám najdeme v maďarštině identická kompozita, ale kupodivu jsme téměř ke všem českým hybridním kompozitům našli v maďarštině slovní spojení o dvou členech, např. *cestománie* (*utazási mánia*), *čechofil* (*cseheket szerető* nebo *cseh-barát*).

Zkoumání hybridních kompozit jak v češtině, tak v maďarštině je velice důležité a cenné, neboť slovní zásoba jazyků je nejrychleji se proměňující rovina jazyka. Při zkoumání těchto jednotek zjišťujeme nejen jak se oba jazyky vyrovnávají s přílivem cizích slov, ale máme také jedinečnou příležitost vysledovat, jakým směrem se bude rozvoj těchto jednotek ubírat.

Závěr

Zkoumání geneticky nepříbuzných jazyků, češtiny a maďarštiny, přineslo mnohá, někdy překvapivá pozorování. Naše zkoumání jsme zahájili z nejobecnějších typologických hledisek, protože typologická metoda nám umožňuje zkoumat jazyky nepříbuzné a nacházet tak nejobecnější vlastnosti jazyků. Předpokládáme, že jazyky se odlišují ve svých specifických rysech, ale lze najít určité konstanty, které jsou pro všechny jazyky společné.

Oba jazyky jsme představili nejen jako zástupce určitých typů, např. maďarštinu jako typický jazyk aglutinační a češtinu jako typický jazyk flexivní, ale snažili jsme se ukázat také prvky ostatních typů u zkoumaných jazyků a jak se tyto ostatní rysy jiných typů projevují při tvorbě slov a do jaké míry se projeví. Myslíme si, že naše práce je přínosná také proto, že porovnává jazyky, jejichž vztahům dosud nebyla věnována náležitá lingvistická pozornost.

Při výzkumu jsme hledali styčné body mezi gramatikami obou jazyků a našli jsme společná témata k analýzám. Jednu kapitolu jsme věnovali slovotvorné motivaci, protože se ukázalo, že oba jazyky se vyznačují vysokým počtem motivovaných slov ve slovní zásobě. V kapitole o produktivních způsobech tvoření slov se ukázalo, že každý jazyk se řídí při výběru slovotvorného postupu především podle svých typologických vlastností.

Za zásadní kapitolu naší disertační práce považujeme analýzu českých i maďarských kompozit. Téma kompozice jsme vybrali proto, že je v obou jazycích velice aktuálním tématem. V maďarštině se jedná o velmi produktivní způsob tvoření slov, v češtině je typičtější derivace, avšak v poslední době se kompozice také stále více uplatňuje, mj. kvůli přílivu cizích slov do češtiny. Předkládáme zde dělení kompozit podle různých východisek, např. podle hlediska slovnědruhového, podle syntaktických vztahů mezi komponenty, či podle intence slovesa. Rozhodující je zadní člen kompozita, který rozhoduje o celkovém slovnědruhovém zařazení kompozita. K maďarským kompozitům jsme se snažili najít české ekvivalenty. Našli jsme nejčastěji dvouslovné slovní spojení nebo jednoslovný derivát, v mnoha případech jsme zaznamenali v kompozitech indentickou stavbu.

Kompozice jako slovotvorný proces se v obou jazycích velmi často vyskytuje také v kombinaci s jiným slovotvorným postupem. V maďarštině se kompozice velmi hojně kombinuje s konverzí. V češtině se kompozice nejčastěji kombinuje s derivací nebo abreviací. Preference určitého slovotvorného postupu je významným projevem typologie jazyka. Co se

týče slovních druhů v komponentech nejvíce byla zastoupena kompozita ve složení S+S, A+S, S+Sv, Sv+S. (Velká písmena označují slovnědruhový původ komponentů.) V analýzách jsme použili také malá písmena k označení příznaku, např. pokud se k verbálnímu základu přidává substantivizující sufix, označíme celé kompozitum jako V (s). Značnou část analýzy kompozit jsme věnovali dvoukomponentovým kompozitům, protože se hojně vyskytují jak v češtině, tak v maďarštině. Položili jsem si však také otázku jak analyzovat kompozita vícečlenná.

Pro češtině není vícečlenná kompozice typická, téměř se nevyskytuje, proto jsme si při analýze těchto složitých kompozit vypomohli s němčinou, kde se vícečlenná kompozita velmi hojně vyskytují. Využili jsme teorii Susan Olsenové o binárním členění vícekomponentových složenin a pokusili jsme se aplikovat tyto binární postupy také na maďarská kompozita. Teorie se ukázala jako velmi univerzální a vhodná, neboť nám přesně odhaluje hierarchické vztahy mezi komponenty ve vícečetné kompozici. Při analýzách jsme ke každému příkladu vytvořili také graf, aby se přesně ukázaly vztahy mezi komponenty. Pro úplnost jsme ještě doplnili uzávorkování. Při slovnědruhovém hodnocení komponentů, jsme vycházeli ze slovotvorné báze komponentů při vzniku kompozita, např. *mischung* – obsahuje bázi *misch* – proto jsme označili komponent jako verbální V, se substantivizujícím sufixem *-ung*, v grafu (s), třebaže při překladu do češtiny už získáváme substantivum *směs*.

Při překladech dvoukomponentových i vícekomponentových maďarských kompozit jsme zaznamenávali několikačetné konverze. Velmi často to byl například původně substantivní komponent v přední části kompozita, který přijal funkci atributu, např. *halsaláta* – *ryba*+*salát* – *rybí salát*. Jako ekvivalenty se k maďarským vícekomponentovým kompozitům nejčastěji objevilo dvouslovné slovní spojení, buď atribut kongruentní či nekongruentní, poměrně často dokonce jednoslovný derivát, identické tříkomponentové kompozitum se nevyskytlo v žádném z příkladů.

Také při zkoumání komplikovaných vztahů mezi vícekomponentovými kompozity jsme se snažili ukázat, jak silně se promítá typ jazyka do slovotvorby a chtěli jsme doložit, proč se v češtině vícečetná kompozita netvoří. Je to dáno především tendencí k derivačnímu tvoření slov, komplikovaností alternací, nejednoznačností českých gramatických morfémů.

Poslední kapitolu věnujeme aktuálním tendencím v současných jazycích. Tuto kapitolu bereme jako výhledovou. Chtěli jsme zde nastínit, které otázky by ještě bylo dobré dále prozkoumat a jakým způsobem se asi bude výzkum ubírat. Univerbizace se v češtině

v porovnání např. s jinými slovanskými jazyky uplatňuje v nejvyšší míře, na druhou stranu v maďarštině je to jev zcela neproduktivní, omezený na vybrané slangové výrazy. Na druhou stranu hybridní složeniny jsou pro oba zkoumané jazyky velmi aktuálním tématem. V naší práci ukazujeme kompozita, kde první komponent je domácího původu a zadní komponent je cizího původu. V druhé skupině se pořadí cizího a domácího komponentu vymění. U hybridních kompozit jsme si také všimli, že původ cizího komponentu v hybridních kompozitech bývá stále častěji z angličtiny.

V poslední době se neustále mluví o expanzi cizích slov do jazyků. Je třeba si uvědomit, že proti této tendenci stojí tendence protichůdné, např. jazyková xenofobie, purismus, konzervatismus. Myslíme si, že není třeba obávat se nějakých dramatických změn, neboť proti přílivu cizích slov hraje důležitou roli také například typ jazyka a preference určitého slovtvorného postupu. V neposlední řadě proti cizím slovům stojí také konzervativní přístup mluvčích, kteří mají s cizími slovy problémy na několika rovinách.

V maďarštině existují vhodné podmínky pro přijímání cizích slov, protichůdnou tendencí je poměrně uzavřený postoj mluvčích k novým slovům. V češtině je hlavní překážkou plynulého přísunu cizích slov typologický obraz češtiny a komplikovaný proces začlenění nového slova do systému češtiny.

Myslíme si, že porovnávat dva typologicky odlišné jazyky je velmi přínosné, neboť můžeme nalézat ty nejobecnější principy v jazycích. Zkoumat vztahy právě mezi češtinou a maďarštinou je nutné také proto, že oba jazyky pochází z podobného kulturně-politického prostředí střední Evropy a probíhají v nich tedy zákonitě podobné procesy. Věříme, že i z těchto důvodů bude přibývat množství takto orientovaných prací.

Resumé

Typologická metoda umožnila srovnávat dva nepříbuzné jazyky, češtinu a maďarštinu. Mezi oběma jazyky jsme našli styčné body vhodné pro výzkum, a to slovotvornou motivaci a tvorbu kompozit. Česká i maďarská kompozita jsme analyzovali z různých hledisek a k maďarským kompozitům jsme hledali české ekvivalenty. Nejvíce se uplatnilo dvouslovné slovní spojení, jednoslovný derivát či identické kompozitum.

Pro celkové slovnědruhové zařazení kompozita byl rozhodující tzv. zadní člen. Kompozice se v obou jazycích kombinovala s dalšími slovotvornými postupy, například s konverzí, derivací či abreviací. U kompozit dvoučlenných nejčastějšími kombinacemi byla kompozita těchto schémat : S+S, A+S, S+Sv, Sv+S, u vícekomponentových složenin se analýza komplikovala vícestupňovou kompozicí, proto jsme zvolili také grafické vyjádření s binární analýzou vícekomponentových kompozit. Českými ekvivalenty k vícekomponentovým kompozitům bylo opět dvouslovné slovní spojení, někdy jednoslovný derivát. Identické tříkomponentové kompozitum se nevyskytlo v žádném případě.

Naším hlavním cílem bylo ukázat, jak silně se promítá typ jazyka do slovotvorby. V grafech maďarských tříkomponentových kompozit jsme ukázali, že maďarština je svým typem velmi vhodná k tvorbě vícekomponentových složenin, na rozdíl od češtiny, kde se tyto jednotky vyskytují jen ojediněle. Čeština netvoří vícečetnou kompozici právě kvůli svému typologickému obrazu.

Poslední kapitolu jsme věnovali aktuálním tendencím ve slovní zásobě češtiny i maďarštiny.

Zusammenfassung

Die typologische Methode ermöglichte den Vergleich zweier nicht miteinander verwandter Sprachen: Tschechisch und Ungarisch. Für die Forschung haben wir zwischen beiden Sprachen geeignete Berührungspunkte gefunden, nämlich Motivation der Wortbildung und Komposition. Wir haben tschechische und ungarische Komposita unter verschiedenen Gesichtspunkten analysiert und dabei zu den ungarischen Komposita tschechische Äquivalente gesucht. Meistens handelte es sich bei diesen Äquivalenten um Wortverbindungen aus zwei Wörtern, Derivate aus einem Wort oder identische Komposita.

Für die vollständige Zuordnung des Kompositums zur jeweiligen Wortart war das so genannte Hinterglied entscheidend. Die Komposition wurde in beiden Sprachen mit weiteren Verfahren der Wortbildung kombiniert, z.B. mit Konversion, Derivation oder Kürzung. Bei den zweigliedrigen Komposita handelte es sich meistens um Kombinationen nach folgenden Schemata: S+S, A+S, S+Sv, Sv+S. Bei den mehrgliedrigen Komposita gestaltete sich die Analyse durch das Entstehen von mehreren Kompositionsebenen schwieriger, wodurch wir bei der binären Analyse von mehrgliedrigen Komposita auch grafische Darstellungen verwendeten. Bei den tschechischen Äquivalenten zu mehrgliedrigen Komposita handelte es sich abermals meistens um Wortverbindungen aus zwei Wörtern sowie manchmal um Derivate aus einem Wort. Identische dreigliedrige Komposita kamen in keinem Fall vor.

Unser wichtigstes Ziel war es zu zeigen, wie stark sich der Sprachtyp in der Wortbildung zeigt. In den Darstellungen der ungarischen dreigliedrigen Komposita haben wir gezeigt, dass Ungarisch mit seinem Sprachtyp sehr gut für die Bildung von mehrgliedrigen Wortzusammensetzungen geeignet ist, im Gegensatz zur Tschechischen Sprache, wo solche Gebilde nur vereinzelt vorkommen. Die Tschechische Sprache bildet keine mehrgliedrigen Komposita, gerade wegen seines typologischen Bildes.

Im letzten Kapitel widmeten wir uns aktuellen Tendenzen im Wortschatz der tschechischen sowie der ungarischen Sprache.

Rezümé

A tipológiai módszer lehetővé tette két genetikailag nem rokon nyelv, a cseh és a magyar összehasonlítását. A két nyelv között találtunk olyan érintkezési pontokat, melyek érdekesek a kutatásra, ezek a motiváció a szóképzésben és az összetett szavak képzése. A cseh és a magyar összetett szavakat különböző szempontok alapján elemeztük, ill. a magyar összetett szavakhoz cseh ekvivalenseket kerestünk. A leggyakoribb a kétszavas szóösszetétel, az egyszavas derivátum vagy az identikus összetett szó volt.

A összetett szavak szófaji csoportosításnál döntő szerepet játszott az ún. hátsó tag. A összetett szavak mindkét nyelvben más szóképzésbeli módokkal kombinálódtak: konverzióval, derivációval vagy rövidítéssel. A kéttagú összetett szavaknál a kombinációk leggyakoribb sémái a következők voltak: F+F, M+F, F+I, I+F.¹¹ A többkomponensű összetett szavaknál az elemzést többszintű kompozíció nehezítette, ezért a többkomponensű összetett szavak bináris elemzésénél grafikus ábrákat is készítettünk. A magyar többkomponensű összetett szavak cseh ekvivalensei általában kétszavas szóösszetételek voltak, olykor egyszavas derivátumok. Identikus háromtagú összetett szó egyetlen esetben sem fordult elő.

Fő célunk annak a megmutatása volt, hogy a nyelv típusa milyen erősen nyilvánul meg a szóképzésben. A magyar háromkomponensű összetett szavak grafikonjain megmutattuk, hogy a magyar nyelv saját típusának megfelelően igen gyakran képez többkomponensű összetett szavakat, szemben a cseh nyelvvel, ahol ezek az egységek csak nagyon ritkán fordulnak elő. A cseh éppen a tipológiai sajátosságai miatt nem képez többtagú összetett szavakat.

Az utolsó fejezetet a cseh és a magyar nyelv szókincsében végbemenő aktuális tendenciáknak szenteltük.

---

¹¹ Sv = I (Ige), S (substantívum) = F (főnév), A (adjektívum) = M (melléknév). F+F, M+F, F+I, I+F.

Seznam zkratk

A	adjektivum
A.	akuzativ
Adv	adverbium
A kol.	a kolektiv
A(s)	adjektivum se substantivním příznakem
atd.	a tak dále
D.	dativ
G.	genitiv
I.	instrumentál
L.	lokál
N.	nominativ
např.	na příklad
Num	numerále
pl.	plurál
Pron	pronomen
S	substantivum
s.	strana
S(a)	substantivum s adjektivním příznakem
Sg	substantivum v genitivu
sg.	singulár
Sv	substantivum s verbálním příznakem
tj.	to je
tzn.	to znamená
tzv.	tak zvaný
V	verbum
V.	vokativ
V(a)	verbum s adjektivizujícím sufixem
V(s)	verbum se substantivizujícím sufixem
zejm.	zejména

Seznam vyobrazení

Obraz 1: Schéma izolačního typu	13
Obraz 2: Schéma introflexivního typu	15
Obraz 3: Schéma aglutinačního typu	16
Obraz 4: Schéma subjektové a objektové konjugace	27
Obraz 5: Schéma flexivního typu.....	29
Obraz 6: Schéma polysyntetického typu.....	33
Obraz 7: Tříkomponentové maďarské kompozitum	43
Obraz 8: Členění maďarských kompozit podle Borbály Keszler.....	55
Obraz 9: Binární analýza maďarského kompozita	57
Obraz 10: Schéma dvoukomponentového substantiva.....	59
Obraz 11: Schéma dvoukomponentového adjektiva.....	59
Obraz 12: Členění českých kompozit.....	63
Obraz 13: příklad „Zwiebelrostbraten“	93
Obraz 14: příklad „Waldbeerenmischung“	94
Obraz 15: příklad „Gänseleberpastete“	94
Obraz 16: příklad „Kalbsrückenschnitzel“	95
Obraz 17: příklad „Eierlikörbecher“	96
Obraz 18: příklad „favágókunyhó“	96
Obraz 19: příklad „gázolajmotor“	97
Obraz 20: příklad „grófkisasszony“	98
Obraz 21: příklad „magtöltésszám“	98
Obraz 22: příklad „közcsendháborítás“	99
Obraz 23: příklad „képviselőház“	100
Obraz 24: příklad „gépkocsiközlekedés“	100

Bibliografie

Akademický slovník cizích slov. Academia, Praha 2001.

Babos, E. – Károly, S.: Idegen nyelv anyanyelv. Akadémiai Kiadó. Budapest 1970.

Balázs, A.: Kezdők cseh. Holnap kiadó. Budapest 2003.

Bauer, L.: Prefixace v angličtině – typologická změna? Acta Linguistica Hungarica, 50, (1-2), Budapest 2003, s. 33 – 40.

Bednaříková, B.: Slovo a jeho konverze. Olomouc 2009.

Blaskovics, J.: Učebnice maďarštiny. SPN, Praha 1966.

Blatná, R.: Typologické srovnání českého a ruského kulturního lexika. In: Česká slavistika, Slovanský ústav, Praha 1993, s. 317 – 321.

Bosák, J.: Procesy internacionalizácie DNES. Jazykovedný časopis 54. Bratislava 2003.

Bozděchová, I.: Tvoření slov skládáním. ISV, Praha 1995.

Cser, A.: The History of Hungarian Language. Piliscsaba 2003, s. 1 – 4.

Cvrček, V.: Mluvnice současné češtiny 1. Karolinum. Praha 2010.

Čermák, F.: Jazyk a jazykověda. Karolinum. Praha 2001.

Černý, J.: Dějiny lingvistiky. Olomouc 1996.

Černý, J.: Úvod do studia jazyka. Olomouc 1998.

Čmejrková, S.: Čeština v mezikulturní komunikaci. In: Česká slavistika, Slovanský ústav, Praha 1993, s. 305 – 309.

Dobossy, László: Cseh-magyar szótár I, II. Akadémiai kiadó, Budapest 1960.

Dokulil, M.: Tvoření slov v češtině I. ČSAV, Praha 1962.

Dürr, Éva: Słownik zapożyczeń węgierskich w czeskim języku literackim. Sborník k 70.letinám prof. Istvána Káfera. Piliscsaba 2006.

- Encyklopedický slovník češtiny. NLN, Praha 2002.
- Furdík, J.: Slovo tvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Modrý Peter. Levoča 1993, s. 139 – 171.
- Furdík, J.: Život so slovo tvorbou a lexikológiou. Vydavateľstvo LG, Košice 2005.
- Gál, E.(rec.) - Christina Bratt Paulston: In: Linguistic Minorities in Central and Eastern Europe. Slovo a slovesnosť 62, 2001, s. 226 – 233.
- Haspelmath, M.: From Space to Time. LINCOM EUROPA, München – Newcastle 1997.
- Hauser, Př.: Nauka o slovní zásobě. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1980.
- Hjelmsov, L.: O základech teorie jazyka. Academia, Praha 1972, s. 84 - 89.
- Hoffmannová, J. – Müllerová, O.: Interference češtiny a slovenštiny v mluvené komunikaci. In: Česká slavistika, Slovanský ústav, Praha 1993, s. 311 – 316.
- Horák, G.: Česko-slovenský slovník. SAV, Bratislava 1979.
- Horecký, J. a kol.: Dynamika slovní zásoby současné slovenštiny. SAV, Bratislava 1989.
- Hradský, L.: Maďarsko - český slovník I, II. Academia, Praha 2003, 2. vydání.
- Huehnergard, J.: A Grammar of Akkadian. USA 1997.
- Karlík, P. - Nekula, M. - Rusínová, Z. : Příruční mluvnice češtiny. NLN, Praha 1995.
- Károly, S.: Általános és Magyar jelentés. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.
- Kenesei, I.: A nyelv és a nyelvek. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995.
- Kenesei, I.: Argument Structure in Hungarian. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Keszler, B.: Magyar Grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó 2000, s. 321 - 326.
- Kiefer, F.: Strukturális Magyar nyelvtan 2. Fonológia. Akadémia Kiadó. Budapest 1994.

Strukturális Magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémiai kiadó. Budapest 2000, s. 519 – 567.

Komárek, M.: Příspěvky k české morfologii. SPN, Praha 1978.

Komárek, M.(rec.) – Martincová, O.: Nová slova v češtině. Academia, Praha 1998.
In: Slovo a slovesnost, LX, 1, 1999, s. 67 – 69.

Kořenský, J.: Internacionalizace současných slovanských jazyků – možnost nebo nutnost? Jazykovedný časopis 54, Bratislava 2003, s. 7 – 11.

Kořenský, J.: Komunikace a čeština. H&H, 1992.

Kořenský, J.: Slovanské jazyky v ekonomickém, sociálním a politickém kontextu dnešního světa. s. 93 – 100.

Králík, J.: Projekt korpusového slovníku maďarštiny. Slovo a slovesnost 64, 2003, s. 72 – 74.

Krátky slovník slovenského jazyka. SAV, Bratislava 2003.

Kurylowicz, J.: Vývoj gramatických kategorií, in: Dvanáct esejů o jazyce. 1970, s. 63 – 79.

Lakos, D.: Hungarian for foreigners. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002.

Langenscheidt Taschenwörterbuch Tschechisch, Berlin 1996.

Lotko, E.: Co a jak ovlivňuje inovační procesy ve slovní zásobě (na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny). In: Prace Slawistyczne 114, Warszawa 2003, s. 101 – 115.

Lotko, E.: O změnách ve slovní zásobě současné češtiny a jejich příčinách. In: Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku, Katowice 2001.

Lotko, E.: Polština a čeština z hlediska typologického. Olomouc 1981.

Lotko, E.: Současné postoje uživatelů k jazyku. In: AUPO, Philologica 84, 2004, s. 73 – 79.

Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. NLN, Praha 1997.

Martincová, O.: Neologie a variantnost v současném jazyku. In: Česká slavistika. Praha 1998, s. 143 – 147.

Martincová, O.: Nová slova v češtině 1. Academia. Praha 1998.

Martincová, O.: Nová slova v češtině 2. Academia. Praha 2004.

Mejstřík, Vl. a kol.: Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia. Praha 2005

Mejstřík, Vl.: Tzv. hybridní složeniny a jejich stylová platnost. Naše řeč 1, roč. 48/1965.

Mitter, P.: Poznámky ke složeným hybridním substantivům s prvním komponentem (členem) cizího původu v současné slovní zásobě. Slovo a slovesnost 64, 2003, s. 289 – 297.

Mluvnice češtiny I. Academia, Praha 1986

Nádasdy, Á.: Consonant length in recent borrowings into Hungarian. Acta Linguistica 39, Budapest 1989.

Olsenová, S.: Wortbildung im Deutschen. Stuttgart 1986.

Ondruš, Š. – Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov. SPN, Bratislava 1981.

Pančíková, M.: Čo nás spája a čo nás delí. Sborník k 70. I.K. Piliscsaba 2006.

Pochylová, M.: Slovo tvorná motivace a strukturní ekvivalenty u českých a maďarských kompozit. In: Jazyková interakce a jazykové rozhraní a strategie “CUTTING – EDGE”. Olomouc 2008.

Pochylová, M.: Konkurence atributů v češtině a maďarštině a jejich překládání. Filologica Juvenilia, Bohemica Olomucensia 3. Olomouc 2009.

Popela, J.: K otázce typologických vlastností v jazycích. Bulletin ruského jazyka a literatury XXVI. 1985, s. 37 - 67.

Popela, J.: Skaličkova jazyková typologie. FFMU, Brno 2006.

Pressler, W. U. – Siptár, P.: Towards a natural phonology of Hungarian. Acta linguistica 39, 1989.

Sándor, K.: Általános és Magyar jelentéstan. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970.

Schmiedtová, V.: Adaptace některých typů nově přejatých slov, převážně anglicismů, v současné češtině. In: Česká slavistika, Slovanský ústav, Praha 1993, s. 323 – 329.

Siptár – Törkerczy: The phonology of Hungarian. Oxford University Press. USA 2007

Skalička, Vl.: Souborné dílo. I., II. Karolinum, Praha 2004.

Skalička, Vl.: Typ češtiny. SN, Praha 1951.

Straková, V.: Poznámky ke konfrontační analýze lexikálního systému slovenštiny a češtiny. In: Acta Universitatis Carolinae – Philologica 4 – 5, Praha 1982, s. 123 – 129.

Svobodová, D.: Posudky a zprávy. Naše řeč 3, roč. 89/2006.

Svobodová, Z.(rec.) – Kiss, J.: Társadalom és nyelvhasználat. (Společnost a užívání jazyka. Základní sociolingvistické pojmy.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1996, s. 318. Časopis pro moderní filologii 80, 1998, č. 2, s. 110 – 113.

Svozilová, N. a kol.: Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení. Academia. Praha 2005.

Vachek, J.: U základů pražské jazykovědné školy. Prameny české a slovenské lingvistiky. Academia, Praha 1970.

Vachek, J.: Z klasického období pražské jazykové školy. Prameny české a slovenské lingvistiky. Academia, Praha 1972.

Zeman, J.: (rec) – Štefánik, J.: Bilingvizmus: Minulosť, prítomnosť a budúcnosť. In: Zborník FF UK Bratislava. Academic Electronic Press, 2002.

Český národní korpus: ucnk.ff.cuni.cz

Maďarský národní korpus: corpus.nytud.hu